

Роднае слова

2017/4

(352)

красавік

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцамянак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамаззаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт: Актуальная тэма, У дапамогу педагогу, Рыхтуемса да алімпіяды, Тэст на ўрок; Калі закончыўся ўрок: 3 вопыты работы*),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час: Скарбы літаратуры, 3 архіваў часу, Творчы лёс, Актуальная тэма, Паэтычны сад; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён*),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя: Актуальная тэма, Тэорыя і гісторыя беларускай*

лексікаграфіі, Навуковыя паведамленні, Мова мастацкіх твораў, Скарбы народнай мовы, Жывое слова, Прафесійная лексіка, Матэрыялы да слоўніка, Крытыка і бібліяграфія),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура: 3 архіваў часу, Мастацтва ў кантэксце часу, Сцежкамі памяці, Лучнасць музаў, Народныя абрады і звычаі; Калі закончыўся ўрок: Мая Радзіма – Беларусь*),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Вольга Крукоўская,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Раціцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННИКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бідная Ганна. “Хронічка літоўскіх князёў” – помнік літаратуры Вялікага Княства Літоўскага	3
Хронічка літоўскіх князёў ад перасялення італьянцаў на чале з Публіем Лібонам, ці, як літоўская гісторыя піша, Палямонам, даведзеная да Ягелонаў.....	5
Дрозд Зміцер. Цяжар канчатковай вывучанасці: Ці быў каталіцкі мітрапаліт Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч дзядзькам Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу?	8
Мікуліч Мікола. “Поўны мы жыццёвай прагі...”: Невядомыя вершы Яўгена Бартуля	13
Фіцнер Таццяна. Трансфармацыя традыцыйнай сямі ў мастацкіх тэкстах Алены Брава	17
Мотрэнка Таццяна. Візуальная паэзія Людкі Сільной: Сінтэз слова і графікі.	22

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Барковіч Аляксандр. Камунікацыя: метамоўны патэнцыял	26
Дзятко Дзмітрый. Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак XX ст. <i>Працяг</i>	30
Старасценка Таццяна. Метафара ў камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу	34
Макарэвіч Міхаіл. Мянускі ў творах Віктара Казько... ..	36
Трухан Тамара. Адлюстраванне ткацкай лексікі ў “Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі”	38
Каўрус Алесь. Слова, людзі, час: Лінгвааповеды. <i>Працяг</i>	42
Бандалетава Наталя. <i>Разводдзе, паводка, навадненне:</i> Прафесійная лексіка	44
Шабовіч Мікалай. <i>Прыпын – расвіт:</i> Аказіянальная лексіка 20 – 30-х гг. XX ст.	46

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Валочка Ганна. Міжнародная ацэнка адукацыйных дасягненняў вучняў (PISA): Чытацкая пісьменнасць	50
Быстракова Наталля, Зелянко Вольга, Турчанка Ірына. Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум: Правапіс звонкіх і глухіх зычных	54
Ржавуцкая Марына, Мароз Святлана. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Дзеяслоў.	57
Шчасная Кацярына. Словазлучэнне. Просты сказ: Тэматычны кантроль (VIII клас).	61

Варановіч Валерый, Караткевіч Вячаслаў, Праскаловіч Вольга, Радзевіч Аляксандр, Якуба Святлана. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXXIII рэспубліканскай алімпіяды. 2016/17 навучальны год (XI клас)	63
---	----

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Карпечына Таццяна. Быць на зямлі чалавекам (XI клас)	67
Чамецьева Святлана. Свята народнай прозы	71

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Грушэцкі Алег. Агата Грушэцкая: Царыца расійская, родам з зямель ліцвінскіх.	74
Жыдовіч Уладзіслаў. Медыятэхналогіі як новы мастацкі сродак стварэння візуальнага вобраза дзіцячага лялечнага спектакля.	79
Карлюкевіч Алесь. Літаратурна-краязнаўчае падарожжа па Беларусі: Пухавіцкі край. <i>Працяг</i>	85
Трапянок Уладзімір. Аўдыяльнае ўвасабленне паэзіі Максіма Танка на Беларускім радыё	89
Хуншань Чжан. Традыцыйнае кітайскае пахаванне... ..	92

Літаратурны ветразь. Драбышэўская Валянціна. “Стане шчасце тваё адлюстроўвацца ў подыху слова...”: (73).

Паэтычная старонка. Бартуль Я. Песня віхру, Веснарунь, “Мільёны дыямантаў зорак...”, “Ці не лепш без думак жыці?..”, Праз вакно (16). **Вярцінскі А.** “Была ўзрушанасць парыва...” (64), Жыццё даецца, каб жыццё тварыць (67). **Галубовіч Л.** “Ёсць два няведанні, ў якіх вучуся...” (67). **Пасканная Г.** Як мы любілі ў хованкі гуляць (67). **Багдановіч М.** Пагоня (68). **Танк М.** “Простае шчасце людское...” (69). **Янішчыц Я.** Ты пакліч мяне. Пазаві (69). **Панчанка П.** Герой (69). **Колас Я.** “О, край родны, край прыгожы!..” **Купала Я.** “І прыйдзе новых пакаленняў...” (70). **Грахоўскі С.** “Чалавеку патрэбна не слава...” (70). **Драбышэўская В.** Квітнеючай зоркай астрала, У стане гамака, Не ліст, Малітва (73).

Крытыка і бібліяграфія. Ялынцава І. Скарбонка жывога слова: пра “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” пад рэд. І. Л. Капылова (48).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2017 год. Чэрвень (41, 66).

Песню бярэце з сабою. Чаромхавы водар (верш Т. Трафімавай, муз. Л. Шурмана) (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая. Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

“ХРОНІЧКА ЛІТОЎСКИХ КНЯЗЁЎ” – ПОМНІК ЛІТАРАТУРЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Вялікі пласт лацінамоўных крыніц па гісторыі, літаратуры, культуры Вялікага Княства Літоўскага, на жаль, застаецца мала вядомым шырокаму колу чытачоў і даследчыкаў. Адна з аб’ектыўных прычын, чаму гэтыя крыніцы рэдка выкарыстоўваюцца ў даследаваннях, – лацінская мова, якая перашкаджае разуменню, таму актуальнай застаецца неабходнасць перакладу на сучасныя мовы і ўводзіны іх у навуковы зварот.

Цікавая і малазнаёмая крыніца літаратурна-гістарыяграфічнай спадчыны ВКЛ XVI ст., напісаная на лацінскай мове, – “Хронічка літоўскіх князёў ад перасялення італьянцаў на чале з Публіем Лібонам, ці, як літоўская гісторыя падае, Палямонам, даведзеная да Ягелонаў” (“*Epitome principum Lituaniae a migratione Itolorum P. Libone vel, ut Lituonica historia scribit, Palemone Duce usque ad Jagellones*”; далей “Хронічка”). Невялічкі самастойны літаратурна-гістарыяграфічны твор размешчаны ў прадмоўнай частцы да рукапіснага перакладу II Літоўскага статута на лацінскую мову. Пераклад збору літоўскіх прававых нормаў быў падрыхтаваны літоўскай шляхтай і ахвяраваны ў 1576 г. каралю Стэфану Баторыю. Упершыню рукапісны пераклад надрукаваў Ф. Пекасінскі ў VII томе Архіва юрыдычнай камісіі, але выдавец апусціў сам тэкст “Хронічкі”, а падаў толькі пералік літоўскіх князёў [10, с. XXIII – XXIV]. Сама ж “Хронічка” была надрукавана ў якасці дадатку да манаграфіі вядомым польскім даследчыкам Я. Якубоўскім [7, с. 94 – 104], ён і стаў яе першым даследчыкам. Прадмова да перакладу Літоўскага статута і тэкст “Хронічкі” былі ананімнымі. Ян Якубоўскі на падставе супастаўлення тэксту “Хронічкі” і адпаведнага ўрыўка палемічнага твора 1564 г. выдання “Размовы паляка з ліцвінам” прышоў да высновы, што абодва творы напісаны адным аўтарам, а менавіта віленскім войтам Аўгустынам Ратундусам [7, с. 67]. Аднак аўтарства “Размовы паляка з ліцвінам” да сёння выклікае спрэчкі паміж навукоўцамі. Так, польская даследчыца Марыя Барычова, праца

якой прысвечана біяграфіі віленскага войта, прыпісвае аўтарства абодвух твораў А. Ратундусу, але з пэўным сумненнем [5, с. 124]. Вялікія разыходжанні паміж сэнсавым адпаведнымі ўрыўкамі абодвух твораў адзначаў і сам Я. Якубоўскі, але абумоўліваў іх 12-гадовай адлегласцю часу стварэння, за якую аўтар шмат чаго пераасэнсавваў і дапрацаваў (1564 год – “Размова паляка з ліцвінам”; 1576 – “Хронічка”) [7, с. 67]. На нашу думку, прычына разыходжанняў абодвух тэкстаў магла быць больш проста: у іх былі розныя стваральнікі. Калі з вызначэннем аўтарства “Размовы паляка з ліцвінам” можна паспрачацца, то аўтарам “Хронічкі”, пагаджаючыся з польскімі даследчыкамі, можна прызнаць А. Ратундуса. Папершае, вядома, што кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст (1520 – 1572) даручыў яму стварэнне першай гісторыі ВКЛ, якая была напісаная, але, на жаль, загінула, а “Хронічка” можа быць яе скарачанаю версіяй. Па-другое, віленскі войт быў знакамітым у свой час юрыстам, доктарам “абодвух праў”, ён непасрэдна ўдзельнічаў у стварэнні зводаў літоўскіх прававых нормаў, сёння вядомых як II і III Літоўскія статуты, таму яму было даручана зрабіць лацінамоўны пераклад II Статута, да якога ён мог ананімна напісаць прадмоўную частку, куды ўвайшоў тэкст створанай ім “Хронічкі”.

Прааналізуем больш дакладна, што ўяўляе з сябе “Хронічка”. Вядома, што ў XVI ст. падобныя літаратурна-гістарыяграфічныя творы былі вельмі папулярнымі, яны выконвалі шмат функцый у тагачасным грамадстве, нават з’яўляліся асаблівымі афіцыйнымі дакументамі, якія з дапамогай гістарычных аргументаў замацоўвалі палітычныя і грамадскія рэаліі. На сёння існуе шматлікая крытычная літаратура, прысвечаная аналізу адлюстравання міфаў і фактаў у падобных творах [1], [4], [7], [8]. Як перадавы прадстаўнік інтэлектуальнай эліты ВКЛ, зацікаўлены мінулым гэтай краіны, А. Ратундус не мог не закрануць яе “гістарычных” пачаткаў. На той час ужо да-

статкова добра быў вядомы так званы рымскі міф паходжання літоўскай знаці, які разгорнута быў прадстаўлены спісамі II і III Беларуска-літоўскіх летапісных зводаў [2], [3]. Але легенда на старонках афіцыйнага летапісання пададзена вельмі непаспяждоўна і забытана, як у дачыненні да храналогіі, так і да генеалогіі літоўскай шляхты. Параўноўваючы летапісныя звесткі, А. Ратундус у “Хроніцы” прыводзіць тры магчымыя прычыны і розны час прыбыцця легендарнага продка літоўскай кіроўнай дынастыі Публія Лібона, ці Палямона, у далёкія паўночныя землі. Так, першая прычына звязана з жорсткасцю імператара Нерона, ад якой і давялося легендарным продкам уцякаць у далёкія землі. Другая звязана з нашэсцем на Рымскія тэрыторыі войскаў гуннаў на чале з Атылам. І трэцяя – з грамадзянскай вайной паміж Цэзарам і Пампеем [6, р. 95]. Пры пераліку прычын аўтар адкрыта дадае, што не ведае, якая з іх больш верагодная, але застаецца перакананы, што “літоўцы па паходжанні італьянцы” [6, р. 95].

Аўтар не мог крытыкаваць саму легенду пра рымскіх продкаў, калі ўся “адукаваная” Еўропа займалася пошукам і даследаваннем этнічных продкаў, але доля крытыцызму ўжо ўласцівая “Хроніцы”. Значнае месца ў тэксце займае выкрыццё храналагічных недарэчнасцяў папярэдніх версій легенды. Аўтар прыходзіць да цікавых высноў, якія выказваюцца ўпершыню на той час: легендарных сыноў Палямона Борка, Куна і Сперу А. Ратундус прапануе лічыць не сынамі, а “*больш познімі нашчадкамі*”, бо нават і іх “*імёны нічога сумеснага з італьянскімі не маюць, а імёны і памяць больш блізкага патомства Лівоніі былі сцёрты з цягам часу*” [6, р. 96 – 97]. Шэраг літоўскіх князёў аўтар даводзіць да Міндоўга (у тэксце – Мендаг, ці Мандольф) і зноў выкрывае храналагічныя хібы папярэдніх крыніц [6, р. 98].

Цікавае з’яўленне на старонках “Хронічкі” легендарнага продка літоўскага магнацкага роду Радзівілаў. Упершыню ён сустракаецца ў названым палемічным творы “Размова паляка з ліцвінам”, дзе ён даводзіцца прамым нашчадкам легендарнага Публія Лібона, а менавіта сынам Гнубута [9, с. 68]. У “Хроніцы” таксама легендарны Радзівіл (Radivillus) – сын князя Гімбута (Gimutus), сына Куны і праўнука Публія Лібона [6, р. 95 – 96]. Гэтаму продку Радзівілаў прысвечана даволі вялікае апавяданне і прыпісаны значныя ўчынкi ў гісторыі ВКЛ. Так, разам з братам Монтвілам (Montvilus) ён здзейсніў ваенны паход на рускія землі, захапіў іх і размясціў сваю рэзідэнцыю ў Навагрудку (Novogrodia), заняў таксама Падляшша (Podlachia), дзе аднавіў разбураныя крэпасці – Брэст, Драгічын, Мельнікі [6, р. 96]. У папярэдніх версіях легенды гэ-

тага продка князёў Радзівілаў не было, а замест яго ў помніках беларуска-літоўскага летапісання сустракаецца Ерדзівіл [2, с. 35], верагодна, аўтар або аўтары абодвух твораў палічылі магчымым замяніць летапіснага Ерדзівіла на Радзівіла па сугучнасці імён і, такім чынам, увялі ў легендарны пачатак Літвы вельмі значную на той час для палітычнага і грамадскага жыцця літоўскую сям’ю. Вядома, што А. Ратундус падтрымліваў цесныя сувязі з магнацкім родам Радзівілаў, ён нават адаслаў на суд Мікалая Радзівіла Чорнага рукапісны варыянт свайго гістарычнага опуса [5, с. 114]. І з лёгкай рукі віленскага войта буйны літоўскі магнацкі род атрымаў паважаных рымскіх продкаў і слаўныя гістарычныя подзвігі, чым у далейшым яны вельмі ганарыліся.

Яшчэ адно цікавае апавяданне – звесткі пра прыняцце герба “Пагоня”. Аўтар піша, што ўпершыню князь Міндоўг (Mandolphus, Mendagus) змяніў свой герб “Тіпацэнтаўр” на герб з узброеным вершнікам, а за ім гэта зрабіў і князь Нарымунт (Narimuntus), каб літоўскія князі ўяўлялі сабой мужных і стойкіх ваяроў [6, р. 99].

Не мог абмінуць увагай віленскі войт і два спрэчныя моманты літоўскай гісторыі, звязаныя з Віцэнем і Гедымінам. Першага польскія гістарыёграфы лічылі нізкага паходжання, а другога – канюшым, які здрадзіў свайму гаспадару і забіў яго, а потым заняў княскую пасаду. Каб аргументавана аспрэчыць такую ганебную для літоўцаў версію, аўтар прыводзіць сведчанне Пятра Дусбурга, што Віцень быў сынам караля Літвы Пуцівера (Путувера), ці Паціна (Putinuerus, Potinus), які прычыніў нямала шкоды Польшчы. А свайго сына Віценя ён аддаў да князя Тройдзена, каб навучыўся ваеннаму рамяству. Юнак вельмі спадабаўся князю, а пасля таго, як Віцень пасталеў і праявіў сябе ў слаўных ваенных справах, князь Рымонт (Rimuntus) лёгка пераканаў літоўскіх паноў падпарадкавацца Віценю. Пасля Віценя князем стаў яго сын Гедымін. У адказ на польскія напады А. Ратундус прыводзіць часавыя несупадзенні польскіх хронік у гэтым пытанні, а таксама даказвае, што польскі кароль Уладзіслаў Лакетак не ажаніў бы сына з дачкой простага канюшага Гедыміна, а да таго ж забойцы свайго гаспадара [6, р. 100 – 101].

Далей у “Хроніцы” падаецца пералік сыноў князя Гедыміна ўслед за вядомымі летапіснымі звесткамі, але ў яго ўстаўлены цікавыя факты пра радавод князёў Алелькавічаў-Слуцкіх [6, р. 101 – 102]. Да канца “Хронічкі” паслядоўна падаецца пералік вялікіх князёў літоўскіх да Стэфана Баторыя без асаблівых гістарычных звестак пра падзеі. Напрыканцы твора аўтар выказвае спадзяванне, што ў часы праўлення апошняга “*дзяржава будзе спакойнай і шчасливай*” [6, р. 104].

“Хронічка” ўяўляе з сябе арыгінальны літаратурна-гістарыяграфічны твор, які яшчэ да выхаду хронікі Мацея Стрыйкоўскага (Кёнігсберг, 1582) апісвае гісторыю ВКЛ, хоць і ў вельмі скарочаным выглядзе, але з самага “пачатку”, з пераліку легендарных продкаў, і даводзіць да сучасных аўтара падзей. Нягледзячы на тое, што аўтар “Хронічкі” адводзіць асноўную ўвагу толькі пераліку кіроўных князёў у ВКЛ, асабліва не спыняючыся на гістарычных падзеях, мэтай аўтара, на нашу думку, і не было даваць шырокі экскурс у гісторыю ВКЛ, змяшчаючы гэты твор у прадмоўнай частцы да перакладу Літоўскага статута. Аднак можна адзначыць, што ў “Хронічцы” ўжо назіраецца крытычнае стаўленне аўтара да крыніц, ён спрабуе выправіць іх храналагічныя хібы, прывесці ўсе вядомыя на той час версіі перасялення рымлян у Літву, аргументавана адказаць на спрэчныя моманты ў літоўскай гісторыі і ганебныя для яе польскія прэтэнзіі.

Спіс літаратуры

1. **Латышонак, А.** Палямон. Коды легенды / А. Латышонак // Нацыянальнасць – Беларус. – Вільня: Інстытут беларусістыкі; Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – С. 65 – 74.
2. **Полное собрание русских летописей.** – М.: Наука, 1975. – Т. 32: Хроники: Литовская и Жомойтская, Быхов-

ца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и панцырного. – 234 с.

3. **Полное собрание русских летописей.** – М.: Наука, 1980. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – 305 с.
4. **Семянчук, А. А.** Легенда аб рымскім паходжанні ліцвінаў у сярэднявечнай гістарыяграфіі (XV – XVII стст.) / А. А. Семянчук, Г. А. Бідная // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. – Серыя 1. – 2015. – № 1 (189). – С. 52 – 63.
5. **Baryczowa, M.** Augustus Rotundus Mieleski pierwszy historyk i apologeta Litwy. Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI wieku / M. Baryczowa. – Ossolineum, 1976. – 82 s.
6. **Epitome Principum Lituaniae a migratione Italo rum P. Libone vel, ut Lituania historia scribit, Palemone Duce usque ad Jagellones, 1576** // Jakubowski, J. Studja nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unją Liubelską / J. Jakubowski. – Warszawa, 1912. – P. 92 – 104.
7. **Jakubowski, J.** Studja nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unją Liubelską / J. Jakubowski. – Warszawa, 1912. – 104 s.
8. **Łatyszonek, O.** Od Rusinów Białych do Białorusinów: u źródeł białoruskiej idei narodowej / O. Łatyszonek. – Białystok, 2006. – 399 s.
9. **Rozmowa Polaka z Litwinem, 1564** // Biblioteka pisarzy polskich wyd. Dr. J. Korzeniowski. – Kraków, 1890. – 91 s.
10. **Statuta Magni Ducatus Lithuaniae...** e rutheno sermone in latinum conversa // Archivum Komisji Prawniczej. – Kraków, 1900. – Т. VII: Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku / wyd. F. Piekosiński.

Ганна БІДНАЯ,
кандыдат гістарычных навук.

ХРОНІЧКА ЛІТОЎСКИХ КНЯЗЁЎ АД ПЕРАСЯЛЕННЯ ІТАЛЬЯНЦАЎ НА ЧАЛЕ З ПУБЛІЕМ ЛІБОНАМ, ЦІ, ЯК ЛІТОЎСКАЯ ГІСТОРЫЯ ПІША, ПАЛЯМОНАМ, ДАВЕДЗЕНАЯ ДА ЯГЕЛОНАЎ

Урыўкі

Мова мясцовага насельніцтва вельмі падобная на італьянскую, хоць і далёкая па месцы і часе, робіць верагодным тое, што літоўцы паходзяць ад італьянцаў, сапраўды ж шляхта родную мову змяніла на польскую ці рускую пасля таго, як з палякамі і рускімі сталі валодаць аднымі землямі. Засведчана ў вуснай і пісьмовай рускай традыцыі, што прыйшлі яны (італьянцы) у нашыя землі, якія цяпер належаць Літве, у часы тыраніі рымскага імператара Нерона – самага жорсткага ворага чалавечага роду, у гэтыя аддаленыя тэрыторыі, на чале з Публіем Лібонам, якога гісторыя сапсавана называе Палямонам, яны збеглі туды, куды рымская ўлада не дасягала; ад гэтага Лібона – Лібонія, цяпер Лівонія называецца.

Існуюць і тыя, якія пішуць, што сюды яны (італьянцы) збеглі з-за Атылы гуна, які спустошваў Італію. Існуюць і тыя, якія пісьмова сцвярджаюць, што ў часы грамадзянскай вайны паміж Гаем Цэзарам і Пампеем нейкі рымскі

атрад высадзіўся ў гэтых краях і горад Ронама ад назвы Рым заснаваў. Хто з іх больш мае рацыю, я не маю звычайна абмяркоўваць, ва ўсялякім выпадку несумненна, што літоўцы па паходжанні італьянцы. <...>

Традыцыя даносіць, што ад гэтага Лібона, ці, калі больш пажадаеш, Палямона, нарадзіліся тры сыны: Борк, Спера і Куна. Горад, заснаваны над ракой Юрай, ад Борка быў названы Юрборкам шляхам складання назвы ракі і імя заснавальніка горада.

Даносіць, што Спера з-за вялікай дабрадзеінасці і павагі да Бога распаўсюдзіў рэлігію і даў назву возеру, у якое яго смяротныя астанкі былі пагружаныя.

Куна перажыў сваіх братоў, калі ж народ стаў разрастацца, перанёс месца жыхарства праз пустынным тэрыторыі і заключыў шлюб з суседзямі.

Гімбут – сын Куны, у Жамойці, а яго брат Керн – у Літве правілі; даносіць, што яны,

аб'яднаўшы сілы, нанеслі цяжкае паражэнне той частцы Русі, якая называлася Браслаўскай і Полацкай.

Монтвіл, сын Гімбута, валодаў бацькоўскай вобласцю – Жамойцю, саступіў Літву Керну – дзядзьку па бацьку. Керн, што не пакінуў ніякага мужчынскага нашчадка, дачку сваю Паяту аддаў у жонкі Жывімбуду – сыну Дэспрунга з роду Цэнтаўраў, які, верагодна, некалі разам з Публіем Лібонам у гэтыя землі прыйшоў, – і яму ў якасці пасагу аддаў Літву.

Сын Монтвіл пасля Гімбута атрымаў у спадчыну Жамойцію. Пішуць, што сын Жывімбуду, Кукувіт, народжаны ад Паяты, кіраваў адначасова ў Літве і ў Жамойці, аднак гэта неверагодна, калі б толькі Радзівіл, Монтвіла брат і ён жа сын Гімбута, які здзейсніў ваенны паход на Русь, не саступіў яму Жамойцію. Гэты Радзівіл пасля таго, як дазнаўся, што князі раксаланаў і аланаў скіфамі былі заваяваны і забіты, а іх землі былі спустошаны і разрабаваны, пакінуўшы Жамойцію, разам з братам Монтвілам здзейсніў ваенны паход на гэтыя тэрыторыі, бо яны больш прыдатныя для жыцця і апрацавання з-за мяккасці клімату, чым жамойцкія. Спачатку ён размясціў сваю рэзідэнцыю ў крэпасці Навагрудку, названай так на мове раксаланаў, потым ад ракі Крон, якую называюць Нёманам, павярнуў сваё рушэнне на захад да Гродна, а потым да тых зямель Літвы, якія завуцца Падляшшам, іх захапіў і крэпасці Брэст, Драгічын, Мельнікі, разрабаваныя і спустошаныя скіфамі, аднавіў. <...>

Монтвіл і Радзівіл (як у гісторыі літоўскай пішацца) Публія Лібона ці Палямона праўнукі былі альбо жылі нашмат раней за Батыя, які, пішуць, каля 1245 г. першым спустошыў Русь. Русь, таксама як і Раксаланія, адчула скіфскую зброю, альбо, у што больш верыцца, як Монтвіла, так і Кукувіта трэба лічыць больш познімі нашчадкамі, чым праўнукі, і жылі багата пазней за той час, калі італьянцы перасяліліся ў Літву. Такім чынам, і сыны таго самага Публія Лібона Борк, Куна і Спера, якія даносяць, што з'яўляюцца яго сынамі, не сыны, а больш познія нашчадкі, здаецца, што і іх імёны нічога падобнага да італьянскіх не маюць. Неабходна лічыць, што імёны і памяць пра больш блізкіх нашчадкаў Лівоніі былі сцёрты з цягам доўгага часу. Даносяць, што гэты Монтвіл меў двух сыноў – Нёмна і Скірмунта, ад Нёмна рака Крон атрымала назву, бо ён патануў у ёй, як раней ад Тыберыя, які патануў у Альбуле, Альбула Тыбрам стала называцца, па словах Лівія. Скірмунт бяздзетным памёр.

Радзівіл, брат Монтвіла, ці, як некаторыя сцвярджаюць, яго сын, пасля смерці бацькі завалодаў раксаланскімі землямі, якія з дапамо-

гай бацькоўскай зброі былі захопленыя і на якія ўвесь час скіфы нападалі, Курдаса, правадыра скіфаў, забіў, а яго войска перамог, потым пакінуў спакойнае царства свайму сыну Мінгайлу. <...>

Мінгайла – Скірмунт – Трайнат – Альгімунт – Рынгольт.

Рынгольт, Альгімунта сын, пасля смерці бацькі правіў у мірнай дзяржаве. Пасля доўгага часу рускія праваслаўныя князі Дыметрый Друцкі, Святаслаў Кіеўскі, Леон Уладзімерскі, заручыўшыся дапамогай скіфаў, яму аб'явілі вайну і паспрабавалі звярнуць ад Рынгольта тую частку зямель, якую бацька прадзеда Радзівіл захапіў, аднак на сваё няшчасце яны былі забіты на тым беразе Крона, на якім рака Магільна ў яго ўпадае, а іх войска было разгромлена. Рынгольт, які цешыўся шчаслівай перамогай, спакойнае Навагрудскае царства пакінуў сыну Мендагу, які ж і Міндала, а потым Мандольф, а некаторыя сведчаць, што Рынгольт бяздзетным памёр, некаторыя пішуць, што пакінуў сына Волшвінка, які быў няздольным да ваеннай справы, таму жыхары Навагрудка з-за яго нікчэмнай баязлівасці забралі ў яго ўладу над літоўцамі і жамойтамі і аддалі Швінтаўру. <...>

Пішуць, што Мандольф быў забіты Трайнатам, сынам Давімунта, а Швінтаўр, як у гісторыі літоўскай напісана, праўнук праўнучкі Публія Лібона Паяты, атрымаў у спадчыну за ім уладу, пашырыў атрыманую ўладу ў Навагрудку на Літву. <...>

У сваю чаргу некаторыя сведчылі, што сын Гірмунт быў у гэтага Швінтаўра, а некаторыя яго называюць Герватам, у Гірмунта – Калігін, у Калігіна – Раман, у Рамана – Давімунт, у гэтага Давімунта Трайнат. Верагодна, што Трайнат забіў Мандольфа, а пасля забойства Мандольфа кіраваў дзяржавай яго сын Войшалк, а пасля яго забойства літоўскае княжанне выпала бацьку прапрадзеда Трайнаты – Швінтаўру. Як жа гэты Швінтаўр змог перажыць пяць пакаленняў нашчадкаў і дажыць да часу Войшалка, бацьку якога ягоны прапраўнук забіў? І, такім чынам, шыварат-навыварат атрымаў у спадчыну ад свайго нашчадка ўладу ў Літве? Зразумела, што Швінтаўр ці перад, ці пасля сярод усіх кіраваў Літвой. <...>

Швінтаўр – Гірмунт ці Герват – Траб і Калігін – Раман – Нарымунт, Ольша, Гедрут, Давімунт, Тройдзен.

Нарымунту, старэйшаму сыну, выпала кіраваць Літвой. Як толькі тэўтонскія рыцары былі скліканыя, манахі на чале з Вольквінам паспрабавалі схіліць яго да хрысціянскай рэлігіі сілай зброі, але на сваё няшчасце пацярпелі няўдачу, сам Вольквін быў забіты, і яшчэ 50 галоўных

рыцараў, якіх яны называлі на свой звычай камандорами і якія адважна біліся, паляглі ў бітве. Гэты Нарымунт адкінуў герб продкаў і па прыкладзе Мандольфа замест Гіпацэнтаўра ўзяў сабе герб узброенага Вершніка. Сведчаць, што першым Мандольф змяніў свой родавы герб на герб узброенага Вершніка дзеля таго, каб падкрэсліць, што літоўскія князі з'яўляюцца мужамі храбрымі, стойкімі і ваяўнічымі.

Пасля таго як памёр Нарымунт, яго брат Тройдзен атрымаў у спадчыну ўладу. <...> Гэты Тройдзен ад дачкі маскоўскага князя нарадзіў сына Рымунта, які быў вельмі прыхільны да Леона, правіцеля Русі, перахрысціўся ў хрысціянскую рэлігію грэчаскага абраду і вёў манаскае жыццё. Але, калі яго бацька Тройдзен быў забіты сваім братам Давімунтам з-за прагі ўлады, выйшаў з манаства і кінуўся да помсты за бацьку. Яшчэ і раней Давімунт быў ненавісны з-за сваіх злачынстваў і гэтага братазайства, раней ён зрабіў злачынства свайму старэйшаму брату Нарымунту, калі прымусіў да нячыстага шлюбу яго жонку. Такім чынам, усе лёгка згадзіліся на гэтую помсту і дазволілі, каб Рымунт яго лёгка перамог і забіў. Грамадзяне пажадалі аддаць вярхоўную ўладу Рымунту, спадкаемцу і законнаму гаспадару, аднак ён, запляміўшы сябе помстай за забойства бацькі, вярнуўся да манаскага жыцця, хоць існуе і другая гісторыя, што ён некаторы час кіраваў, і, шукаючы нажывы ў Русі, быў пераможаны Леонам, духоўным настаўнікам, і загінуў, нагадваючы, што ён быў раней для сваіх апекуном, і калі ўжо не засталася з роду Цэнтаўраў, то яны выбралі сабе князем Віценья, храбрага мужа, засталіся яшчэ два стрыечныя браты: Альгімунт, сын Ольшы, і Гінвіл, сын Гедрота, але яны былі яшчэ зусім маладыя для княжання, а нестабільнае становішча ў Літве патрабавала, каб моцны муж узяўся за яе кіраванне і абарону. На той час ніхто не ведаў больш храбрага і больш годнага для кіравання мужа, чым Віценья. <...> Гісторыя літоўская сведчыць, што паходзіў ён з Палямоніі ці Лівоніі з роду Калюмнаў, які ўжо ў прыватных шляхецкія роды перайшоў. Як піша Дусбург, бацька яго Пацін, ці Пуцівер, Гіераколы ў Жамойціі быў гаспадаром, Тройдзена, які пераязджаў праз Жамойцію, ласкава прыняў, Тройдзен яго сына Віценья, што яшчэ быў дзіцём, прыкмеціў з-за яго асаблівых талентаў і прыняў да сябе на ваенную навуку, пасля таго, як ён пасталеў, праявіў сябе ў храбрых чынах і апраўдаў давер князя, ён быў пастаўлены на чале двара. Такім чынам, Рымунт лёгка ўсіх пераканаў, каб яны падпарадкаваліся ўладзе Віценья, мужа храбрага, і да таго, калі верыць Пятру Дусбургу, сына караля, які паходзіць з лівонскага роду.

За Віцнем спадкаеміць яго сын Гедымін, хоць польскія гісторыкі мяркуюць, што гэты Гедымін быў не сынам Віценья, а канюшым, які забіў свайго спадара. Верагодна, што гэты Гедымін забіў Дракаліта, унука Давімунта, які апошнім з Цэнтаўраў кіраваў Літвой, ён вельмі жадаў атрымаць дзедава царства і наклікаў на сябе прусаў, па гэтай прычыне суседзі, якія зайздросцілі новай уладзе Гедыміна, дзеля крыўды балбаталі, што князь і гаспадар Літвы быў забіты рабом сваім, канюшым. <...> Сведчаць, што Гедымін заснаваў Трокі і заклаў падмуркі Вільні, якая цяпер з'яўляецца галоўным горадам Літвы. Пішуць, што ён часта атрымліваў перамогу над прусамі, лівонцамі і рускімі і сваю дзяржаву вельмі пашырыў. Пакінуў пасля сябе сем сыноў: Монтвіда, Нарымунта, Альгерда, Карыята, Любарта, Яўнута і Кейстута. З іх найбольш выдатнымі былі Альгерд і Кейстут, таму ім засталася ў спадчыну бацькоўскае княжанне, астатнім братам некаторыя невялікія княствы засталіся. Сведчаць, што ў Альгерда ад праваслаўнай дачкі цвярскога князя Марыі нарадзілася дванаццаць сыноў. <...>

У Кейстута было шэсць сыноў: Сігізмунд, Татвіл, Вайдат, Патрыцый, Дангут і той, які вызначыўся сваёй адвагаю, Вітольд. <...>

Так, Ягела, сын Альгерда, які быў першым вестуном хрысціянскай веры ў Літве, а таксама пераможцам масквіян, скіфаў і прусаў, калі стаў хрысціянінам і подзвігамі праславіў сябе, што дастаткова вядома з польскіх хронік, быў абраны польскім каралём, за яго сасваталі дачку караля Венгрыі і Польшчы Людовіка Ядзвігу; спадчыннае каралеўства перадавалася да Сігізмунда Аўгуста, яго праўнука, апошняга з яго роду караля ў Польшчы. Праўленне ў гэтым доме цягнулася няпоўных дзвесце гадоў.

Вітольд, дваюрадны брат Ягелы, якому пры хрышчэнні было дадзена імя Аляксандр, быў храбрым воінам, Літву старанна абараняў ад масквіян і скіфаў, сам таксама войны з гэтымі ворагамі вёў і перамагаў іх незлічоныя войскі, пакарыўшы сваёй зброяй нагайскіх, таўрычаскіх, трансранскіх скіфаў, прынёс ім законы, па сваім выбары прызначаў ім гаспадароў, а тых, якія здаваліся вельмі магутнымі, прымусіў перасяліцца ў Літву і засяліць унутраныя вобласці да ракі Вакі, якія жывуць па аднолькавых законах з мясцовым насельніцтвам і да сёння спавядаюць мусульманства.

Вітольд, які з дазвалення караля Ягелы атрымаў у Літве найвышэйшую ўладу, а таксама і Ягела карысталіся тытулам Вялікі ці Вышэйшы князь.

Пасля смерці Вітольда яго брат Сігізмунд становіцца вялікім князем літоўскім, на яго землі

пастаянна нападаў дваюрадны брат Свідрыгела, брат караля Ягелы, і ўрэшце ён быў падступна забіты змоўнікамі з-за таго, што вельмі жорстка і прагна кіраваў краінай.

Яму ў Княстве стаў спадкаемцам Казімір, сын Ягелы, які пасля таго, як брат Уладзіслаў быў забіты туркамі каля Варны, стаў каралём Польшчы. <...>

Казімір – Ян Альберт – Аляксандр – Сігізмунд I – Сігізмунд Аўгуст.

Сігізмунд Аўгуст ва ўзросце дзесяці гадоў па адзінадушнай згодзе палякаў і літоўцаў быў надзелены царскай уладай, каб паспрабаваць свае сілы ў спадкаванні бацькоўскай славы, калі толькі споўнілася яму пяцьдзесят два гады, 7 ліпеня 1572 г. у Кнышыне ён памёр, а асірацелую дзяржаву пакінуў у вялікім смутку і журбе.

Дзяржава была кінутая ў бескаралеўе, на Варшаўскім сейме ў ідыктах для абрання караля быў абраны і прызначаны каралём Польшчы Генрых Андажаўскі, сын караля Францыі Генрыха, пасля прыбыцця ў Польшчу быў урачыста каранаваны ў Кракаве, але пасля смерці старэйшага бра-

та Карла, які быў каралём Францыі, няпоўных пяць месяцаў заставаўся ў Польшчы таемна ад усіх, каб ніхто ў яго адсутнасць не захапіў брацкае каралеўства раней за яго, збег з Польшчы ў далёкі шлях праз Маравію і Аўстрыю, праз вобласці венегаў накіраваўся ў Францыю, зноў прывёў Польшчу да новага бескаралеўя.

Пасля гэтых раптоўных і нечаканых уцёкаў занепакоеныя палякі і літоўцы, калі паўсюль пагражалі варожыя падкопы, з аднаго боку татар і туркаў, з другога боку масквіцян, зноў прызначылі сейм у Варшаве для абрання караля, пасля хадайніцтва знатных і вядомых князёў, пасля некаторага рознагалосся і пасля гучнага пратэсту большай часткі сената і народа, па Боскім рашэнні вышэй за ўсіх быў пастаўлены Стэфан Баторый, князь Трансільваніі, мудрасць, справядлівасць і храбрасць якога так вылучаюцца, што мы спадзяемся, што ў хуткім часе пад яго ўладай дзяржава будзе спакойнай і шчасливай, адпомсціць сваім ворагам, што Бог Усёмагутны зробіць. Амінь.

Пераклала **Ганна БІДНАЯ**.

З архіваў часу

ЦЯЖАР КАНЧАТКОВАЙ ВЫВУЧАНАСЦІ

ЦІ БЫЎ КАТАЛІЦКІ МІТРАПАЛІТ СТАНІСЛАЎ БОГУШ-СЕСТРАНЦЭВІЧ ДЗЯДЗЬКАМ ВІНЦЭНТУ ДУНІНУ-МАРЦІНКЕВІЧУ?

На фоне імклівага развіцця нашых ведаў у галінах фізікі, хіміі, электронікі, генетыкі і іншых навук гісторыя літаратуры падчас уяўляецца крыху замарожанай, дзе нічога новага адкрыць практычна немагчыма. Большасць звестак, якія трапілі ў энцыклапедыі ці падручнікі беларускай літаратуры, застаюцца там надоўга, калі не назаўсёды. Безумоўна, даследчы працэс не стаіць на месцы: дзясяткі літаратуразнаўчых артыкулаў пішуцца кожны месяц. Калі мы паглядзім, напрыклад, зборнік артыкулаў па матэрыялах канферэнцыі, прысвечанай 200-годдзю нашага першага прафесійнага літаратара Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча [1], то ўбачым: амаль усе артыкулы – гэта аналіз саміх тэкстаў (“духоўны ідэал і мастацкая культура”, “ідэя братэрства”, “філасофія сацыяльнай гармоніі ў творчасці”, “паэтыка”, “паэтычны эпос”, “вобразны змест” і да т. п.), але не новыя даследаванні біяграфіі класіка. Няўжо ў жыцці В. Дуніна-Марцінкевіча не засталася ніякіх загадак?

Як нам уяўляецца, ёсць ілюзія, што ў пытаннях біяграфій зорак літаратурнага небасхілу пасля дзесяцігоддзяў дзейнасці аўтарытэтных гісторыкаў усе адказы ўжо знойдзеныя. І на самай справе, спіс беларускіх даследчыкаў толькі першай зорнай велічыні, хто вывучаў біяграфію В. Дуніна-Марцінкевіча, уражвае: Г. Кісялёў, Я. Янушкевіч, В. Дзянісаў, В. Пазнякоў, У. Ліпскі, А. Мальдзіс, У. Содаць, І. Навуменка і інш. Значнымі падзеямі апошніх гадоў, акрамя святкавання 200-годдзя В. Дуніна-Марцінкевіча, сталі выхады зборнікаў дакументаў: выдадзены БелНДЦДАС “Невядомы Дунін-Марцінкевіч: дакументы да біяграфіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі” [2], “Марцінкевіч герба Лебедзь: дакументы і матэрыялы пра класіка беларускай літаратуры XIX ст. Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча” [3] (многія дакументы апублікаваныя ўпершыню), а таксама DVD-дыск “Жыве паміж намі дудар наш...” [4]. Зрэдку з’яўляюцца і абсалютна новыя звесткі,

заснавання на архіўных знаходках [5], у тым ліку і аўтара гэтага артыкула [6].

Між тым у біяграфіі В. Дуніна-Марцінкевіча, асабліва ранняй, застаецца нямаля белых плямаў. У першую чаргу гэта тычыцца жыцця яго бацькоў: невядомы ні час нараджэння, ні час смерці бацькі і маці (ёсць дзве здагадкі Я. Янушкевіча, але абедзве, як сёння можа сцвярджаць, няслушныя), тое самае з месцамі іх нараджэння і смерці. Вельмі мала вядома пра іх жыццё да нараджэння сына Вінцэнта і пасля. Невядомы лёс яго сясцёр Алены і Юліі (пытанне вырашанае толькі нядаўна [7, с. 15]), а пра Францішку ўвогуле ніхто не пісаў. Невядомыя падрабязнасці знаходжання будучага класіка ў Санкт-Пецярбургу і месца яго навучання. Невядомыя прычыны яго прыезду на пастаяннае месца жыхарства менавіта ў Мінск. Слаба вывучана яго службовая кар’ера. Не да канца вывучана ягоная крымінальная гісторыя са шматлікімі абвінавчаннямі ў падрабязнасці дваранскіх дакументаў. Ніхто не правёў навуковага аналізу прапанаванага самім Вінцэнтам дваранскага вываду роду Дуніных-Марцінкевічаў (хоць ні ў адным з вядомых даследчыкам ранніх дакументаў аж да самага 1832 г. ніводнага разу ні сам Вінцэнт, ні хто іншы з яго радні не выкарыстоўваў прыдамак *Дунін*).

Яшчэ горш справа са звесткамі, якія ўжо трапілі ў кнігі, энцыклапедыі або падручнікі – яны ўвогуле не падпадаюць ніякай рэвізіі або нават крытычнай ацэнцы. Сёння мы ўжо можам сцвярджаць, што многія аксіёмы хутка будуць перапісаныя. Тычыцца гэта і такіх асноватворных энцыклапедычных догмаў, што “радавод роду Дуніна-Марцінкевіча добра вывучаны”, “бацькі – бедныя арандатары маёнтка Панюшкавічы” (чамусьці ніхто нават не запытаўся: як можа быць бедным арандатар цэлага маёнтка, які складаўся з некалькіх вёсак з 160 двароў і больш як 1000 прыгонных душ?), “Вінцэнт з дзяцінства стаў сіратой”... Побач з ім мы паставім і сцвярджэнне сучаснага падручніка беларускай літаратуры: “...у 1826 г. памёр **дзядзька** Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч, мітрапаліт усіх рымска-каталіцкіх касцёлаў Расійскай імперыі, які апекаваў Вінцэнта” [8, с. 125 – 126.]. А сапраўды – ці быў С. Сестранцэвіч дзядзькам Вінцэнту?

Адказ на гэтае пытанне можа праліць святло на раннюю біяграфію сям’і Марцінкевічаў, бо менавіта Станіславу Богушу-Сестранцэвічу (польск. *Siestrzeńcewicz* – *Сестжаньцэвіч*) пажыццёва належаў маёнтка Бабруйскага павета Мінскай губерні Панюшкавічы, дзе Ян Марцінкевіч са сваёй другой жонкай Марцыянай апынуўся ў 1808 г. і дзе нарадзіўся іх сын Вінцэнт.

Пра беларускага біскупа і мітрапаліта напісана шмат, і часта пісалі пра яго менавіта ў сувязі з Вінцэнтам Марцінкевічам. Так, у эсе “На свой хлеб” адзін з самых верных і пладавітых даследчыкаў біяграфіі і творчасці першага беларускага прафесійнага літаратара Язэп Янушкевіч прысвяціў мітрапаліту некалькі раздзелаў: “На ласкавым хлебе”, “Кардынал і мітрапаліт” і “Шчаслівыя ўспаміны”. Згадка гэтай роднаснай сувязі мае даўнюю традыцыю і з’явілася ў самых першых біяграфіях В. Дуніна-Марцінкевіча, але да сёння яна так і не знайшла рэальных адказаў: кім жа прыходзіўся мітрапаліт беларускаму класіку?

Першы мітрапаліт усіх рымска-каталіцкіх цэркваў у Расіі Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч (3 верасня 1731 г. – 1 снежня 1826 г.) – адна з самых значных і неардынарных асоб свайго часу. Яго біяграфія ўжо даволі добра вядома гісторыкам, некаторыя з якіх ацэньваюць яго ролю з цалкам супрацьлеглымі знакамі. Але, безумоўна, даследчыкі яшчэ не раз будуць вяртацца да вывучэння гэтай шматграннай і супярэчлівай асобы. Доказам можа быць тое, што і цяпер даследаванні жыцця і дзейнасці С. Богуша-Сестранцэвіча працягваюцца беларускімі навукоўцамі [9], а адначасова да гэтай асобы звяртаюцца і ў папулярных артыкулах беларускія пісьменнікі [10]. Больш за 50 гадоў С. Богуш-Сестранцэвіч стаяў на чале адной з самых вялікіх па тэрыторыі цэркваў у свеце, што сведчыць пра яго незвычайны розум, здольны тонка адчуваць усе падводныя плыні на самых вярхах улады велізарнай імперыі. Але нават займаючы духоўны пост, ён заставаўся чалавекам вельмі шырокіх інтарэсаў: займаўся літаратурнай і навукова-даследчай дзейнасцю, і ў яго тастаменце названыя такія не зусім уласцівыя святару прадметы, як кампас, мікраскоп, глобусы, астралябія, камера-абскура і бібліятэка з 3000 кніг [11, с. 5 – 8 адв.]. Высокі пост, а паралельна і некаторыя іншыя высокія пасады С. Богуш-Сестранцэвіч займаў да самай смерці.

Першыя біёграфы В. Дуніна-Марцінкевіча (А. Ельскі [3, с. 316], Р. Зямкевіч [12, с. 95]), а за ім і сучасныя даследчыкі (Г. Кісялёў [3], [13], Я. Янушкевіч [14, с. 25, 26, 29], [15, с. 556], А. Мальдзіс [16, с. 259], У. Ліпскі [17, с. 75, 76] і інш.) прыводзяць розныя ступені сваяцтва С. Богуша-Сестранцэвіча з Вінцэнтам Марцінкевічам: “дзядзька”, “сваяк”, “блізкі сваяк *Марцыяны Нядзвецкай*”, “дваюрадны дзед”, “дзядзька-біскуп”, “сваяк па маці”, «сваяцтва ішло “па мячу”» і г. д. Упершыню ж пра сувязь В. Марцінкевіча з Санкт-Пецярбургам, дзе знаходзілася рэзідэнцыя мітрапаліта, і непасрэдна пра сваяцтва з самім С. Сестранцэвічам згадаў ужо

адразу пасля смерці Вінцэнта ў некралогу ў польскай газеце “Kraj” [1885, № 10, 10 (22) сак.] асабіста знаёмы з ім аўтарытэтны беларускі энцыклапедыст і першы біёграф В. Марцінкевіча Аляксандр Ельскі: “Нарадзіўшыся ў 1807 г. у Бабруйскім павеце, у фальварку Панюшкавічы над Бярэзінай, Марцінкевіч наведваў школу ў Бабруйску, якую скончыў у 1826 г. У Пецяўбургскім універсітэце, на медыцынскім факультэце, заставаўся толькі да 1828 г.; вярнуўся адтуль у родную старонку і атрымаў урадавую пасаду ў рымска-каталіцкай кансісторыі ў Мінску. Блізкія яго (бацька Ян і матка з роду Валчацкіх) зямельнай уласнасці не мелі, кіравалі маёнткам **сваяка** [у арыгінале: *krewnnego swego*], мітрапаліта Сестранцэвіча. Рэдкі ва ўмовах тагачаснага нашага грамадства прыклад працавітасці і нават самаахвярнасці паказваў юнак, звязаны **сваяцтвам** [у арыгінале: *skoligacony*, што можна перакласці як ‘звязаны сямейнымі адносінамі праз шлюб’] з такімі высокімі асобамі, калі, застаючыся на ўрадавай службе, выступіў адначасова на сцэне мінскага тэатра” (цыт. паводле: [3, с. 316 – 319]).

Многія звесткі (год нараджэння, зрэшты, як і ўсе прыведзеныя ў гэтай цытаце даты, прозвішча маці...) з гэтай біяграфіі на сёння страцілі актуальнасць. Што толькі падкрэслівае неабходнасць крытычнага падыходу да крыніц, у тым ліку такіх, здавалася б, надзейных, як успаміны блізкіх і сяброў. І хоць аўтарытэт А. Ельскага быў высокі, менавіта пошук новай інфармацыі (як самім А. Ельскім, так і іншымі даследчыкамі) дазволіў выправіць шматлікія памылкі. І хоць гэтая біяграфія, а таксама тая, што не дайшла да нас, але якой шырока карысталіся паслядоўнікі А. Ельскага Р. Зямкевіч і Ю. Галомбак, біяграфія 1909 г. “Успамінак аб Вінцэнтам Дуніну-Марцінкевічу, беларускім пісацелю і аўтару” на 24 старонках, ляглі ў аснову будучых біяграфій В. Марцінкевіча, шматлікія падрабязнасці з яго жыцця ўдакладняліся (ці, наадварот, заблыталіся) новымі біёграфамі.

Так, у № 35 за 1895 г. газеты “Мінскі лісток” з’явіўся артыкул “Стары Менск” А. І. Слупскага, дзе былі каштоўныя новыя звесткі, атрыманыя, паводле яго слоў, ад дачок В. Марцінкевіча: “Нарадзіўся ён ў 1807 г. у фальварку Панюшкавічах, раньняе дзяцінства правёў у маёнтку бацькоў пад наглядом сваёй маці Марыяны родам Нядзвецкай. Затым аддадзены ў Віленскую Калегію базыліянаў, дзе выхоўваўся пад пільным наглядом і кіраўніцтвам Віленскага біскупа, свайго сваяка” (цыт. паводле: [12, с. 89 – 90]). Адзначым тут важныя адрозненні: названы імя і прозвішча маці Вінцэнта, Марыяна з Нядзвецкіх, а таксама зусім іншая навучальная ўстанова. Але А. Слуп-

скі называе Панюшкавічы маёнткам Марцінкевічаў, што не так.

Найбольш блізкая версія ў гэтым пытанні была якраз у А. Ельскага: бацькі Вінцэнта не арандавалі маёнтка і не валодалі ім, а менавіта **кіравалі** нейкі час, а яшчэ дакладней, Ян Марцінкевіч па даверанасці ад мітрапаліта вырашаў некаторыя фінансавыя пытанні пасля апошняга арандатара, але менавіта варыянт “арандатар” трапіў у энцыклапедыі і падручнікі (“Нарадзіўшыся 4 лютага 1808 года ў фальварку Панюшкавічы Бабруйскага павета ў сям’і збяднелага шляхціца-арандатара...” [8, с. 125]), значна ўскладніўшы пошук новай інфармацыі, бо ўсё папярэдняе жыццё Марцінкевічаў ніяк не было звязана ні з Панюшкавічамі, ні нават з Бабруйскім паветам. Цяпер мы можам дакладна сцвярджаць, што яшчэ 9 лютага 1806 г. сям’я Марцінкевічаў ахрысціла дачку Хелену-Ганну ў Слуцкім касцёле (метрыкі апублікаваныя: [7, с. 15]) і папярэдняе іх жыццё было працяглае час звязана менавіта са Слуцкай. Менавіта там брат Яна Ігнат з 23 красавіка 1793 г. арандаваў вялікі радзівілаўскі маёнтка Старчыцы ў застаўнага гаспадара Міхала Лопата – былога мечніка Вялікага Княства Літоўскага [18]. Аренда маёнтка з некалькімі вёскамі і больш чым трымастамі мужчынскімі рэвізскімі душа-мі каштавала некалькі дзясяткаў тысяч польскіх злотых, што наўрад ці магла сабе дазволіць “збяднелая шляхта”.

Практычна без зменаў гэтая інфармацыя перайшла ў біяграфіі ХХ ст. Так, у 1920-я гг. Р. Зямкевіч у газеце “Беларусь” у артыкуле “Стары Менск у беларускіх успамінах” пісаў: “Радзіўся ён у 1807 годзе ў фальварку Панюшкавічах; маладыя гады пражыў пад пільным даглядом сваёй маткі Марыяны родам Нядзвецкай. Затым быў аддадзены ў Віленскую калегію базыліянаў, дзе і выхоўваўся пад старанным даглядом віленскага біскупа, які, будучы **сваяком** Марцінкевіча, гораха займаўся яго выхаваннем” [12, с. 89 – 90]. Як адзначыў Г. Кісялёў, “першая частка гэтага артыкула з’яўляецца амаль даслоўным паўтарэннем артыкула А. Слупскага” [19, с. 35].

Зрэшты, у больш ранняй біяграфіі, апублікаванай у “Нашай Ніве” (1910, № 48), Р. Зямкевіч выкарыстаў і згаданы “Успамінак...” А. Ельскага. І тут мы сустракаем крыху іншую паслядоўнасць падзей і геаграфію, паказваецца таксама і вельмі важная для нас ступень сваяцтва В. Марцінкевіча і С. Сестранцэвіча: “Там і пражыў малады Вінецук сваё дзяцінства і школьныя гады, пакуль не скончыў сярэдняй школы ў Бабруйску 1824 г. Скончыўшы сярэдняй школу, Вінецук паехаў у Вільню для далейшай на-

вукі, у калегію айцоў бызыльянаў, куды яго аддаў **дзядзька**, мітрапаліт літоўскі і беларускі, ксёндз Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч. У Вільні Марцінкевіч прабываў надоўга і паехаў у Пецярбург да універсітэту вучыцца за доктара...» [12, с. 95].

З прыведзеных цытат відаць, што не толькі розныя біёграфы прыводзілі няслушныя звесткі і супярэчылі адзін аднаму, але, напрыклад, А. Ельскі і Р. Зямкевіч у працах розных гадоў прыводзілі розную інфармацыю. Для паўнаты карціны дамо і вялікую цытату з Ю. Галомбака, дзе ён абвяргае некаторыя дадзеныя ранніх даследчыкаў: «Пасля заканчэння гэтай школы наводле парады свайго **сваяка**, ксяндза-мітрапаліта Станіслава Богуш-Сестранцэвіча ён накіроўваецца ў Вільню, дзе быў змешчаны ў базылянскім канквікце... Марцінкевіч насуперак сцвярджэнням ранейшых яго біёграфіаў наведваў не базылянскую калегію, наколькі такой калегіі ў Вільні ў той час не было, а сярэдняю школу, закладзеную на месцы колішняй езуіцкай калегіі... У базылянскім манастыры... прабываў пэўна да часу заканчэння сярэдняй школы. Потым ён запісаўся на медыцыну ў Вільні, а не ў Пецярбургу, як сцвярджалі дагэтуль...» [12, с. 96].

Як бачым, многія біяграфічныя звесткі з жыцця В. Марцінкевіча, першапачаткова недакладныя і няпоўныя, паступова ўдакладняліся і дапаўняліся, многія былі цалкам перагледжаны, многія пытанні вырашаны, але што тычыцца галоўнага для нас пытання, большасць першых даследчыкаў так і не пайшла далей паняцця «сваяк». Трохі больш за іншых паведаміў Р. Зямкевіч, назваўшы С. Богуша-Сестранцэвіча «дзядзькам» Вінцэнта, але ніякіх іншых падрабязнасцяў сваяцтва ён не прывёў. Нейкі прагрэс у гэтым накірунку адзначыў ва ўжо неаднаразова цытаванай намі кнізе «Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча» Г. Кісялёў: «Перш за ўсё бачым, што Галомбак пакідае без увагі версію Слупскага, што ўплывовым сваяком Дуніна-Марцінкевіча быў нейкі безымянны «віленскі біскуп». Ён пагаджаецца з некратогам (і, відаць, «Успамінкам»), што гэты **сваяк** – ніхто іншы, як знакаміты дзеяч перыяду Асветніцтва Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч, літаратар і вучоны і адначасова царкоўны дзеяч – магільёўскі каталіцкі мітрапаліт. Раішэнне Галомбака ў гэтым выпадку, відаць, слушнае. У наш час А. Мальдзіс прывёў дадатковыя звесткі пра сваяцкія сувязі Сестранцэвіча з Марцінкевічам» [12, с. 96].

Аднак, на жаль, большасць сучасных даследчыкаў ці не ставілі задачы ўстанаўлення сваяцтва В. Марцінкевіча з С. Богушам-Сестранцэвіча, ці не змаглі нічога дадаць да ўжо існых

варыянтаў: «сваяк», «дзядзька», «дзядзька на матчынай лініі», «брат маці»... Хоць, зыходзячы з самога вызначэння слова **дзядзька** – брат бацькі або маці (крэўнае сваяцтва), муж цёткі (някрэўнае), – можна было падставіць пад сумнеў некаторыя варыянты. Так, С. Сестранцэвіч ніяк не мог быць родным братам маці В. Марцінкевіча – у дзявоцтве Нядзвецкай. Нават калі выказаць здагадку «муж цёткі», то і тут сувязі не атрымліваецца, бо мітрапаліт не быў жанаты. Таксама не мог ён быць ні братам, ні мужам сястры Івана Марцінкевіча. Гэта значыць, С. Сестранцэвіч не мог быць родным дзядзькам В. Марцінкевіча.

Трэба меркаваць, з падачы Р. Зямкевіча, варыянт з «дзядзькам» патрапіў у некаторыя кнігі да такіх аўтарытэтных даследчыкаў творчасці В. Марцінкевіча, як Г. Кісялёў: «Яго сувязі з **дзядзькам** мітрапалітам С. Богушам-Сестранцэвічам, які жыў стала ў Пецярбургу...» [13, с. 242], хоць у больш позняй кнізе «Марцінкевіч герба Лебедзь» ён піша больш асцярожна: «Некаторую падтрымку аказаў яму ўплывовы **сваяк (дзядзька?)** С. Богуш-Сестранцэвіч» [3, с. 4]. І А. Мальдзіс: «З Магілёвам звязана жыццё і творчасць пладавітага пісьменніка і вучонага-славіста, **дзядзькі** В. Дуніна-Марцінкевіча Станіслава Богуша-Сестранцэвіча (1731 – 1826)» [16, с. 259].

Асцярожным у сваёй кнізе быў і Уладзімір Ліпскі: «Сестранцэвіч – **блізкі сваяк Марціняны Нядзведскай, кажуць, родны дзядзька**. І калі яна выйшла замуж за Яна Марцінкевіча, даў прытулак ім у маёнтку Панюшкавічы» [17, с. 75]. Хоць тут ёсць канкрэтнае ўказанне на блізкае сваяцтва менавіта з маці Вінцэнта, але з агаворкай «кажуць». І далей: «Вядома, што з 1817 г. адміністратарам у маёнтку Панюшкавічы быў тытулярны саветнік Станіслаў Сестранцэвіч, пляменнік архібіскупа. У той час Вінцэнту споўнілася дзевяць гадоў. Пазней ён сам напіша пра сабе: «з маленства асірацелы...». Дык вось, той адміністратар Панюшкавіч Сестранцэвіч, якога дзядзька архібіскуп «снабдил полною доверенностью по управлению хозяйственными делами», і займаўся, думаецца, апекаю над асірацелым Вінцэнтам. Для пачатку ўладкаваў яго ў Бабруйскую павятовую школу. Не выключаецца апека над сіратаю і састарэлага архібіскупа Магілёўскага і мітрапаліта ўсіх рымска-каталіцкіх цэркваў у Расіі...» [17, с. 75 – 76]. І там жа: «Хочацца верыць, што **дваюрадны дзед** Сестранцэвіч **перадаў на генах** свайму Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу багата якіх сваіх прыродных якасцей і жыццёвы вопыт. У Вінцэнта, як і ў **дзед**, таксама здарыўся палюбоўны раман у сям’і, якой служыў... У літаратуры **ўнук** пераў-

зышоў свайго **дзеда**, бо яна стала для яго сэнсам жыцця” [17, с. 76].

Відавочна, што ў апошніх сказах гаворка ідзе менавіта пра крэўнае, ды яшчэ прамое (раз мог перадаць гены – як? – вядома, што ў каталіцкага мітрапаліта сваіх дзяцей не магло быць) сваяцтва ў другім пакаленні. Але і ў гэтым выпадку паводле прыведзеных намі довадаў мітрапаліт не мог быць родным дзядзькам Нядзвецкай – бо яе бацька быў Нядзвецкі, яго сястра (калі такая была) не магла быць жонкай мітрапаліта. А вось маці, ні імя, ні дзівочага прозвішча якой мы не ведаем, тэарэтычна магла быць сястрой мітрапаліта (а іх у яго было чацвёрта). Аднак, як мы ніжэй пакажам, даследчыкі лёгка маглі б знайсці прозвішчы па мужу ўсіх гэтых сясцёр, – і, забягаючы наперад, можна сцвярджаць, што сярод іх не было Нядзвецкай.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

- Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у еўрапейскім кантэксце** : Мат. Міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 200-годдзю Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (Мінск, 2008, 5 – 6 лют.) / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; нав. рэд. В. А. Максімовіч. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 295 с.
- Невядомы Дунін-Марцінкевіч** : дакументы да біяграфіі з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі / Дэпартамент па архівам і справаводства Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь [і інш.; склад. : У. М. Дзянісаў, В. С. Пазнякоў, Я. Я. Янушкевіч; рэдкал. : У. І. Адамушка, А. К. Галубовіч, А. Я. Рыбакоў]. – Мінск : БелНДІДАС, 2011. – 203 с., [1] л. схем.
- Марцінкевіч герба Лебедзь** : дакументы і матэрыялы пра класіка беларускай літаратуры XIX ст. Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча : [зборнік] / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад., прадм., падрыхт. тэкстаў, пер. і кам. Г. Кісялёва ; навук. рэд. : А. І. Мальдзіс, В. А. Чамярыцкі]. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 471, [1] с.
- “Жыве паміж намі дудар наш...”** [Электронны рэсурс] : да 200-годдзя з дня нараджэння Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808 – 1884) / Нац. бібл.-ка Беларусі ; склад. : В. А. Грынкевіч [і інш.] ; рэд. Л. В. Гарбачова. – Мінск : НББ, 2008. – 1 эл. апт. дыск (DVD-ROM).
- Пазнякоў, В. С.** Вікенцій Дунін-Марцінкевіч супраць жандара Ламачэўскага (старонка з гісторыі беларускага справаводства і архіўнай справы) / В. С. Пазнякоў [заяўленая тэма Міжнар. навук.-практ. канф. “Тэарэтычныя і практычныя праблемы дакументазнаўства і архівазнаўства: рэтраспектыва і сучаснасць”, Мінск, 2015, 2 – 3 снеж.].
- Дрозд, З.** Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і падробка пячатак / З. Дрозд // Наша Ніва. – 2014. – № 44 (881), 26 лістап. – С. 14. **Ён жа.** Неверагодная гісторыя шлюбу Вінцэнта Марцінкевіча / З. Дрозд // Наша Ніва. – 2015. – № 26 (911), 15 ліп. – С. 13. **Ён жа.** Навошта Марцінкевічу спатрэбіўся Дунін / З. Дрозд // Наша Ніва. – 2016. – № 16 (949), 27 крас. – С. 12, 13. **Ён жа.** Марцінкевіч ходзіць, а па ім звон звоніць : гісторыя з прыжыццёвым пахаваннем пісьменніка – не анекдот / З. Дрозд // Наша Ніва. – 2015. – 7 чэрв. **Ён жа.** Сямейныя таямніцы Дуніна-Марцінкевіча: Невядомае пра лёс маці класіка / З. Дрозд // Культура. – 2016. – № 51, 17 снеж. – С. 14 – 15. **Ён жа.** Сямейныя таямніцы Дуніна-Марцінкевіча: Ян Марцінкевіч : загадкі пра бацьку класіка / З. Дрозд // Культура. – 2017. – № 5, 5 лют. – С. 14; № 7, 18 лют. – С. 15.
- Дрозд, З.** Сямейныя таямніцы Дуніна-Марцінкевіча: Лёсы сясцёр класіка літаратуры / З. Дрозд // Культура. – 2016. – № 46, 12 лістап. – С. 14; № 47, 19 лістап. – С. 15.
- Беларуская літаратура** : вучэб. дапам. для 9 класа ўстаноў агул. сярэд. адукац. з бел. і рус. мовамі навуч. / пад рэд. праф. В. П. Рагойшы. – Мінск : Нац. ін-т адукац., 2011. – С. 125 – 126.
- Попов, М. А.** Митрополит С. Богущ-Сестренцевич: формирование правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX в.) / М. А. Попов, А. И. Гончар. – Гродно : ГГАУ, 2012. – 278 с.
- Рублевская, Л.** Сюжет, достойный Дюма / Л. Рублевская // СБ. Беларусь сегодня. – 2016. – № 167 (25049), 1 вер.
- Аб духоўным тастаменце Мітрапаліта Сестранцэвіча** // НГАБ. – Ф. 1781, воп. 2, спр. 338.
- Кісялёў, Г. В.** Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча : Спроба навук. сіст. дак. і матэрыялаў / Г. В. Кісялёў. – Мінск : Універсітэцкае, 1988. – 160 с. – (Са скарбніцы беларускай культуры).
- Кісялёў, Г. В.** Ад Чачота да Багушэвіча : Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст. / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі ; НАН Беларусі ; Ін-т літ.-ры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 426 с. С. 242.
- Янушкевіч, Я. Я.** Земля кенатафаў / Я. Я. Янушкевіч. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2009. – 264 с.
- Янушкевіч, Я.** Жыццяпіс Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ў кантэксце нацыянальнай гісторыі XIX ст. / Я. Янушкевіч // Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў : у 2 т. / В. Дунін-Марцінкевіч ; уклад. падрыхт., пер. Я. Янушкевіч. – Мінск : Маст. літ., 2008. – Т. 2 : вершаваныя аповесці і апавяданні, вершы, публіцыстыка, лісты і пасланні, пераклады. – 598 с.
- Мальдзіс, А. І.** На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII – XVIII ст.) / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.
- Ліпскі, У. Я.** Праўдзівыя аповяд пра твой і мой радавод / У. Ліпскі. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 318 с. : іл. – С. 75.
- AGAD AR XXV 4026, 4027 (mf 16641, 16642).**
- Кісялёў, Г. В.** Пачынальнікі : 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / Г. В. Кісялёў ; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 544 с. з іл. (АН БССР. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы).
- Янушкевіч, Я. Я.** Беларускі дудар: праблема славянскіх традыцый і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча / Я. Я. Янушкевіч ; рэд. А. С. Яскевіч ; Акадэмія навук Беларусі ; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 141, [2] с. : іл.
- Niesiecki, K.** Herbarz polski / K. Niesiecki. – W Lipsku, 1859. – Т. 2.
- Анішчанка, Я. К.** Збор твораў : у 6 т. / Я. К. Анішчанка. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2008. – Т. 4 : Ураднікі беларускіх земляў ВКЛ пры Станіславе Панятоўскім : спісы на рус. мове 532 с. – С. 288.
- НГАБ.** – Ф. 1711, воп. 1, спр. 431.
- Дневник Сестренцевича**, первого митрополита всех римско-католических церквей в России : Ч. I (1797 и 1798 гг.) [Электронный ресурс] // Старина и новизна. – Кн. 16. – 1913. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/1780-1800/Sestrencevich/pred.htm>.

Зміцер ДРОЗД,
гісторык, архівіст.

“ПОЎНЫ МЫ ЖЫЦЦЁВАЙ ПРАГІ...”

НЕВЯДОМЫЯ ВЕРШЫ ЯЎГЕНА БАРТУЛЯ

Значнае месца ў літаратуры Заходняй Беларусі 1920-х гг. належыць таленавітаму паэту Яўгену (Аўгену) Бартулю. На жаль, пра яго жыццёвы і творчы шлях захавалася вельмі мала звестак. Па некаторых дадзеных, ён паходзіў з Латгаліі, вучыўся ў Дзвінскай беларускай гімназіі, актыўна ўдзельнічаў у працы беларускага культурна-асветнага таварыства “Бацькаўшчына”. Пасля заканчэння юрыдычнага факультэта Віленскага ўніверсітэта працаваў у польскіх дзяржаўных судава-следчых органах.

Вершы Я. Бартуля друкаваліся ў газеце “Беларуская крыніца”, часопісах “Беларуская культура”, “Шлях моладзі”, альманаху “Рунь Веснаходу” (1928), у беларускіх календарых.

Творчасць Я. Бартуля палягала ў нацыянальна-адраджэнскім рамантычным рэчышчы развіцця заходнебеларускай паэзіі. Як вядома, у творах прадстаўнікоў гэтай рамантычнай лініі (Леапольд Родзевіч, Уладзімір Жылка, Ігнат Дварчанін, Ларыса Геніюш і інш.) гістарычнае мінулае беларускага народа паўставала не ў выглядзе нейкіх канкрэтных “рэканструяваных” сюжэтаў, карцін і вобразаў. Паэты адзначанай стылявой лініі звярталіся да яго ў кантэксце прасторава-часовага суаднесення, якое прадугледжвала пераемнасць самой нацыянальнай генетычнай памяці, гераічнага духу продкаў, ідэі няскоранасці і супраціву. Яны малявалі нацыянальна-гістарычнае мінулае ў міфалагізавана-ідэалізаваным абліччы, не ў саслоўна-класавай дыферэнцыяцыі і звязаных з ёю грамадскіх супярэчнасцях і канфліктах, а як узор належнай дзяржаўна-палітычнай арганізацыі, сацыяльна-прававага ўрэгулявання, характэрнай адаптаванасці свабоды выбару і неабходнасці абавязку чалавека.

Найлепшыя творы Я. Бартуля вызначаліся пастаноўкай актуальных нацыянальна-патрыятычных і грамадска-сацыяльных пытанняў, услед за творамі іншых паэтаў Заходняй Беларусі яны прадугледжвалі асветніцка-адраджэнскія мэты, уплыў на шырокія пласты насельніцтва з тым, каб абудзіць іх, заахваціць да актыўных дзеянняў, да барацьбы за свабоду і незалежнасць. Напрыклад, у вершы “Брату” Я. Бартуль звяртаўся да даверлівага суразмоўцы, маладога сучасніка, раіў яму ў цяжкую хвіліну душэўных пакут, калі сэрца “крававіць ад жалю ў грудзёх” і “ў край іччасьця нязведаны імкнецца / Ня могучы праўды знайсці у

людзёх”*, не паддавацца распачы і адчаю, не засяроджвацца на асабістых думках і перажываннях, а шукаць “іччасьця ў служэньні Народу”, з надзеяй і аптымізмам глядзець у будучыню:

*Шукай лепей іччасьця ў служэньні Народу,
Зьніштож сябе, браце, забудзь аб сабе, –
І ў гэтым ты знойдзеш з душой сваёй згоду,
Тады ў ёй ня будзе ўжо месца жальбе.*

*Бяры праўды сьветац і цемру навокал
Разьвей, намажы разганяць, разьвяваць,
Тады тваё сэрца свабодна, як сокал,
Ня будзе балець, ці зусім заміраць.*

*Ў цярыньні ты знойдзеш тады асалоду
І радасьць убачыш напэўна ў жальбе,
Шукай толькі іччасьця ў служэньні Народу,
Зьніштож сябе, браце, забудзь аб сабе! [2, с. 2].*

“Зусім расплыўся у родным прасторы, / Каханьнем магучым свой край абнімі...” – як можна заўважыць, аўтар валодаў значнымі паэтычнымі здольнасцямі, уменнем акцэнтавана падаць важную для яго думку, разгарнуць пачуццё, увогуле, раскрыць на шырокім сацыяльным матэрыяле адметныя рысы душэўна-эмацыйнага свету лірычнага героя, выявіць асновы яго жыццёвых прынцыпаў і духоўна-патрыятычнага ідэалу. Відаць, яшчэ болей пераканальна і паказальна такія асаблівасці адлюстраваліся ў вершы пад характэрнай назвай “Ці любіш”. Ён напоўнены пранікнёным грамадзянска-патрыятычным зместам, прасякнуты пачуццём шчырай любові паэта да Радзімы і вытрыманы ў форме засяроджанага роздуму і адначасова звароту да патэнцыйнага слухача і аднадумцы:

*Ці любіш ты свой край тугой спавіты,
Ці аддасі яму жыццё, як скажа – дай!
Ці любіш свой Народ на крыж прыбіты?
Ці любіш ты свой край?*

*Ці любіш родныя прасторы нівы,
Ці ішчыра любіш іх – сумленьня запытай,
Ці любіш рэчку-ручэёк бурлівы,
Ці любіш ты свой край?*

*Ці любіш бор стары, садок зялёны,
Ці любіш ты, як ціха шапаціцца гай,
Старыя хаты, рад дахоў амшоны.*

Ці любіш ты свой край?.. [7, с. 3].

Характэрны адраджэнскі патрыятызм, рэдкія, але праўдзівыя замалёўкі і накіды народнага

* Вершы падаюцца з захаваннем правапісу арыгінала.

жыцця, сацыяльнага асяроддзя, дакладнасць і выразнасць раскрыцця думкі спалучаліся ў вершах Я. Бартуля з бадзёрымі, заклікавымі інтанацыямі, наступальным пафасам, рамантычна-ўзвышанай стылістыкай. Лірычны герой паэта ўсведамляў сябе нашчадкам “людзей калісьці вольных”, “магутных палачан”, сынам “вялікага мільённага Народу”, “вялізнай стараны, / Якой ужо цяжэе год ад году / Нясьці ярмо прынукі і мамы”. «Я – сын вялікае сям’і працоўных, / Нашу я імя – беларус, – з гурдасцю і запалам прамаўляў ён у вершы “Хто я?”, – Хачу з усімі правоў роўных, / Я зьненавідзеў ужо прымус» [6, с. 9]. У паэтыцы Я. Бартуля пераважалі вобразы “праўды сьветазарнае”, “сонечнага ўсходу”, “новых дзён”, рашучага паходу “за ічасьце і долю / Свае стараны”, сталых радоў, рассяяных іскраў, небасхілу, які цвіце “краскай агністай” і інш. Яго вершы ўласцівы ўзнёслы характар светаўспрымання, значная эмацыяна-пачуццёвая энергетыка:

*Гэй вы сілы маладыя,
Гэй, вы сакалы!
Будзьце як віхор жывыя
І мацней скалы.
Слабасць месца хай ня знойдзе
У маладых грудзях
Усё жывое з намі пойдзе
З агнём у вачох.
Ці-ж мы брацьця не здабудзем
Лепшых, сьветлых дзён?
Ці-ж мы сіл сваіх ня чуем?
Ці-ж нас чмуціць сон?
Мы адважна, грамадою,
Шлях праложам свой,
Моладзь з бурнаю душою,
З душой агнявой [5, с. 3].*

Прадстаўнікі нацыянальна-адраджэнскай рамантычнай лініі заходнебеларускай паэзіі ўслаўлялі свабодныя, як сёння б казалі, сацыяльна-дэмакратычныя, “вечавыя” прынцыпы жыццёўладкавання, узгодненасць, а то і адзінства паводзін і дзеянняў кіраўніка-князя і народнай масы, улады і сацыяльных нізоў грамадства. Вобразы князёў і рыцараў маляваліся імі ў гуманістычным святле сацыяльнай справядлівасці, дабрыні і чуласці, любові да роднай зямлі і яе людзей, у спалучэнні ідыліі з героікай. Увогуле, рыцарства разглядалася як увасабленне чысціні і высакароднасці чалавечага духу, мужнасці і ахвярнасці асобы, яе ўзвышаных пачуццяў і мэтаймкненняў.

Адраджэнскія, нацыянальна-патрыятычныя ідэалы Я. Бартуля выразна паўстаюць у вершы “Варта”, які прасякнуты характэрнымі рысамі рамантычнага гістарызму. Своеасабліва паяднаўваючы два часавыя перыяды, мінулае напластоўваючы на сучаснае, ён стварае адметную

фантазіяна-міфалагічную, сімволіка-алегарычную карціну. Са старажытнага кургана, сведкі дзён, “што прайшлі, адляцелі”, над якім “у імгле залатой / Духі ўюцца чаргой” і заводзіць песні русалка, “у поўнач рыцар схаваны выходзе”. “Яго зброя – агонь, – кажа паэт, – а пры ім верны конь, / Ён садзіцца і імкнецца ў прасторы”.

*З вышыні з панад хмар
Ён агляне абшар,
Паглядзіць на радзіму краіну.*

*Ён пільнуе яе,
Памажэ ў барацьбе,
Паддасць моцы зямлі гэтай сыну.*

*І на варце сваёй,
Так паўночнай парой
Сьцеражэ Беларусі ён Гоні [3, с. 2].*

Хто ж такі гэты “лёгкі, як сон”, таямнічы і высакародны рыцар, пытаецца аўтар у заключнай страфе верша і адказвае: “Гэта цень нашай роднай Пагоні”.

Вобраз высакароднага і адважнага рыцара, народнага заступніка, паўстае і ў некаторых іншых творах Я. Бартуля, напрыклад у яго вядомай казцы ў двух актах “Князьёўна”. Адгукаючыся на выхад першага нумара часопіса “Беларуская культура”, у якім яна была апублікавана, невядомы аўтар газеты “Беларуская крыніца” захоплена адзначаў наступнае: “Твор гэты бязсумніву высокая ўзносці маладога паэта на беларускі Парнас і ставіць яго вобак найвялікшых песьняроў нашых. У гэтай казцы, казаў бы ў люстры, бачым, як ворагі: ведзьмы, хохлікі, нячысьцікі мучаць народ наш, як лепшыя сыны народу з гэнай сілай нячыстай змагаюцца, як Рыцар, вяшчун ясных дзён народу, сьветлую долю яму прарочыць, як творчы гнеў народны пяруном б’е і маланкай зь яе проч гонячы ад народу сілы цёмныя...” [1, с. 5].

Варта зазначыць, што ў шэрагу вершаў Я. Бартуль засведчыў неблагія прыродаапісальныя здольнасці, выявіў пранікнёную назіральнасць і ўражлівасць, стварыў шэраг яскравых, светла-пяшчотных пейзажаў. Іх вызначае рух аўтарскага спазнання рэчаіснасці, асэнсавання жыцця, раскрыццё ў ім і чалавеку асноватворнага, актыўнага духаноснага пачатку. У гэтых вершах высвечваецца рамантычна-ідэалізаваны вобраз роднага краю:

*Дасьпела жыта. Каласочки
Стаяць, чакаюць свайго жніва,
Між іх сінеюць васілёчкі;
Красою дыша жоўта ніва.*

*Красою дыша у чаканьні,
Калі-ж нарэшце прыйдзе жнейка,
Калі іх споўняцца жаданьні,
Калі-ж закруціць сярпок-зьмейка.*

*Калі вязьмо саўеца жнейкай
І зьвяза іх, ў снапок зьяднае;
Стаяць яны ў задуме нейкай,
А ветрык шапаціць, сьпявае...* [4, с. 4].

Некаторыя сучасныя даследчыкі лічаць, што Я. Бартуль пад псеўданімам А. Бужанскі ў 1930-я гг. выступаў у заходнебеларускіх перыёдыках з літаратурна-крытычнымі і публіцыстычнымі артыкуламі. Маюцца на ўвазе, галоўным чынам, артыкулы, апублікаваныя на старонках часопіса “Калоссе”: “Аб беларускай літаратурнай творчасці ў Заходняй Беларусі” (1936, кн. 1), «Недахопы “айцоў” (аб направе нацыянальнай ментальнасці)» (1936, кн. 4), “На пераломе (Заўвагі да творчасці Максіма Танка)” (1937, кн. 4), “У абліччы расейскага тэрмідуру” (1938, кн. 3) і інш. Яны вызначаюцца шырынёй аўтарскага кругагляду і ў той жа час выразнай аналітычнасцю, праблемнасцю зместу, добрым адчуваннем і аналізам грамадскіх і літаратурных працесаў і з’яўляюцца аднымі з найлепшых у тагачасным заходнебеларускім друку. Аднак, на наш погляд, А. Бужанскі – гэта не Я. Бартуль. Цяжка паверыць у тое, што, напрыклад, у артыкуле “Паэмы Міхася Машары”, падпісаным прозвішчам А. Бужанскі (Калоссе, 1937, кн. 2) Я. Бартуль сам пра сябе мог пісаць наступнае: “Усход ягонае [М. Машары] зоркі прыпадае на пару дзээрцыі Аўгена Бартуля з нашага літаратурнага фронту. Быў час, калі Бартуля залічалі да авангарду, гэта быў кандыдат на народнага паэта – надзея працоўных масаў на беларускім Парнасе!.. Нядарма крытыка ставіла яго побач Уладыслава Броневскага. Бязспрэчна, былі ў іх супольныя матывы і супольная вера...” І далей: «Жыццёвыя нягоды ў форме легіону mlodych і судовае аплікантуры адцягнулі яго ад беларускага творства. І гэты без пары памёршы (для беларускае справы) паэт пакінуў сучасным толькі элегічны настрой і асірацелую “Князьёну»» [8, с. 104].

Дарэчы, як адзначыў у нашай нядаўняй гутарцы Арсень Ліс, асобу А. Бужанскага не змаглі ідэнтыфікаваць нават такія дасведчаныя знаўцы заходнебеларускіх рэалій, як Зоська Верас і Янка Шутовіч.

У 1930-я гг. Я. Бартуль сапраўды цалкам адышоў ад літаратурнай працы, ніякага ўдзе-лу ў грамадска-культурным і народна-патрыятычным руху не браў. Наадварот, ён апынуўся па другі бок барыкад. У дзённікавых нататках “Лісткі календара” Максім Танк прыгадвае выпадак, калі яго “ў наручніках прывезлі з Глыбокага ў Віленскі акружны суд і прывялі на допыт да следчага, у пакоі якога” малады падпольшчык “неспадзявана ўбачыў А. Бартуля. Ён увесь час, пакуль мяне дапытвалі, – адзначае М. Танк, – сядзеў за сталом, апусціўшы галаву, не адрываючы

вачэй ад нейкіх папер” [9, с. 34]. Я. Бартуль тады працаваў памочнікам следчага.

Яўген Бартуль прытрымліваўся выразных правых пазіцый, быў антыкамуністам, сімпатызаваў партыі Беларуска-хрысціянская дэмакратыя, выступаў за самастойнае, незалежнае развіццё Беларусі. Акрамя ўсяго іншага, несумненна, менавіта гэтым можна вытлумачыць падкрэслена крытычны выказванні М. Танка пра яго ў дзённіках і вусных выступленнях.

У гады вайны Я. Бартуль жыў у Вільні, працаваў у культурна-асветных установах. З адступленнем нямецкіх войскаў рушыў на Захад. След яго губляецца дзесьці ў Паўночнай Амерыцы.

Імкнучыся выявіць апошнія старонкі жыцця і творчасці Я. Бартуля, спрабуючы адшукаць родных і блізкіх паэта, я звязваўся з вядомымі даследчыкамі і знаўцамі беларускага замежжа Наталляй Гардзіенкай, Лявонам Юрэвічам і Вітаўтам Кіпелем. На жаль, яны засведчылі, што сляды Я. Бартуля ў пасляваенных беларускіх асяродках у ЗША і Канадзе не сустракаюцца. “У канадзкіх дакументах, – адзначыла Н. Гардзіенка, – я таксама не сустракала такога беларуса, як і ў аўстралійскіх і брытанскіх. Магчыма, ягоны лёс склаўся інакш, чым Вы думаеце, або ён жыў пасля вайны, зусім не выходзячы на сувязь з суродзічамі”.

Даследуючы паэзію Заходняй Беларусі і працуючы з рэдкімі архіўнымі матэрыяламі, а таксама перыядычнымі выданнямі, звязанымі з яе развіццём, нядаўна давялося выявіць шэраг цікавых вершаў Яўгена Бартуля, якія невядомы не толькі шырокаму чытачу, але і спецыялістам, гісторыкам літаратуры. Вершы заключаюць у сабе значны ідэйна-мастацкі змест. Прапаную некаторыя з іх чытачам “Роднага слова”.

Спіс літаратуры

1. j. Беларуская культура / j. // Беларуская крыніца. – 1927. – 2 вер. – С. 5.
2. Бартуль, А. Брату / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1927. – 11 ліст. – С. 2.
3. Бартуль, А. Варта / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1928. – 16 лют. – С. 2.
4. Бартуль, А. Дасьпела жыта залатое... / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1928. – 23 вер. – С. 4.
5. Бартуль, А. 3 песьняў моладасці / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1927. – 2 снеж. – С. 3.
6. Бартуль, А. Хто я? / А. Бартуль // Беларускі календар на 1929 год. – Вільня: Беларус. выдав. тав-ва, 1929. – С. 9.
7. Бартуль, А. Ці любіш / А. Бартуль // Беларуская крыніца. – 1928. – 6 лют. – С. 3.
8. Бужанскі, А. Паэмы Міхася Машары / А. Бужанскі // Калоссе. – 1937. – Кн. 2. – С. 104 – 109.
9. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М. Танк. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – Т. 9: Лісткі календара. Дзённікі (1941 – 1959). – 592 с.

Мікола МІКУЛІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Яўген БАРТУЛЬ

ПЕСНЯ ВІХРУ

Бура імкнецца. Я ірву,
Я кручуся, я заву.
Хто з адважнаю душой,
Гэй, у хмары, гэі за мной!
Пойдзем ўперад мы сцягой
Яркасветнай, агнявой.
Шлях маланка рэжа нам,
Дык ідзём жа; ты не сам,
Ты са мною, віхар я.
Глян! Нас кліча шырыня.
Хмары йдуць, шалёны ход,
Агняцветны карагод
То сплятаецца змяёй,
То раскінецца сьцяной
Буйна, смела, без акоў.
Ці ж ў цябе не грае кроў?
Ці не чуеш вольны дух?
Ці не бачыш дзікі рух?
Гэй ляцім, ўгару, ураз!
Цяпер воля! Цяпер час!
Пяруны грывяць: Цябе
Я вазьму туды к сабе...
Гэй, хто з вольнаю душой,
Гэй, у хмары, гэі за мной!

1927

ВЕСНАРУНЬ

Прыйшла вясна
І фарбаў акварэлі
Кідае на раздолле;
Прыбрала ў зелень лісцяў стройны лес.
Дала яна
Чаромхам красак белле
І зарунела поле
І распускаецца пахучы бэз.

Кудравяць стромкія бярозы,
Дый гойдаюць галлём бясконцы
І каляруюцца галіны ў аксаміты
І сыпле пазалоту-слёзы,
Праменні-слёзы сыпле сонца —
Бязозак стройны стан ўвесь золатам заліты.

Адзеўся сад стары
Ў ружова-белы снег,
Сад пухам красак ўвесь засыпаны, акрыты.
Пахучыя пупышкі прыляглі
Да цёмнае кары;
Вось вецер перабег,
Пупышкі рве і сцеле на зямлі,
Кідае на травы зялёнай аксаміты.

* * *

Мільёны дыямантаў зорак
Моц невядомая нясе;
У аправе чорнае прастораў
Зігіяць яны ў красе.

Зігіяць яны.
Сарвалася адна...
Ёй надаелі вякоў сны,
Здрыгнулася яна, як срэбная струна,
І паляцела ў зігаценні,
Цудовая ў разгоне, у імкненні.
Бліснула толькі раз.
І, пыл срабрысты
Навокал сеючы, загасла ў той жа час,
Шлях кінуўшы іскрысты.
І зноў спакойна ў карагодзе
Па небе рушаць аганькі;
Зігіяць, блішчаць ў таёмным ходзе,
Заплёўшыся у чарадзейскія вянкi.
Зігіяць, як вочы у дзяўчыны
Бліскучыя і агнявыя;
Плывуць у чорнае імгле няведамай краіны.
Плывуць, і зноў вяртаюцца малыя.
І срэбрам ткуць адзежу ночы
Малыя дыяменты-вочы.

1927

* * *

Ці не лепш без думак жыці?
Ці не лепш усё забыцца,
Усё забыцца, ўсё пакінуць,
Ў вір жыццёвы закруціцца.
Жыць сучасным, жыць вясёла,
Хоць навокал сум і гора.
Ці не лепш усё забыцца,
Быць бурлівым, быццам мора?

1927

ПРАЗ ВАКНО

Гляджу сабе
На белы свет
Я праз вакно,
Ў ім цудна так вітражы пацвіваюць.
І ферментуе ў жылах
Моладасць — віно,
Яшчэ я сілай моладасці п'яны.
Яшчэ маю досыць сіл,
Я чую іх.
Прад бураю жыцця
Яшчэ не гнуся,
Бо палкасці агонь
Гарыць ў грудзёх маіх
І я ў змаганні
Хутка не спынюся.
Не страшна мне жыццё,
Мне песняй сэрца б'е,
Яшчэ я
Сілай моладасці п'яны;
Ў вакне душы маёй
Праз моладасць яшчэ
Вітражы шматкалёрна пазвіваны.
Вільня, 4.ІІ.1930

Таццяна ФІЦНЕР

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ТРАДЫЦЫЙНАЙ СЯМ'І Ў МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ АЛЕНА БРАВА

УДК 821.161.3-3*А. Брава

У артыкуле аналізуецца аповесці “Рай даўно перанаселены” і “Дараванне” А. Брава. Мэта – прасачыць трансфармацыю беларускай традыцыйнай сям’і на працягу XX – пачатку XXI ст. у мастацкіх тэкстах пісьменніцы. Прааналізаваныя творы выяўляюць узаемаабумоўленасць трансфармацыі становішча і ролі жанчыны ў сям’і і соцыуме і традыцыйнай сям’і, што звязана з развіццём канкрэтнага соцыуму, чалавечай цывілізацыі ўвогуле. Творчасць А. Брава не разглядалася айчыннымі літаратуразнаўцамі ў святле праблематызацыі эвалюцыі сям’і.

Ключавыя словы: *аповесці А. Брава, традыцыйная сям’я, трансфармацыя ролі жанчыны, эвалюцыя сям’і.*

The article analyzes the novels by “Paradise is overpopulated long time ago” and “Forgiveness” A. Brava. The goal of the article is to analyze the transformation of Belarusian traditional family during the 20th century and till the beginning of the 21st century in the writer’s texts. The works which were analyzed reveal interdependence of transformation of women position and role in family and society, and in the traditional family, which is associated with the development of the society, human civilization in general. Works by E. Bravo were not studied from the problem of family evolution point of view by Belarusian literature critics.

У працэсе развіцця грамадства склалася мноства формаў шлюбу. Сярод іх такія, як традыцыйны = афіцыйны (заклучаны ў царкве ці ЗАГСе – адпаведна царкоўны і грамадзянскі), фактычны, гасцявы, фіктыўны і многія іншыя (будзем звяртацца да некаторых з формаў па меры неабходнасці). Шлюб прынята лічыць асновай сям’і. Пры гэтым некаторыя даследчыкі мяркуюць, што толькі той шлюбны саюз – сям’я, у якім ёсць дзеці. Каб канчаткова не забытацца ў паняццях, вызначымся, што сям’я ў *традыцыйным / патрыярхатным / нуклеарным* яе разуменні – толькі адна са шматлікіх разнавіднасцей шлюбу. Такія азначэнні сям’і, як традыцыйная, патрыярхатная = патрыярхальная (хоць і не зусім тоесныя), у нашым артыкуле будуць выкарыстоўвацца як сінонімы да паняцця “нуклеарная сям’я” (ад лац. *nucleus* ‘ядро’, якое складаюць муж, жонка, іх дзеці, часта непаўналетнія, або адзін з бацькоў з дзецьмі [1]). *Нуклеарная сям’я* пачала фарміравацца ў працэсе развіцця соцыуму прыкладна ў эпоху неаліту, сцвярджае Т. Кісялёва [2] і зазначае, што прычыны ўзнікнення сям’і – кантроль над жаночай сексуальнасцю, а ў выніку – перадача ўлады і багацця сапраўднаму спадкаемцу. Лагічна, што любая з’ява, якая мае пачатак, павінна мець і завяршэнне, тады цалкам дапушчальна, што *традыцыйная / патрыярхатная / нуклеарная сям’я* не можа існаваць заўсёды, ва ўсялякім выпадку ў нязменным выглядзе.

Працэс трансфармацыі сям’і на постсавецкай прасторы значна актывізаваўся на мяжы XX – XXI стст., а яго пачатак даследчыкі звязваюць з працэсам “эмансіпацыі жанчын у развітых краінах Захаду ў сярэдзіне XIX стагоддзя (у Расіі [і Беларусі, якая ўваходзіла на той час у яе склад. – Т. Ф.] з нязначным спазненнем)” [2, с. 169]. Прычыны трансфармацыі – змены ва ўсіх сферах жыцця

грамадства. Адукацыя, уключэнне жанчыны ў грамадскае і вытворчае, нават палітычнае жыццё краіны, кантроль за дэтанараджэннем і іншае кардынальна змянілі свядомасць жанчыны.

Расійскія навукоўцы В. Казьміна і Н. Пушкарэва зазначаюць, што «цікавасць да тэорыі “свабоды кахання” і свабодных формаў шлюбнасці, што бытвала ў 20-я гг. мінулага стагоддзя, ва ўмовах новай хвалі расійскай сексуальнай рэвалюцыі не спадае, а выклікае жывыя дэбаты» [3], у той час як “тэндэнцыя да пастаяннага ўмяшання ў прыватнае (і, адпаведна, шлюбнае) жыццё праз грамадскія арганізацыі засталася ў сацыяльнай памяці, хутчэй, як напамін” [3]. Такое меркаванне слушнае і ў дачыненні да сітуацыі ў нашай краіне [4]. Насамрэч першае дзесяцігоддзе існавання савецкай улады пазначана вялікім эксперыментам з формамі шлюбу, “сексуальнай рэвалюцыяй” (“вобраз Аляксандры Калантай як паборніцы вольнага кахання з’яўляецца знакавым” [4] у гэты час). Такая з’ява не магла не адбіцца на мастацтве, і літаратуры ў прыватнасці. У маладым савецкім грамадстве выклікаў фурор, а таму хутка быў забаронены фільм “Трэцяя Мяшчанская” (1927) рэжысёра А. Роама, зняты паводле сцэнарыя “Каханне ўтрох” В. Шклоўскага, дзе грамадству былі прадэманстраваны новыя формы сумеснага пражывання. У беларускай літаратуры 20-х гадоў мінулага стагоддзя паказальным у вырашэнні савецкай уладай так звананага “жаночага пытання” з’яўляецца апавяданне “Дзіўная” М. Зарэцкага. Зразумела, што гэта не адзінкавыя творы мастацтва на азначаную тэму, але іх сістэматызацыя і аналіз не ёсць мэтай нашага артыкула.

Трансфармацыю *традыцыйнай / патрыярхатнай / нуклеарнай сям’і* на працягу амаль усяго XX і пачатку XXI ст. і ў некаторай ступені прычы-

Таццяна Адамаўна Фіцнер – літаратуразнаўца. Закончыла філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны (1991), аспірантуру пры ім (2001). Дацэнт кафедры беларускай літаратуры названай навучальнай установы. Аўтар кнігі “Гендэрны аспект у беларускай літаратуры XX стагоддзя” (2005), публікацый у рэспубліканскай перыёдыцы (“Роднае слова”, “Літаратура і мастацтва”, “Полымя”, “Беларуская літаратура”). Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя беларускай літаратуры XIX–XX стст., гендарныя праблемы ў беларускай літаратуры, псіхалогія літаратурнай творчасці.

ны гэтай трансфармацыі асэнсоўвае ў мастацкіх тэкстах сучасная беларуская пісьменніца Алена Брова. Звернемся да аповесці “**Рай даўно перанаселены**” [5]. Асноўную сэнсавую нагрузку ў творы нясуць тры пакаленні жанчын: баба Вера, яе нявестка Марыя і яе ж унучка Люся, ад імя якой вядзецца апавед, асэнсоўваюцца лёсы бабулі, маці і свой асабісты. Праз жаночыя вобразы выяўлены тыпы *традыцыйнай* сям’і на розных этапах развіцця сацыялістычнага грамадства, магчымыя / дапушчальныя варыянты паводзін жанчыны ў *такой* сям’і, што ў сваю чаргу вынікаюць з палітыкі савецкай дзяржавы ў адносінах да сям’і як асноўнай адзінкі (“ячэйкі”) грамадства, і вырашэнне дзяржавай “жаночага пытання”.

Жыццё Веры прайшло ў межах савецкага перыяду развіцця айчыннай гісторыі, які вызначаўся рознымі падыходамі да шлюбу / сям’і і “жаночага пытання”. Нарадзіўшыся за год да рэвалюцыі, яна рана засталася без маці, пазней раскулачылі бацьку і выслалі. Вера не трапіла ў ссылку толькі таму, што бацька “выпхнуў” яе ў акно і загадаў бегчы да цёткі, роднай сястры памерлай маці, дзе яна і пражыла да замужжа, за выключэннем гадоў навучання ў педвучылішчы. Фарміраванне асобы гераіні адбывалася ў першай трэці XX ст., калі тып патрыярхатнай (вялікая сям’я, якую ўзначальвае мужчына, складаецца з некалькіх пакаленняў родзічаў, што вядуць сумесную гаспадарку [6]) сялянскай сям’і пераважаў у соцыуме: “Для большасці жанчын на працягу стагоддзяў адзінай магчымасцю самарэалізацыі была сфера сямейнага жыцця, у якой мацярынства і выхаванне займалі адно з галоўных месцаў. Такую норму жыцця як дадзенае ўспрымалі як мужчыны, так і жанчыны. І гэтыя стэрэатыпы аказаліся невынішчальнымі і пасля 1917 г., калі бальшавікі ў адпаведнасці з марксісцкай тэорыяй паспрабавалі максімальна далучыць жанчыну да грамадскага жыцця” [4].

Сям’я, якую стварылі, будучы маладымі, “баба Вера” і “дзед” напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, цалкам *традыцыйная* ў межах таго часу: жонка – хатняя гаспадыня, абслугоўвае ўсіх чле-

наў сям’і (“Вера ніколі не выйшла на службу, новенькі дыплом педагога захоўваўся ў серванце... мой дзед лічыў, што жанчына мусіць сядзець дома і займацца выключна сям’ёй” [5, с. 124]), муж – кармілец. Варта ўзгадаць, што з 1 студзеня 1927 г. уступіў у сілу “Кодэкс аб шлюбе, сям’і і апецы” (так званы Кодэкс 1926 г., праіснаваў з невялікімі змяненнямі да 1968 г.). Закон не толькі прадугледжваў агульную сямейную маёмасць у шлюбе, але і працу жанчын

па хатняй гаспадарцы прыраўноўваў да працы мужчыны па здабычы сродкаў існавання [3]. Аднак фактычна эканамічную залежнасць жанчыны ў сям’і ніхто не адмяняў. Удзельнічаць у пабудове новага грамадства для жанчыны было прэстыжна, але не абавязкова. Пазней, у 1950 – 1960-я гг. гэта стала нормай, ператварылася ў паўсядзённую практыку [4]. Вера ў гэтым сэнсе была хутчэй выключэннем, бо на працу так і не выйшла.

Па вяртанні дзеда з вайны (бабуля перажыла яе ў акупацыі з трыма сынамі, малодшы з якіх, яшчэ немаўля, памёр ад голаду) наладзіўся сямейны дабрабыт, які ім і забяспечваўся, а больш правільна – яго пасадай – дзед быў начальнікам гарадскога таксапарку. Вера, быццам саромеючыся ўладкаванага жыцця (і “адчуваючы віну за сіні акальш дзедавай фуражкі” [5, с. 139] падчас вайны), у пасляваенны час многа добра рабіла не толькі родзічам, але і чужым людзям, у чые сем’і не вярнуліся мужы / бацькі. Пра жаночую самаахвярнасць, якая традыцыйна культывавалася, лічылася “палавой прыкметай” жанчын і ярка выявілася ў вобразе Веры, унучка Люся зазначае: «Так, не было роўных маёй бабулі Веры ва ўменні клапаціцца, ратаваць. <...> Можна было б суцешыцца прыгожым словам “накліканне”. Але хіба ў яе калі-небудзь быў выбар? <...> Яе роля была жорстка зададзена, і яна вымушана ёй адпавядала. Але для таго, каб адпавядаць гэтай ролі, трэба было мець у сабе спагаду і любоў... Не было ў яе “гендэрнай свядомасці”, як не было і ўласнага жыцця; гэта яе адасобленае ад нас жыццё немагчыма нават уявіць, – галоўнае, яна сама не ведала б што з ім рабіць, зваліся раптам такое жыццё ёй на галаву» [5, с. 138 – 139].

Акцэнтуюцца ўвага на “жыццёвай нябітасці” Веры – “усе ўзаемадзеянні з соцыумам, небяспечныя на канфліктныя сітуацыі, разурьваў дзед” [5, с. 135]. Сама ж бабуля “наіўна зайздросціла тым, хто з ранку ўліваўся ў каламутны паток пахмурных людзей, які расцякаўся па заводах і ўстановах” [5, с. 135], бо цудоўна ўсведамляла, «што яе праца, праца заведзенага механізма, не маючага выхадных і адпачынкаў, нікім за справу

не лічыцца: “Прыйдучь, адзежкі брудныя скінучь, адкуль тыя потым чыстыя бяруцца – ведаць не ведаюць... А ўвечары – да тэлевізара: яны сталіліся, яны працавалі. А тое, што ты да ночы па хаце завіхаешся і да святла ўстаеш, дык гэта не лічыцца: ты ж на працу не ходзіш!” [5, с. 135]. Насамрэч працу Веры па хатняй гаспадарцы кожны з сямейнікаў прымае як належнае (“А чым яшчэ займацца ёй, непрацуючай?” [5, с. 138]), больш за тое, гэта падстава для крытыкі, а то і абразы, калі не прамой, то апасродкаванай: «Бабуля Вера была дармаедкай – менавіта так называла яе мая маці. “Ты напрасі, напрасі – хай пакажа сваю працоўную кніжку!” – крычала маці, седзячы ля тэлевізара» [5, с. 116]. Погляд нявесткі Марыі на сваю непрацоўную свякроўку цалкам адпавядаў афіцыйнай ідэалогіі, якая прапагандавала вобраз “маці-працаўніцы”, што «задавальняла адразу дзве грамадскія патрэбы – дэмаграфічную і вытворчую (жанчыны, якія не працавалі, аб’яўляліся “адсталымі хатнімі гаспадынямі”» [4]. Зусім іншы погляд на гэтую праблему мае амерыканскі сацыёлаг Э. Кеслер-Хэрыс: “Неаплачаная хатняя праца хоць і невытворчая, але сацыяльна неабходная (без яе соцыум не можа выжыць) і павінна лічыцца працай” [7, с. 171]. А гісторык Т. Вароніч робіць выснову, што “дабрабыт чалавецтва ў значнай ступені пабудаваны на бясплатнай працы жанчын” [4].

Сям’я бабы Веры высвечвае і даволі распаўсюджаную праблему савецкага грамадства – пазашлюбныя сувязі. Вынікае яна з рознасці патрабаванняў да паводзін палоў і жорсткай палітыкі дзяржавы ў адносінах да “ячэйкі грамадства”, якая ў выніку “замест умацавання шлюбу і павелічэння адказнасці мужа і жонкі за здзейснены імі акт стварэння сям’і... сваімі валонтарысцкімі рашэннямі дабілася толькі павелічэння колькасці пазашлюбных сувязей” [3], што і прадэманстравана ў аповесці А. Брвава вобразах мужа Веры. Ён, забяспечваючы матэрыяльныя патрэбы сям’і, мае ў ёй большую ўладу, а таму дазваляе сабе больш вольныя паводзіны. Здрада жонцы для яго не ёсць маральная заганна, таму ён дазваляе сабе пазашлюбныя сувязі. Больш за тое, ён мае яшчэ адну (неафіцыйную) жонку, якая гадуе іх сумеснага сына. Слушнымі ў такім кантэксце падаюцца словы французскага філосафа П. Рыкёра пра суадносіны кахання і інстытута шлюбу: “Што ні казалі б пра нейкую ўстойлівасць у шлюбе, Эрас не падлягае інстытуалізацыі. Зводзячы Эрас да кантракту, да сямейнага абавязку, яму наносіць абразу. <...> Эрас у сілу самой сваёй сутнасці, свайго дэманізму пагражае інстытуту – любому інстытуту, у тым ліку і інстытуту шлюбу. <...> Шчаслівае адзінства Эраса, які не церпіць ніякіх правілаў, і інстытута, які чалавек

не ў стане падтрымліваць, нічым не ахвяруючы, у жыцці здараецца рэдка” [8]. Калі гэтыя словы тычацца толькі моцнай паловы чалавецтва, то яны апраўдваюць дзеянні мужа Веры. А калі высьнова П. Рыкёра аднолькава тычыцца і мужчын, і жанчын, то шлюбныя правілы парушае толькі дзед, а Вера, напэўна ведаючы пра такі стан рэчаў (“Пра тое, што муж ёй здраджвае, яна ведала, канечне ж, даўно” [5, с. 165]), вымушана доўгія гады насіць “маску няведання”. “Моўчкі цярынец трыццаць, сорок, пяцьдзесят гадоў – тэрмін, несувмерны нават з турэмным зняволеннем!” [5, с. 165] – лічыць унучка Люся.

Патрэбна аддаць належнае дзеду, ён утрымлівае і другую сям’ю. Праўда, параўнанне матэрыяльнага забеспячэння афіцыйнай і неафіцыйнай жонак не на карысць першай. Менавіта неафіцыйнай дастаўся ў якасці кампенсацыі класічны набор: вячэра ў рэстаране, адпачынак у Сочы, залатыя ўпрыгожанні, футра. Бабуля насіла “адно саматужніцтва” – адзенне, якое “было шывта, пераніцавана, звязана ёю самой, як і ўсе абрусы, сурвэткі, фіранкі, пакрывалы, палавічкі, тапкі, рукавіцы, шкарпэткі ды шведары ў доме...” [5, с. 164]

Шматгадовае маўчанне бабы Веры адносна паводзін мужа вынікала з яе эканамічнай залежнасці і, на думку Люсі, жадання захаваць сям’ю: “Магчыма, так у ёй праявіўся інстынкт – не, не самазахавання, а захавання родавага гнязда, якое было адзіным у свеце Домам для дзяцей, унукаў, пляменнікаў, сваякоў...” [5, с. 165]. Таму яна дазволіла сабе выказацца толькі тады, калі муж (хворы пенсіянер) не мог яе кінуць. Раней дзед “проста моўчкі сабраў бы рэчы”. Хочацца дадаць – калі дазволіла б пасада і партыя, – бо развод кампраметаваў будаўніка новага грамадства і фактычна быў непрымальным.

Такім чынам, баба Вера прадстаўніца таго пакалення жанчын, якія толькі ім вядомымі высілкамі трымалі на плячах *традыцыйную / патрыярхатную / нуклеарную* сям’ю, бо разумелі яе як дадзеную раз і назаўсёды.

Сям’я нявесткі Марыі, маці Люсі, узнікла прыкладна ў 1960-я гг., перыяд так званай адлігі. Яна таксама *традыцыйная*, аднак не адзіная ў жыцці Марыі. Гэтаму моцна паспрыяла палітыка савецкага ўрада, скіраваная на эмансипацыю жанчыны, разбурэнне традыцыйнай сям’і і патрыярхатных стэрэатыпаў [4]. І калі прапагандысцкая хваля не накрывала сабою сям’ю бабы Веры, то з усёй сілай абрынулася на наступныя пакаленні. Замест эмансипацыі, як вядома, савецкая жанчына атрымала трайную (дом, праца, грамадскія абавязкі) і часта непасільную нагрузку, пры гэтым так і не атрымаўшы “права рэальна вызначаць свой лёс” [4].

Марыя, якая імкнулася адшукаць сваё каханне, “пажадала пагуляць у варыянты”, не здагадваючыся, што ў савецкай краіне варыянтаў для самарэалізацыі жанчыны не так і многа: «а) *непрацуючая хатняя гаспадыня (рэдкасць)*; б) *працуючая хатняя гаспадыня*; в) *маці-адзіночка*; г) *“актывістка”*» [5 с. 178]. На жыццё Марыі выпалі ўсе ролі, акрамя першай, “магчыма, таму ёй і мроілася, што ў недасягальным для яе становішчы былой свякроўкі заключана нейкае *неверагоднае шчасце...*” [5, с. 178]. А пачалося з таго, што Марыя “не *захацела прыносіць сябе ў ахвяру, як рабілі яе маці ды свякроўка. <...> Яна ж такая маладая ды прывабная! Знайсці сваё каханне замест таго, каб жыць са станоўчым, але нялюбым мужам*” [5, с. 176]. Марыю не задавальняла сям’я без кахання, таму ў новую кватэру яна пераехала (з дома свякроўкі) з дачкой Люсяй.

На думку А. Брова, “*усведамленне сваёй непайнавартаснасці без мужчыны якраз і ёсць прамая ад яго залежнасць*” [5, с. 179]. Марыя выходзіць замуж другі раз і нараджае другую дачку. Але і гэтай сям’і не наканавана было праіснаваць доўга. У выніку чарговай няўдалай спробы знайсці сапраўднае каханне ўжо другая па ліку *традыцыйная* сям’я Марыі трансфармавалася ў варыянт “в” – маці-адзіночку (“*няпоўную сям’ю*” як разнавіднасць “*нуклеарнай*”), “*самастойную жанчыну, здольную ўтрымліваць сябе і дачок*”, выліваючы на апошніх гнеў з прычыны неўладкаванага асабістага жыцця. Шанцы знайсці сапраўднае каханне трэці раз былі практычна нулявыя, улічваючы колькасць мужчын, канкрэтна паменшаную вайной. Гэтая акалічнасць яшчэ і разбэсціла мужчын, “якія мелі багаты выбар нявест як сярод сваіх аднагодак, так і сярод жанчын старэйшага ўзросту” [4]. Слушныя ў такім кантэксце словы сацыёлага Г. Шадрынай: “Сацыяльныя катэгалізмы на працягу ўсяго XX ст. і дэмаграфічныя страты, якімі яны абарочваліся, змушалі людзей арганізоўваць сям’ю так, як атрымлівалася. Улічваючы колькасць разводаў і мужчынскую смяротнасць, маці з дзіцем – адзін з найбольш распаўсюджаных тыпаў савецкай сям’і” [9]. Як бачым, Марыі не ўдалося знайсці сапраўднае каханне, сумясціць кар’еру і шчаслівую сям’ю, хоць яна па-свойму імкнулася да гэтага.

Сям’я ўнучкі Люсі, якая склалася і распалася напярэдадні ці падчас распаду савецкай дзяржавы, – яркі прыклад *няпоўнай* сям’і як разнавіднасці *нуклеарнай*. Як відаць з аповесці, шлюб Люсі быў вельмі кароткі. Чаму ён увогуле адбыўся? Хутчэй з неабходнасці “не парушаць традыцыю” [3] – у шлюбе патрэбна было пабываць як мінімум дзеля законнага бацькоўства. Чаму саюз распаўся, гераіня не прамаўляе, адно ўзгадвае пра яго лаканічна-паэтычна: “*У твая гады я, нібыта*

на пажар, набралася шлюбам, каб як мага хутчэй пакінуць бацькоўскі дом. Шлюб мой аказаўся адным з саюзаў, што распадаюцца з той чароўнай лёгкасцю, з якой ранкам у панядзелак развейваецца нядзельны сон, падобны да гулу летака, які чуеш яшчэ некаторы час пасля таго, як самая далёкая кропка знікла за небакраем (а я зноў нікуды не паляцела!)... Мая дачка – адзінае адрозненне шлюбнага саюзу ад сну...” [5, с. 155]. Шлюб быў скараспелы, несвядомы, таму і стаўся нетрывалым? Яго вынік закладзены ў свядомасці і характары Люсі, якая з дзяцінства “*рыхтавалася пра жыццё жыццё правільна*”, а таму вывуджвала з кніг “*філасофскія перліны*” і асэнсоўвала іх? Гераіня ўзгадвае, што бабуля Вера ставілася да гэткага ейнага занятку непрыхільна, “*яна празорліва прадчувала ў гэтым стыхію, варажую сям’і, і з удыхам падсоўвала мне вязанне, вучыла кулінары*” [5, с. 150]. Гэтаму наўпрост спрыяла эвалюцыя грамадства і эмансипацыя жанчыны. У адрозненне ад неўсвядомленага шлюбу і мацярынства, рашэнне Люсі быць маці-адзіночкай – асэнсаванае. Яна не рагуе шлюб любой цаной (як бабуля), тым больш не імкнецца яшчэ раз ствараць “*поўную нуклеарную сям’ю*” (як маці)... Люся хоча захаваць сябе, бо той “*хто захаваў сябе, той нічога не страціў*” [5, с. 150]. Гераіня імкнецца жыць розумам, а не пачуццямі, кантраляваць сваю фізіялогію, увогуле спрабуе выпрацаваць уласную мадэль паводзінаў у соцыюме. Вобраз Люсі як незамужняй гарадской жанчыны не звязаны з ідэяй адзіноты. Гэта свядомы выбар. Пра мужа Люсі ў творы практычна не згадваецца. Аўтарка, мабыць, не ставіць на мэце аналізаваць прычыны распаду шлюбу, канстатуе толькі вынік – разбураная сям’я. Асэнсоўваючы феномен сучаснай гарадской сям’і, Г. Шадрына звяртае ўвагу на два наступныя моманты: 1) “*аслабленне шлюбнай нормы*”; 2) “*пра дзяцей у асноўным клапаціцца жанчыны*”. Гэта дае падставу сацыёлагу прапанаваць наступную формулу сучаснай сям’і: “*гэта жанчына плюс дзіця, а астатнія канфігурацыі выстройваюцца вакол іх. Бацька дзіцяці можа ўдзельнічаць ці не ўдзельнічаць у выхаванні, у маці могуць быць іншыя партнёры, уцягнутыя ці не ўцягнутыя ў выхаванне дзіцяці. Магчыма, гэтай жанчыне яшчэ і дапамагаюць яе сваякі або сябры. У некаторых выпадках яна спраўляецца з усім сама*” [9].

Такім чынам, у аповесці “*Рай даўно перанаселены*” А. Брова на трох прыкладах *традыцыйнай* савецкай сям’і, аддаленых у часе, свядома ці ненаўмысна паказвае запаволены працэс разбурэння *традыцыйнай* сям’і з усімі тымі наступствамі, якія гэты працэс з сабою нясе.

У аповесці “*Дараванне*” А. Брова адбываецца далейшае асэнсаванне пісьменніцай не толь-

кі трансфармацыі сям'і на пераломе стагоддзяў (нават тысячагоддзяў), але і сучасных формаў шлюбу, іх зместавай напоўненасці. Зазначым, што ў творы намалявана і нетыповая для айчыннага прыгожага пісьменства сітуацыя.

Цалкам *традыцыйны*, на першы погляд, шлюб герояў аповесці беларускі Ларысы і немца Ральфа, зарэгістраваны “ў законным да апошняга вітэража мясцовым [нямецкім] Ратхаусе” [10, с. 203]. Насамрэч іх шлюб – *шлюб на разліку*. У кожнага свая мэта. Ларыса імкнецца вывезці дачку з постсавецкай Беларусі ў больш эканамічна развітую краіну, дзе будзе магчымаць атрымаць і лепшую медыцынскую дапамогу – у дачкі спадчынная міяпія. Вырашальным аргументам для гераіні, якая пражыла сваё нядоўгае сямейнае жыццё з мужам-алкаголікам (рана пайшоў з жыцця з-за гэтай хваробы), з’яўляецца тое, што будучы муж-немец “*робіць ранішня прабежкі і ўвогуле не ўжывае алкаголю*” [10, с. 191]. Мэта Ральфа, які вырашыў ажаніцца толькі ў 45 гадоў, мець пры сабе танную працоўную сілу. З Ральфам дажывае век яго васьмідзесяцігадовы бацька, Ганс, былы салдат вермахта, што “*пакутуе на хваробу Альцгеймера*” [10, с. 187]. Ажаніўшыся з Ларысай, “*Ральф зробіў дальнабачны крок: мець жонку-беларуску танней, чым плаціць хатняй работніцы і сядзелцы; прыкладам, сядзелка з Прыбалтыкі запатрабуе ад трохсот еўра... Адаць жа Ганса ў дом састарэлых занадта дорага...*” [10, с. 197]. Разам з тым Ларысе як жанчыне хацелася б не толькі спадзявацца, але і мець доказ таго, што іх саюз з Ральфам “*не суцэльная бухгалтэрыя*” і “*трымаецца не на вар’яцтве Ганса ў якасці адзінага фундаменту*” [10, с. 197]. Гераіня твора мае на мэце блізкія адносіны ў сям’і, сапраўдны саюз.

Алена Брава ў аповесці ўскосна закранула і праблему надзвычай папулярных і распаўсюджаных сёння “*грамадзянскіх*” шлюбаў – *сужыцельстваў*, якія ўсё больш становяцца “*прымальнай сацыяльнай нормай*” [3]. Дачка Ларысы “*зняла кватэру ўдваіх з перасяленцам з Казахстана*” [10, с. 201], этнічным немцам. У творы не падаецца стаўленне да такога віду шлюбаў ні аўтаркай, ні грамадствам. А праз некаторы час выяўляюцца дадатковыя акалічнасці сужыцельства, што перацягваюць увагу на сябе: “*Праз паўгода высветлілася, што Светчын Генрых, як тут кажуць, швуль... [нямецкае размоўнае, што значыць ‘гей’] І тое яшчэ паўбяды, а нягледзячы на тым, што дзяўчынка ўсё роўна кахае гэтага тыпуса і працягвае жыць з ім. І яна, маці, не можа анічога ёй параіць, бо на актуальную тэму “Як будаваць асабістае жыццё з гомасексуалістам” ім не чыталі лекцыі ні ў школе, ні ва ўніверсітэце*» [10, с. 201]. Як псіхалаг дачка Ларысы знаходзіць наступнае тлумачэнне такому

стану рэчаў: “*Зразумей, пасля той вайны ў нямецкіх і нашых мужчын няма энергіі, неабходнай для пранікнення ў чужое цела, яны надта выклаліся, бо гэта адно і тое ж, – пенісам ці штыком, забіць ці зачаць, адна і тая ж энергія, толькі са зваротным знакам. <...> Мужчыны расхацелі займацца сексам. Вазьмі бацьку: ён дадаваў перавагу алкаголю, бо энергетычна гэта менш затратны спосаб дасягнуць нірваны*” [10, с. 201 – 202]. Такім чынам, нетрадыцыйная арыентацыя героя не трагедыя для дачкі галоўнай гераіні (у адрозненне ад яе самой), а сумеснае пражыванне маладых не ўстаноўка на *традыцыйную* сям’ю, на працяг роду... Новае пакаленне “*прымервае*” новыя формы ўзаемаадносін палоў.

Як відаць, у адрозненне ад аповесці “*Рай даўно перанаселены*”, дзе праблема трансфармацыі шлюбу выпісана дакладна, пазнавальна і падрабязна, у “*Дараванні*” новыя рэаліі, звязаныя з трансфармацыяй гендарных узаемаадносін і адпаведна шлюбу / сям’і, толькі агучваюцца. Як яны будуць вырашацца? Магчыма, адказ на гэтыя пытанні дадуць новыя творы Алены Брава.

Спіс літаратуры

1. **Сексологическая энциклопедия** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/seksolog/572/Нуклеарная_семья. – Дата доступа : 23.09.2016.
2. **Киселева, Т. Г.** Социальный образ женщины в культурах мира / Т. Г. Киселева // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 3. – С. 162 – 171.
3. **Казмина, О.** Брак в России двадцатого века: традиционные установки и инновационные эксперименты [Электронный ресурс] / О. Казмина. Н. Пушкарёва. – Режим доступа : http://texts.news/cotsiologiya-semi_1460/olga-kazmina-natalya-pushkareva-brak-rossii-51445.html. – Дата доступа : 25.09.2016.
4. **Вароніч, Т.** Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны: у новай і найноўшай гісторыі [Электронны рэсурс] / Т. Вароніч // *Беларускі калегіум*. – Рэжым доступу : http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm. – Дата доступу : 25.09.2016.
5. **Брава, А.** Рай даўно перанаселены : раман, аповесці, апавяданні / А. Брава. – Мінск : Галіяфы, 2012. – С. 112 – 184 с.
6. **Толковый словарь** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tolkslovar.ru/p1851.html>. – Дата доступа : 29.09.2016.
7. **Кесслер-Хэррис, Э.** Женский труд и социальный порядок / Э. Кесслер-Хэррис // *Антология гендерных исследований* : сб. пер. / сост. и коммент. Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. – Минск : Профили, 2000. – С. 171 – 189.
8. **Рикёр, П.** Сексуальность: чудо, заблуждение, загадка [Электронный ресурс] / П. Рикёр // *История и истина*. – СПб.: Алетей, 2002. – С. 221 – 233. – Режим доступа : http://ec-dejavu.net/e/Eros_Ricoeur.html. – Дата доступа : 25.09.2016.
9. **Что нового:** Социолог Анна Шадрина о непопулярности брака [Электронный ресурс] // *The Village*. – Режим доступа : http://www.the-village.ru/village/people/city-news/138527-marriage_sociologist_interview. – Дата доступа : 25.09.2016.
10. **Брава, А.** Дараванне // *Рай даўно перанаселены* : раман, аповесці, апавяданні / А. Брава. – Мінск : Галіяфы, 2012. – С. 185 – 219.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ВІЗУАЛЬНАЯ ПАЭЗІЯ ЛЮДКІ СІЛЬНОВАЙ: СІНТЭЗ СЛОВА І ГРАФІКІ

Якой будзе кніга будучыні? Гэтае пытанне, пэўна, задаваў сабе кожны, у чым жыцці мастацкае слова займае якое-кольвек месца. Беларуская паэтка Людэка Сільнова (нар. 20 красавіка 1957 г.) адказвае на яго наступным чынам: «Хутчэй за ўсё, тэксты не будуць гэтак, як зараз, “абцяжараны матэрыяльна”. <...> Па ўсім відаць, паняцце “тэксту” пашырыцца да паняцця “вобразы” ў сэнсе “выявы”, “выяўлення” думак і пачуццяў аўтара...» [5, с. 117]. Першы крок на шляху да здзяйснення прагнозу зрабіла сама пісьменніца, склаўшы кнігу візуальнай паэзіі “Рысасловы” (1994) – з’ява ўнікальная для айчыннай літаратуры, якая паказала бязмежныя выяўленчыя магчымасці беларускага алфавіта.

У лекцыі з нагоды ўзнагароджання прэміяй “Гліняны Вялес” Л. Сільнова прызналася, што рысасловы нарадзіліся ў працэсе пошукаў формы “ідэальнага верша”. Паэтка прыйшла да адчування, што “форма таго мяркуемага ідэальнага верша павінна быць досыць сціслай, а словы, за кошт гэтай сцісласці, павінны стаць больш светлымі і зыркмі” [5, с. 127]. А што можа быць больш сціслым, чым адно слова? Паэтычны сэнс формы абумоўлены імкненнем «*выявіць тапалагічную тоеснасць кірыліцы з так званай “душой” беларускага народа*» [5, с. 127], таму для Л. Сільновай стварэнне рысасловаў – гэта яшчэ і ўдзел у палеміцы вакол пытання, якая графіка (лацінская або кірыліцкая) найбольш падыходзіць для беларускай мовы.

Пад уплывам фармальнага і зместавага фактараў складваецца аснова для візуальна-паэтычнага твора. Як адзначае А. Аркуш, “кожная літара, нягледзячы на сваю бясконцую, касмічную мажлівасць выяўлення, выклікае адзіную ўстойлівую асацыяцыю паэткі” [6, с. 33], якая ўвасабляецца ў выглядзе слоўнага кода. На наш погляд, гэта не проста слова на пэўную літару, а ўмоўнае паняцце, што гуртуе вакол сябе спектр сэнсаў – ад прамога да пераноснага, у т. л. сімвалічнага, – якія так ці інакш адлюстроўваюць асаблівасці светаадчування беларуса (“воля”, “жыццё”, “Беларусь”, “праў-

да”) або самабытнасць яго мовы (“футра”, “дарма”, “юшка”, “цот”).

З дапамогай графічных сродкаў фарміруецца вобраз слоўнага кода, у якім візуалізуецца ўсе адценні яго сэнсу. У якасці інструмента для ўвасаблення ідэі Л. Сільнова недарэмна абрала маляванне, паколькі маляваць, па словах паэтки, “гэта быць актыўным, выяўляць сілу”, інакш кажучы, напаяўняць энергіяй [5, с. 38]. Так, звычайнае слова з дапамогай рысаў пераствараецца ў графічны вобраз, прычым лаканічнасць формы не перашкаджае яму быць ёмістым. Характар адносін Л. Сільновай з моўным матэрыялам дазваляе гаварыць пра іх падабенства з поглядамі еўрапейскіх канкрэтыстаў, хто таксама засяроджваў увагу на візуальнай, фізічнай прыродзе слова [2, слп. 388].

У адрозненне ад традыцыйнай вершаванай творчасці ў рысасловах назіраецца метафарызацыя іншага парадку: на аснове параўнання ці падабенства ствараецца не слоўны, а візуальны вобраз. Літару “Т” у рысаслове “тата” ўтварае перакрываванне дзвюх стрэлак, якое нараджае ў рэцыпіента асацыяцыю з роляй бацькі ў жыцці дзіцяці: ён ва ўсіх сэнсах арыенцір для яго [6, с. 22]. Слова “Беларусь” паэтка намалювала як агульны дом з вялікімі вокнамі, праз якія відаць яго насельнікаў [6, с. 4]. Падобную канфігурацыю мае рысаслоў “праўда” [6, с. 19]. Адмысловае размяшчэнне літар на плоскасці паказвае на сутнасць паняцця: *праўда*, як ні дзіўна, ніколі не бывае адназначнай, яна не ляжыць на паверхні, гэта лабірынт сэнсаў, у якіх праўдашукальніку лёгка заблукаць.

У чэрвеньскім нумары будзе апублікаваны матэрыял «Блукуючы па прасторах “Горада Мілаграда”: Мастацкі свет Людкі Сільновай» Ірыны Шматковай.

Заўважым, што не ўсе графічныя вобразы можна назваць метафарычнымі – у аснове некаторых з іх ляжаць знешнія прыкметы прадмета, з’явы ці дзеяння, што далі назву твору. Так, слова “школа” Л. Сільнова бачыць як будынак, утвораны літарай “Ш”, вакол якога мітусяцца дзеці – астатнія літары слова [6, с. 28]. У рысаслове “замак” літары размешчаны такім чынам, што нагадваюць абрысы дзвюх вежаў [6, с. 12].

Рысасловы – з’ява неаднародная і паводле выкарыстаных прыёмаў увасаблення ідэі твора. Даследчыца літаратуры Л. Садко заўважыла ў візуальнай паэзіі Л. Сільновай рысы эстэтыкі канкрэтыстаў, а менавіта падабенства да слоўнай галаваломкі, рэбуса, загадкі, якія патрабуюць вызначэння таго ці іншага слова на аснове не толькі яго гукавога, сэнсавага, але і візуальнага апісанняў [4, с. 201]. Шматлікая частка рысасловаў сапраўды нагадвае рэбусы, дзе слова адначасова выява. Вопыт “чытання” такіх твораў падказаў наступную іх асаблівасць: спачатку ўспрымаецца выява як цэласны візуальны вобраз, а потым інтэрпрэтуецца тэкст, які пазнаецца не адразу. Напрыклад, у адным з рысасловаў Л. Сільнова паказвае сілу ўздзеяння часу на чалавека, аддзяліць вербальнае ад візуальнага ў ім амаль немагчыма, толькі назва твора дазваляе прачытаць слова “час”, зашыфраванае ў малюнку [6, с. 27].

У іншых рысасловах выявай з’яўляецца толькі частка слова, у большасці выпадкаў – аднадзе літары, якія і нясуць візуальную нагрузку. Напрыклад, у рысаслове “Ісус” ідэю твора транслюе літара “І”, у абрысах якой пазнаецца постаць чалавека з німба [6, с. 13]. Аднак, думаецца, што гэты вобраз мнагазначны, паколькі кропка над “І” ў прамянях выглядае яшчэ і як сонца, якое ўзнямаецца над лініяй гарызонту. І калі першы варыянт інтэрпрэтацыі выявы можна назваць літаральным, то ў аснове другога ляжыць метафарычны вобраз, звязаны з куль-

там сонца ў беларускай міфалогіі, што з’яўляецца крыніцай жыцця ўсяго існага.

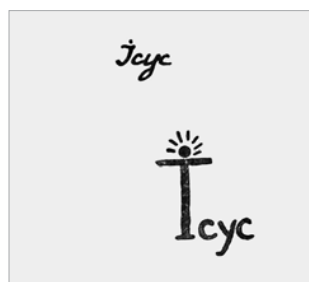
Кажучы пра візуальную паэзію Л. Сільновай, нельга пакінуць без увагі той факт, што паэтка – апалагет транслінгвізму, які тлумачыцца як «уласціваць навакольнага жыцця “чытацця”... выяўляцца знакамі» [5, с. 131]. Яна дае магчымасць літаратару выкарыстоўваць іншыя мовы (сродкі) у творчым дыялогу з жыццём. Думаецца, рысасловы з’явіліся менавіта як прадукт транслінгвістычнага светаадчування аўтара, калі ў якасці інструментаў зносін паэтка выкарыстоўвае візуальныя вобразы слоў, тым самым абгрунтоўваючы думку, што асяроддзе паддаецца прачытання і апісання з дапамогай метамовы, у нашым выпадку – графічных сродкаў інфармацыі.

Дарэчы, пытанне суадносін тэкставага і графічнага кампанентаў у візуальнай паэзіі досыць актуальнае. Адказваючы на яго, літаратуразнаўцы займаюць палярныя пазіцыі:

- слова, заключанае ў вузкія межы малюнка, выконвае другасную ролю;
- у візуальнай паэзіі пераважае вербальны пачатак, выява толькі падкрэслівае яго значнасць.

Адназначна заняць адну з гэтых пазіцый у выпадку з візуальнай паэзіяй Л. Сільновай немагчыма. Працэс нараджэння рысаслова, як падаецца, можна апісаць наступным чынам: літара – слоўны код – візуальная асацыяцыя = рысаслоў. Узаемадзеянне слоўнага кода і выніку яго візуалізацыі ў межах рысаслова можна параўнаць з аблігатным сімбіёзам, калі арганізмы ў натуральных умовах не могуць існаваць адзін без аднаго. Без візуальнага кампанента не будзе паэзіі, бо менавіта графічнымі сродкамі Л. Сільнова стварае паэтычны вобраз, у той самы час слова – першاپрычына з’яўлення малюнка, які без вербальнага кампанента застаецца проста выявай без мастацкай задачы. Як заўважыў В. Жыбуль, у візуальна-паэтычных эксперыментах

Л. Сільнова дэманструе выхад за межы ўласна літаратуры, максімальна набліжаецца да сферы выяўленчага мастацтва [1], пры гэтым першасным застаецца вербальны кампанент.

Аднак нельга адмаўляць той факт, што ў рысасловах назіраецца тэндэнцыя да мінімізацыі вербальнай часткі “тэксту”, што супрацьпастаўляецца словатворчай тэндэнцыі нараджэння літаратурнага твора. На думку Н. Фацеевай, мінімізацыя звязана з узрастаннем каштоўнасці кожнай асобнай літары, якая набывае статус візуальнага знака [3, с. 117]. Дадзенае палажэнне яскрава ілюструюць візуальна-паэтычныя творы Л. Сільновай, дзе носьбітамі візуальнай інфармацыі з’яўляюцца адна, дзве або тры літары, інакш кажучы, не ўсе літары слова ўдзельнічаюць у стварэнні вобраза. Так, у рысаслове “жыццё” ў відарысе літары “Ж”, які ўяўляе сабой валошку, заключаную ў кола з жытнёвых каласоў, сканцэнтраваны ідэйны змест твора [6, с. 11]. Адказ на пытанне “Што ёсць жыццё?” паэтка дае, звяртаючыся да міфалагічных сімвалаў, увасобленых у выявах кола і жытнёвых каласоў. Так, кола атаясамліваецца з жыццёвым шляхам чалавека, сімвалізуе бясконцасць, вечны рух: наша існаванне не завяршаецца пасля фізічнай смерці – яно працягваецца ў жыцці нашчадкаў. Каласы ўяўляюцца адзнакай дабрабыту, сямейнага ладу, а валошка ў відарысе літары “Ж”, як нам падаецца, выконвае ролю сімвала адраджэння Беларусі – часткі ідэі аб гарманічным жыцці чалавека толькі на вольнай зямлі.

Каштоўнасць кожнай асобнай літары яскрава ілюструе рысаслоў “дз і дж”, дзе задума пра сціслую форму ідэальнага верша дасягнула найвышэйшага ўзроўню рэалізацыі, таму што яго вербальны кампанент – усяго два спалучэнні літар, якія выконваюць ролю дэкаратыўных элементаў выявы [6, с. 8]. Літары паэтка намалявала ў выглядзе матылькоў над кветкамі, прычым, думаецца, такая асацыяцыя выкліканая не знешнім падабенствам, яго нельга

назваць відавочным. У дадзеным выпадку метафара заснаваная на параўнанні гучання афрыкатаў [дз], [дж] са звамам насякомых на лузе.

Асобна вылучым рысасловы “воля”, “апостраф, як строф апостал”, “эмбрыён”, у якіх літары не выконваюць ролю візуальных знакаў. Графічны вобраз волі Л. Сільнова стварыла без выкарыстання рысаў, нягледзячы на гэта, атрымалася шматгранная, багатая на сэнсавыя адценні метафара [6, с. 5]. Белы ліст сімвалізуе абсалютную бязмежнасць пачуцця волі, яго нельга стрымаць ніякімі бар’ерамі. У той жа час малюнак без рысаў можна ўспрымаць як параўнанне волі з чысцінёй у пераносным сэнсе – маральнай бездакорнасцю, калі чалавек свабодны ад згрызотаў сумлення, не звязаны пугамі хлусні – адна з перадумоў вольнага існавання асобы.

Рысаслоў “апостраф, як строф апостал” выглядае важкім аргументам на карысць кірыліцкай графікі, якая, на думку Л. Сільновай, найбольш прыдатная для адлюстравання фанетычных асаблівасцей беларускай мовы [6, с. 25]. Каб выразіць сваё меркаванне на гэты конт, аднаго надрадкавага знака недастаткова, таму тэкставы кампанент у дадзеным выпадку ўяўляе сабой параўнальны зварот, які адрозніваецца сэнсавай, сінтаксічнай і метрычнай завершанасцю, што дазваляе вызначыць яго як монаверш, праілюстраваны візуальнай часткай рысаслова.

У рысаслове “эмбрыён” тэкст з’яўляецца расшыфроўкай выявы, а не яе часткай [6, с. 31]. У аснове графічнага вобраза ляжыць параўнанне эмбрыёна з зоркай як маленькай крыніцай жыцця ў бязмежнай прасторы Сусвету.

Безумоўна, рысасловы – абсалютна новы тып літаратурнай візуалістыкі, аднак, думаецца, у яго ёсць правобразы, тым больш сама Л. Сільнова пры ацэнцы сваіх візуальна-паэтычных твораў раіла “скіроўваць памяць хутчэй у мінулае, чымся ў будучыню” [6, с. 128]. Візуальную паэзію некаторыя даследчыкі называюць палеантрапалагічнай з’явай, параўноўва-

ючы яе з феноменам наскальных малюнкаў, у якіх увасоблены значна больш глыбінныя ідэі, чым нам можа здавацца з вышыні стагоддзяў. Вы-

яўленчае мастацтва нашых продкаў можна параўнаць з паэзіяй, калі замест вербальных вобразаў творца для выражэння пачуццяў, эмацыянальнага стану, адносін з навакольным светам выкарыстоўвае графіку. Гэтая традыцыя, як нам падаецца, працягваецца ў візуальна-паэтычных творах Л. Сільной, дзе за спрощанасцю і прымітыўнасцю выявы хаваецца графічны вобраз-сімвал слова.

Акрамя таго, у рысасловах прасочваецца сувязь з рунічнай сістэмай знакаў. Дарэчы, на думку Л. Сільной, руны – гэта, «па-беларуску кажучы, “рысасловы”: рысы, якія моцна знітанваныя з пэўнымі словамі» [5, с. 24]. Яе візуальна-паэтычныя творы, падобна да рунаў, уяўляюць сабой алфавіт. Як і руны, рысасловы маюць назвы*, прычым некаторыя з іх належаць да аднаго семантычнага поля:

Руны	Рысасловы
Бог	Ісус, Хрыстос
дарунак	дарма
год	год, час

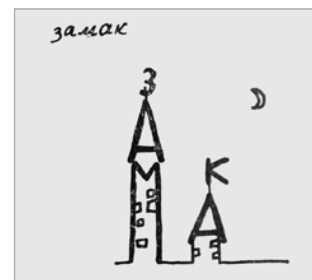
Іншыя назвы пры ўмове метафарычнага ўжывання таксама можна лічыць блізкімі па сэнсе, а менавіта:

Руны	Рысасловы
шлях	жыццё
сонца	космас
радасць	воля

На карысць сувязі рунічнай сістэмы знакаў і рысасловаў гаворыць таксама этымалогія слова *руна*. У старажытнаверхнямецкай мове *rûnên* азначае ‘шаптаць’, у гатычнай *rûna* – гэта ‘таямніца’ [7]. Л. Сільная тлумачыць руны як “сакрэты, расказаныя шэптам” [5, с. 24]. Такой уласціваасцю валодаюць і некаторыя з рысасловаў, сэнс якіх не прамаўляецца голасна з высокай трыбуны, а шыфруецца з дапамогай графічных сімвалаў.

Усебакова разгледзеўшы візуальна-паэтычныя творы Людкі Сільной, можам вылучыць

наступныя асаблівасці, што абумовілі характар іх формы і зместу. Па-першае, рысасловы маюць тэарэтычнае апірышча, выражанае ў канцэпцыі транслінгвізму, згодна з якой усё вакол нас паддаецца

прачытанню і апісанню з дапамогай метамоў. Па-другое, у той час як для візуальна-паэтычных твораў, што суправаджаюцца максімальным адыходам у сферу выяўленчага мастацтва, нярэдка характэрна дэвербалізацыя, у рысасловах выхад за межы ўласна літаратуры спалучаецца з выключнай роляй вербальнага кампанента. Як асобную жанравую форму рысасловы характарызуе адзінства знешняй структуры, якая мае выгляд слоў-малюнкаў, і паэтычнага сэнсу, што ўяўляе сабой аўтарскі варыянт інтэрпрэтацыі сімволікі літар кірыліцкага алфавіта. Такім чынам, рысасловы Людкі Сільной – характэрная праява эпохі сінтэзу ў мастацтве, канцэптуальна цэласная, арыгінальная жанравая форма, якая ўзбагачае набыткі не толькі беларускай, але і сусветнай візуальнай паэзіі.

Спіс літаратуры

1. **Жыбуль, В.** Кароткая гісторыя беларускай візуальнай паэзіі [Электронны рэсурс] / В. Жыбуль. – Рэжым доступу: <http://old.belcollegium.org/lekcyji/litaratura/zhybul04.htm>. – Дата доступу: 27.02.2017.
2. **Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццяў** / под ред. А. Н. Николюкина. – М.: НПК “Интелвак”, 2001. – 1600 стб.
3. **Прохорова, Л. П.** Визуальная поэзия как особый жанр / Л. П. Прохорова, Е. С. Анисеева // Вестник Кемер. гос. ун-та. Серия: Филология. – № 2. – 2008. – С. 169 – 174.
4. **Садко, Л. М.** Проблема синтеза искусств в пространстве современной белорусской поэзии: визуальный компонент / Л. М. Садко // Традиции и современные стан культуры і мастацтваў: мат. Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 25 – 26 крас. 2013 г.: у 5 ч. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск, 2013. – Ч. 4: Праблемы этналогіі, антрапалогіі, фалькларыстыкі і славістыкі; рэдкал.: А. І. Лакотка [і інш.]. – С. 196 – 203.
5. **Сільнова, Л.** Крышталёвы сад: кніга крытыкі / Л. Сільнова. – Мінск: Логвінаў, 2007. – 143 с.
6. **Сільнова, Л.** Рысасловы / Л. Сільнова. – Полацк: Полацкае ляда, 1994. – 34 с.
7. **Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vasmer.lexicography.online/>. – Дата доступа: 27.02.2017.

Таццяна МОТРЭНКА,
аспірант Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

* Пераклады назваў рунаў прыведзены паводле сайта www.arild-hauge.com.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Актуальная тэма

КАМУНІКАЦЫЯ: МЕТАМОЎНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ

Сфера сучаснай камунікацыі ўяўляе сабой у значнай ступені самадастатковы феномен, які ў лінгвістычным кантэксце характарызуецца прыкметамі дынамічнага развіцця і валодае інтэрактыўнай спецыфікай. Камунікацыйны метафармат мае істотны патэнцыял рэпрэзентацыі маўленчай практыкі, дыскурсу, што стварае асаблівую актуальнасць даследавання камп'ютарнага апасродкавання камунікацыі.

Ключавыя словы: *камунікацыя, метафармат, камунікацыйная асоба, гіперперсанальнасць, гіперадрасацыя, камунікацыйны кластар, камунікацыйная страта, камп'ютарна-апасродкаваная камунікацыя.*

The modern communication's sphere is a large self-sufficient phenomenon that in the linguistic context is characterized by dynamic development and has an interactive features. Communicational meta-format has the potential of representation of the speech practice, the discourse, that creates the special research relevance of communication's computer mediation.

Апасродкаванае камп'ютарнымі тэхналогіямі асяроддзе сучаснай камунікацыі вызначае *новыя якасці* эвалюцыі і дынаміку развіцця соцыуму. Гэтым абумоўлена неабходнасць пераасэнсавання ролі і магчымасцей ключавых кампанентаў камунікацыйнага асяроддзя, іх *фенаменалагічнай сутнасці*, вывучэння патэнцыялу іх узаемадзеяння [3]. Сучасная камунікацыя ва ўмовах з'яўлення камп'ютарнага інструментарыю найноўшага пакалення пачала неверагодна эфектыўна вызначаць межы і структуру нашай свядомасці. Інтэрактыўны характар апасродкаванай тэхнічнымі прыладамі і сацыяльнымі сеткамі маўленчай практыкі пацвярджае антрапацэнтрычнасць *камунікацыі* як працэсу, “зборнага ключавага паняцця, своеасаблівага канцэпту ў дачыненні да цэлага шэрага яго складнікаў” [8, с. 13].

Існуюць розныя азначэнні *камунікацыі*, як у абагульненым, так і ў больш вузкіх, спецыялізаваных аспектах. Само слова (англ. *communication* ‘сродак паведамлення, інфармацыйнае ўзаемадзеянне’) этымалагічна мае лацінскія карані: *communicare* – ‘падзяляць, удзельнічаць’, літаральна ‘рабіць агульным’. У асноўным гэтым тэрмінам пазначаюцца зносіны, абмен думкамі, інфармацыяй, ідэямі і г. д.; перадача таго ці іншага зместу ад адной свядомасці (калектыўнай або індывідуальнай) да іншай. Не толькі камп'ютарна-апасродкаваная камунікацыя (КамПАК), але і камунікацыя іншай спецыялізаванай значнасці (напрыклад, у навуцы, мастацтве, літаратуры, побытавых або вытворчых адносінах) уяўляе сабой сацыяльны працэс, які адлюстроўвае грамадскую структуру, выконваючы ў ёй аб'яднальную функцыю [12, с. 269]. Тыповай выступае “псіхалагічная інтэрпрэтацыя” *камунікацыі* – як сэнсавага аспекту ўзаемадзеяння, яе суб'ектыўная, “індывідуальная” абумоўленасць [9]. Дастанкова ты-

повая сітуацыя прывязкі камунікацыйнага працэсу да “сацыяльнай” спецыфікі: “Камунікацыя з'яўляецца сацыяльнай дзейнасцю, якая патрабуе скаардынаваных намаганняў дзвюх або больш асоб” [14, с. 204].

З семіятычнага пункту гледжання не выклікае сумненняў развіццё камунікацыі ў спецыяльны знакавы код, што служыць для атрымання, захоўвання і перадачы любога тыпу інфармацыі, якая, у сваю чаргу, дазваляе ўдзельнікам камунікацыі ажыццяўляць тыя ці іншыя дзеянні (учынікі), уздзейнічаць адзін на аднаго, на сітуацыю і навакольны свет у цэлым: «У гэты працэс уцягнуты ўсе без выключэння “рэгістры” арганізма і інтэлекту чалавека: фізічныя, біялагічныя, фізіялагічныя, нейрафізіялагічныя, псіхічныя, псіхаматорныя, кагнітыўна-інтэлектуальныя і інш., што можна параўнаць з выкананнем музычнага твора на аргане, калі ў працэсе стварэння гукаў задзейнічаны ўвесь клавійна-духавы механізм інструмента: колькасць труб і іх памеры розныя; набор труб розных памераў, але аднолькавага тэмбру ўтварае рэгістры. Такім чынам, кожны рэгістр з'яўляецца нібы асобным музычным інструментам, а чаргаванне або адначасовае гучанне некалькіх рэгістраў стварае ўражанне цэлага аркестра» [8, с. 14].

Камунікацыя ў лексікаграфічных крыніцах вызначаецца наступным чынам:

– “у шырокім сэнсе перадача паведамлення, паведамленне” [11];

– “сэнсавы аспект сацыяльнага ўзаемадзеяння” [4];

– “1. Працэс перадачы інфармацыі, які ўключае адрасанта, каналы, кадаванне, дэшыфруўку, змест, эфектыўнасць, кантроль, сітуацыю, намер, адрасата. 2. Акт зносін паміж людзьмі пасродкам перадачы сімвалаў, мэтай якога з'яўля-

еца паразуменне. 3. Абмен інфармацыяй любога віду паміж рознымі сістэмамі сувязі” [10] і інш.

Пры гэтым, што істотна, семантыка вытворнай ад камунікацыі адзінкі **камунікатыўнасць** тлумачыцца ўжо прынцыпова па-іншаму:

– “тое ж, што камунікабельнасць” [5];

– “прыроджаная або набытая здольнасць, навук, уменне перадаваць правільна свае думкі, пачуцці, эмоцыі так, каб яны правільна (даходліва) былі зразуметыя, успрынятыя іншым чалавекам (суразмоўцам) або людзьмі” [7].

Дарэчы, назіраецца адметная інтэрферэнцыя семантыкі ‘камунікатыўнасці’ і ‘камунікацыйнасці’: у атрыбутыўным аспекце прыметнік **камунікатыўны** часта выкарыстоўваецца замест прыметніка **камунікацыйны** [5].

Шырокафарматны падыход да даследавання праблематыкі камунікацыі звязаны з універсалізмам і шматаспектнасцю праблемнай галіны, якая патрабуе татальнага метадалагічнага ахопу: «Да цяперашняга часу тэрмін “камунікацыя” набыў значэнне зборнага ключавага паняцця, своеасаблівага канцэпту ў дачыненні да цэлага шэрага яго складнікаў: напрыклад, камунікацыя пісьмовая і вусная; міжасабовая, міжмоўная, міжкультурная, манамоўная, монакультурная; непасрэдная і апасродкаваная; кантактная і дыстантная; рэальначасавая і нерэальначасавая (адкладзеная); вербальная і невербальная, паравербальная, экстравербальная; інстытуцыянальная і неінстытуцыянальная; перашкодаўстойлівая з улікам перадавальнага тэхнічнага канала і перашкодаўстойлівая; планавая і пазапланавая (спантанная); аксіяльная і неаксіяльная (мультиаксіяльная); паталагічна субстанцыянальная і адпаведная нормам нейрафізіялогіі, нейрапсіхалогіі, нейралінгвістыкі...» [8, с. 13]. У распрацоўку дадзенай праблематыкі зрабілі ўнёсак М. Бахцін, М. Бугайскі, Г. Калшанскі, Г. Ласуэл, Н. Мячкоўская, Р. Патапава, Д. Сёрль, Р. Якабсон і іншыя вядомыя вучоныя. Улік шырокага спектра *фенаменалагічных асноў* камунікацыйнай дзейнасці стварае надзейны падмурак комплекснай даследчай практыкі, выступае метадалагічнай умовай даследаванняў у дыскурсіўным рэчышчы.

Важным аспектам працэсуальнай характарыстыкі камунікацыі выступае яе дзейнасць, актыўны, “інтэрактыўны” характар. У дадзеным кантэксце істотныя *гуманітарная* абумоўленасць камунікацыі, прызнанне выключнасці чалавека як самастойнага суб’екта. Спробы выявіць падставы і сістэмныя сувязі камунікацыі часта звязаны з псіхалінгвістычнай і сацыялінгвістычнай практыкамі.

Камп’ютарная (цалкам штучная), пісьмовая (часткова ўжо адаптаваная да магчымасцей асобы) або вусна-візуальная (аўтэнтычная) апасрод-

каванасць абмену інфармацыяй прадвызначае складанае структураванне камунікацыйнай лагістыкі. Магчыма, галоўнае пацвярджэнне выключнай перспектыўнасці КампАК – яе татальны *ўніверсалізм*: тут ужо часткова рэалізавана суправаджэнне камунікацыйных зносін візуальнай і гукавой падтрымкай. Зразумела, такая падтрымка пакуль не можа параўнацца з каэфіцыентам карыснага дзеяння традыцыйнай камунікацыі (адсутнічаюць, напрыклад, арганалептычныя магчымасці), хоць з адкрытых крыніц вядома, што ў кірунку перадачы, напрыклад, нюхальнай “інфармацыі” ўжо вядуцца паспяховыя эксперыменты па стварэнні кадавальных / дэкадавальных прыстасаванняў, якія, несумненна, пашыраць парамоўныя магчымасці КампАК.

З тэхнічнага пункту гледжання ў сучаснай навуцы камунікацыя можа прызнавацца і неасэнсаванае ўзаемадзеянне двух механізмаў: “Па некаторых меркаваннях, было б пажадана выкарыстоўваць яшчэ больш шырокае вызначэнне *камунікацыі*, якое, напрыклад, уключала б працэдуры ўзаемадзеяння паміж адным механізмам (скажам, аўтаматычным абсталяваннем для сачэння за самалётам і камп’ютарных разлікаў яго магчымай траекторыі) і іншым (скажам, кіроўнай ракетай, якая пераследуе гэты самалёт)” [17, с. 3]. Вядома, для спрошчанай, механістычнай *камунікацыі* значна лягчэй напісаць камп’ютарныя праграмы – скласці табліцы каманд, але эфектыўна працаваць гэтыя праграмы могуць толькі ў лічбавым або інтэрпрэтаваным (у прыватнасці, па “статыстычнай мадэлі”) асяроддзі [13].

Даследаванне асаблівасцей камунікацыі, большая частка якой сёння ўжо апасродкавана камп’ютарнымі тэхналогіямі, непазбежна вядзе да *сістэматызацыі* назапашаных звестак. Як і ў многіх іншых даследаваннях, якія афармляюцца хутчэй, чым знаходзяцца тэарэтычныя тлумачэнні іх паспяховасці, у працэсе навуковага апісання камунікацыі пакуль найбольш запатрабаваны не сінтэтычныя (інтэграцыйныя), а аналітычныя пошукі структуры. На гэтым этапе ставяцца задачы кластарызацыі, аналізу дадзеных. Адносна вывучэння сучасных камунікацыйных характарыстык такая тэндэнцыя праявілася ў фарміраванні адпаведнай дыскурсіўна-арыентаванай парадыгмы, так звананага *камп’ютарна-апасродкаванага дыскурсу-аналізу*. Гэты напрамак асацыюецца з вывучэннем мадальнасці, асоб удзельнікаў, тыпаў камунікацыі, яе жанраў і іншых элементаў [15].

Пэўны дэфіцыт тэарэтычнай інтэрпрэтацыі вялізнай колькасці і прынцыпова новай якасці сучасных эмпірычных дадзеных камп’ютарна-апасродкаванага маўлення, вядома ж, кампенсуецца не толькі філолагамі. “Нефілолагі”, дарэчы,

выявіліся найбольш зацікаўленымі ў “сапраўдным” апісанні мовы – па праявічых вытворчых прычынах: неабходна ствараць і развіваць *штучны інтэлект*. Такім чынам традыцыйная недасканаласць апісання мовы ўскладнілася настойлівымі спробамі вырашыць моўную праблему нелінгвістычнымі метадамі: відавочная спецыфічнасць “семантыкі”, “сінтаксісу” і іншых імплікацый фармалізацыі мовы ў інфарматыцы.

Практыка дыскурсіўных даследаванняў павярджвае прадуктыўнасць ужо наяўнай тэндэнцыі да стварэння метамоўных і металінгвістычных апісанняў сферы КампАК. Прыклад своеасаблівай аптымізацыі элементаў маўленчай дзейнасці – схема М. Макарава, які са спасылкамі на Д. Шыфрын вызначае тры асноўныя, з яго пункту гледжання, шляхі абагульнення маўленчай практыкі: інфармацыйна-кодавы, інферэнцыйны і інтэракцыйны [6, с. 32]. Зусім не выпадкова прапанаваная схема прывязана да зместу камунікацыі: актуалізацыя комплексу істотных катэгорый і паняццяў, у тым ліку латэнтных, стварае кагнітыўныя падставы для іх паслядоўна шырокай эксплікацыі.

Зразумела, феноменалагічная характарыстыка КампАК прадугледжвае выяўленне і сістэматызацыю, у першую чаргу, ключавых характарыстык сферы, выяўленне рэлевантнай парадыгматычнай спецыфікі. Наступныя крокі, у прыватнасці стварэнне мадэлей камунікацыі, дазваляюць рэалізаваць адпаведны патэнцыял як для параметрызацыі і ўпарадкавання стратэгічных асноў даследчай і вытворчай дзейнасці па стварэнні і верыфікацыі навукова абгрунтаваных рамак развіцця сферы, так і для даследавання маўленчай практыкі непасрэдна [1]. Стварэнне мадэлей камунікацыйных працэсаў мае важнае значэнне па многіх прычынах. Адна з галоўных – тое, што тэхналагічнасць сучасных камунікацыйных адносін стварае спрыяльныя ўмовы для *аб’ектыўнага* пошуку заканамернасцей і выяўлення лагічных структур у адпаведным спектры. Так, абмеркаванне рэфэрэнтнай праблематыкі прыводзіць да высновы, што **камунікацыя** – гэта інфармацыйнае ўзаемадзеянне, абмен паведамленнямі ў працэсе маўленчай дзейнасці [2, с. 7].

Гуманітарная абумоўленасць, структураванне, універсальнасць, апасродкаванасць, дыстанцыйнасць, мультымадальнасць, полілагістычнасць і іншыя характэрныя прыметы камунікацыі з’яўляюцца, у выніку, і вызначальнымі *метамоўнымі* характарыстыкамі. З пункту гледжання *металінгвістыкі* не менш важныя кампаненты даследавання камунікацыі – магчымасці яе інтэрпрэтацыі, рэпрэзентацыі, мадэлявання, структуравання, катэгарызацыі, сістэматызацыі, аналізу,

абагульнення і іншыя варыянты асэнсавання адпаведнага дыскурсу, што спрыяе яе лінгвістычнай крышталізацыі і параметрызацыі.

Сучаснае камунікацыйнае асяроддзе характарызуецца высокай дынамікай: пастаянна развіваюцца сістэмаўтваральныя элементы і адносіны, узнікаюць новыя і сыходзяць у гісторыю вядомыя феномены і тэхнічныя магчымасці. Таму актуальным уяўляецца фарміраванне прынцыповай мадэлі сферы, своеасаблівай інфраструктуры, якая адлюстроўвала б асноўныя адносіны сістэмы і дазваляла дапаўняць і мадыфікаваць іх у адпаведнасці з асаблівасцямі развіцця. Напрыклад, **медыйна-камунікацыйная інфраструктура** характарызуе дыкурс па комплексе лінгваінфармацыйных крытэрыяў, з’яўляецца мадэллю і стварае базіс катэгарыяльнага метамоўнага апарату маўленчай практыкі з улікам яе функцыянальнай спецыфікі [1]. Дыферэнцыяцыя камунікацыйных стасункаў з выкарыстаннем апазіцыйнага патэнцыялу дыхатаміі “аб’ектыўнасць – суб’ектыўнасць” дазваляе структураваць паняццёвы апарат КампАК у адзінай дыскурсіўнай сістэме каардынатаў, пазбягаючы інтэрферэнцыі гіперонімаў “асяроддзе” і “сітуацыя”. **Лінгваінфармацыйнасць** фармату КампАК прадугледжвае запатрабаванасць лінгвістычнага суправаджэння адпаведнай практыкі, у прыватнасці выяўлення і сістэматызацыі заканамернасцей “семантычнага працэсінгу”.

Складаны характар сучаснай камунікацыі прадвызначае яе дыферэнцыяцыю на *суб’ектныя* адносіны з абавязковым удзелам чалавека і *аб’ектныя* адносіны, якія тычацца заканамернасцей і асаблівасцей апасродкавання суб’ектных ініцыятыў у сферы інтэрактыўнага ўзаемадзеяння – **метафармат** [2, с. 68]. Канцэптuallyная вызначанасць рамак камунікацыі – гэта канструктыўны крок да наступнай ідэнтыфікацыі асаблівасцей структуры адпаведнага дыскурсу.

У цэнтры камунікацыі, безумоўна, знаходзіцца *асоба* – як суб’ект, як аб’ект і як увасабленне характэрных асаблівасцей камунікацыйных адносін. Суб’ект камунікацыі непаруўна звязаны з рэальным чалавекам ці групай людзей, якія існуюць у рэчаіснасці. Дыскурсіўнае ўвасабленне канкрэтнага чалавека – **камунікацыйная асоба** – камунікацыйная праекцыя чалавека, абагульненая рэпрэзентацыя яго псіхалагічна-ментальных і сацыякультурных уласцівасцей, маўленчай ідэнтычнасці, якая вызначаецца шырокай варыятыўнасцю персаналізаваных рэалізацый. Яна, як правіла, істотна адрозніваецца ад сваіх стваральнікаў і правобразоў з прычыны абмежаванняў камунікацыйнага фармату, хоць пры гэтым захоўвае здольнасць валодаць атрыбутамі нават рэальнай дзейнасці. Так, у

інтэрнэце чалавек можа не толькі ствараць тэксты, але і, напрыклад, распараджацца грашовымі сродкамі з дапамогай інтэрнэт-банкінгу.

Такім чынам, ключавая асаблівасць функцыянальнасці камунікацыйнай асобы – яе сувязь з рэальнымі людзьмі, а не з камп’ютарнымі праграмамі. Суб’екты сучаснага дыскурсу, як нейкая квазісацыяльная супольнасць, бадай, найбольш актыўна развіваюцца менавіта ў апасродкаваным камп’ютарнымі тэхналогіямі асяроддзі, спрыяльным для такога развіцця. Асвоіўшы інтэрнэт і мабільную сувязь, чалавек, несумненна, зможа стварыць і іншыя асяроддзі. Як самастойныя адзінкі, суб’екты маўленчай дзейнасці здольны інтэгравацца ў камунікацыйныя страты і кластары ў адпаведнасці з адносінамі іерархічнасці і суіснавання. **Камунікацыйная страта** – сукупнасць дыферэнцаваных адпаведна прыналежнасці да аднаго і таго ж іерархічнага ўзроўню падобных элементаў камунікацыйнага кантынума: суб’ектаў ці аб’ектаў. **Камунікацыйны кластар** – сукупнасць дыферэнцаваных адпаведна прыналежнасці да аднаго і таго ж падмноства-сегмента падобных элементаў камунікацыйнага кантынума: суб’ектаў ці аб’ектаў.

З пункту гледжання інстытуцыянальна-персанальнай спецыфікі дыскурсу КампАК – гэта ‘камунікацыя паміж людзьмі’. Але ў віртуальнай прасторы камунікацыя не можа ажыццяўляцца найпрост, яна апасродкавана аб’яднанымі ў сеткі камп’ютарамі (або мабільнымі тэлефонамі, якія па сваёй функцыянальнасці ўсё больш нагадваюць камп’ютары). Разам з тым камп’ютарнае апасродкаванне камунікацыі значна ўзбагаціла адпаведныя суб’ектныя адносіны, дазваляючы вызначыць, напрыклад, такія **камунікацыйна-асабовыя** ўласцівасці маўлення як *інтэр-, гіпер-, субперсанальнасць, адрасацыю* і іншыя метасуб’ектныя параметры маўленчай практыкі. Так, **гіперадрасацыя** – інтэрактыўная магчымасць пашыраць кола камунікантаў-рэцыпіентаў у КампАК, а **субадрасацыя** – інтэрактыўная магчымасць звужаць кола камунікантаў-рэцыпіентаў у КампАК. Больш складаная структура **інтэрадрасацыі** – інтэрактыўнай магчымасці наладжваць узаемасувязь камунікантаў-рэцыпіентаў у КампАК, што забяспечвае іх функцыянальнасць як членаў супольнасці.

Уведзены ў 1940 г. П. Тэярам дэ Шардэнам тэрмін *звышасоба* ў сучасным кантэксце раскрыўся больш шырока і атрымаў творчае развіццё. Заснавальнік “Тэорыі гіперперсанальнай мадэлі” Дж. Уолтэр лічыць, што, ствараючы новую якасць гіперперсанальнай камунікацыі, “медыйнае асяроддзе нярэдка стварае ўмовы для камунікацыі, якая пераадоўвае звычайны міжасабовы ўзровень” [16, с. 3]. Так, у інтэрнэце суб’екты сапраў-

ды здольны дасягаць больш высокага ўзроўню знаёмства, агульнасці і сімпатыі ў групах або камунікацыйных “парах-дзядах”, чым пры звычайнай міжасабовай камунікацыі *тварам да твару* (англ. *face-to-face*, ці *FtF*). Паняцце **гіперперсанальнай ідэнтычнасці** прадугледжвае шырока магчымасці прэзентацыі, рэдагавання, дублявання і мадыфікацыі вобразаў, вызначаючы эфектыўныя стратэгіі і тактыкі паводзін у канкрэтных камунікацыйных сітуацыях.

Відавочна, тэорыя гіперперсанальнасці можа быць плённа развітой у аспекце феноменалагічнага апісання сучаснай камунікацыі. У залежнасці ад абставін сітуацыйнай сацыялізацыі суб’ект рэалізуе сябе як: *інтэрперсанальная* камунікацыйная асоба – адзінка адпаведнай інтэрактыўнай сукупнасці; *даміноўная* камунікацыйная асоба – *гіперперсанальная*, камунікацыйна залежная асоба – *субперсанальная*. Такія рэалізацыі пацвярджаюцца дыскурсіўнай практыкай, напрыклад у сацыяльных сетках, дзе чалавек можа займаць адпаведна нейтральныя, даміноўныя або залежныя пазіцыі пры маўленчым узаемадзеянні з іншымі камунікантамі. У адпаведнасці з асаблівасцямі развіцця персанальнага вектара камунікацыі можна сфарміраваць своеасаблівы тэрміналагічны фрэйм, элементамі якога будуць *гіпер-, суб-* і *інтэрперсанальнасць*. **Гіперперсанальнасць** можа быць вызначана як інтэрактыўная магчымасць пашыраць суб’ектны склад удзельнікаў (дзейных асоб, персон) КампАК і таксама іх сукупнасцей. **Субперсанальнасць** – інтэрактыўная магчымасць звужаць суб’ектны склад удзельнікаў (дзейных асоб, персон) КампАК і таксама іх сукупнасцей. **Інтэрперсанальнасць** – інтэрактыўная магчымасць наладжваць узаемасувязь суб’ектаў (дзейных асоб, персон) на аснове ўдзелу ў КампАК, што забяспечвае іх функцыянальнасць як членаў супольнасці. Патэнцыял пашырэння дадзенай тэрміналагічнай сукупнасці – істотны, напрыклад, чакаюць свайго часу патэнцыялізмы *мульти-, крос-, трансперсанальнасць* і цэлы шэраг іншых.

Абмежаванні самастойнасці камунікацыйнай асобы дынамічныя: у той ці іншы момант, у тым ці іншым “месцы” КампАК адзін і той жа чалавек можа праяўляць сябе ў рознай дыскурсіўнай якасці. Ступень *інтэнсіўнасці* гэтай характарыстыкі можа быць рознай у розных дыскурсіўных абставінах. Больш за тое, пры валоданні некалькімі мовамі адзін і той жа чалавек можа ўяўляць сабой некалькі розных асоб, напрыклад, ва ўмовах білінгвізму – у розных камунікацыйных сітуацыях білінгвы нярэдка папераменна карыстаюцца рознымі мовамі.

Такім чынам, у праблемнай галіне камунікацыі сфарміраваўся цэлы шэраг найперш суб’ектна-

цэнтрычных пытанняў, што абумоўлена вектарам няспыннага ўдасканалення сацыякультурнай сферы. Несумненны парадыгматычны рэзерв пры вырашэнні рэlevantных задач – лінгвістычная рэфлексія і комплекснае інтэрдысцыплінарна-дыскусійнае развіццё навукі.

Спіс літаратуры

1. Баркович, А. А. Интернет-дискурс: компьютерно-опосредованная коммуникация : учеб. пособие / А. А. Баркович. – М. : Флинта : Наука, 2015. – 288 с.
2. Баркович, А. А. Информационная лингвистика: метаописание современной коммуникации : учеб. пособие / А. А. Баркович. – М. : Флинта : Наука, 2017. – 360 с.
3. Баркович, А. А. Компьютерно-опосредованная коммуникация: феноменологический аспект / А. А. Баркович // Вестник Удмуртского университета. – История и филология. – 2015. – № 3 (25). – С. 97 – 101.
4. Большая психологическая энциклопедия / отв. ред. Н. Дубенюк. – М. : Эксмо, 2007. – 544 с.
5. Захаренко, Е. Н. Новый словарь иностранных слов : свыше 25 000 слов и словосочетаний / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Азбуковник, 2008. – 1040 с.
6. Макаров, М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
7. Нелюбин, Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2003. – 320 с.
8. Потапова, Р. К. Речевая коммуникация: От звука к высказыванию / Р. К. Потапова, В. В. Потапов. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 464 с.

9. Словари онлайн. Библиотека словарей и энциклопедий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovarionline.ru>. – Дата доступа : 30.03.2016.

10. Социология : энцикл. / сост. А. А. Грицанов [и др.]. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

11. Философская энциклопедия : в 5 т. / под ред. Ф. В. Константинова. – М. : Сов. Энцикл., 1960 – 1970. – 2994 с.

12. Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичёв [и др.]. – М. : Сов. Энцикл., 1983. – 840 с.

13. Gabor, D. Lectures in Communication Theory / D. Gabor ; Tech. Report № 238, Research Laboratory of Electronics, MIT, 1952. – 48 p.

14. Grice, P. Studies in the Way of Words / P. Grice. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard Univ. Press, 1989. – 394 p.

15. Herring, S. C. Web content analysis : Expanding the paradigm / S. C. Herring // The Intern. Handbook of Internet Research ; ed. J. Hunsinger, M. Allen, L. Klastrup. – Berlin : Springer Verlag, 2010. – P. 233 – 249.

16. Walther, J. B. Computer-Mediated Communication: impersonal, interpersonal and hyperpersonal interaction / J. B. Walther // Communication Research, 1996. – Vol. 23. – № 1. – P. 3 – 43.

17. Weaver, W. Recent contributions to the mathematical theory of communication / W. Weaver // The Mathematical Theory of Communication ; Tenth printing. – Urbana : The Univ. of Illinois Press, 1964. – P. 1 – 28.

Аляксандр БАРКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі

ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ ГІСТОРЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ

XIII – пачатак XX ст.

Працяг. Пачатак у № 3.

XIX – ПЧАТАК XX ст.

Характэрныя асаблівасці:

– беларуская лексікаграфія развіваецца ў межах расійскай лексікаграфічнай традыцыі;

– асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць канкрэтным асобам;

– мова апісваецца несістэмна, адлюстроўваюцца толькі пэўныя факты;

– лексікаграфічнае апісанне закранае асобныя аспекты функцыянавання моўных адзінак;

– фіксуюцца канкрэтыя моўныя формы, сувязі паміж рознымі формамі моўнай адзінкі не з’яўляюцца вызначальнымі;

– пры апісанні моўных адзінак улічваецца толькі іх роля ў пэўным тэксце.

Беларуская лексікаграфія ў гэты перыяд развіваецца ва ўмовах адсутнасці нацыянальнай

дзяржаўнасці. Моўны матэрыял нярэдка сістэматызуецца ў межах апісання лексікі рускай мовы, а лексікаграфічныя працы, якія змяшчаюць беларускую лексіку, разглядаюцца як слоўнікі народнай “гаворкі”.

Адпаведна статуту 1841 г. Імператарскай акадэміі навук разам з іншымі працамі планавалася ўключыць “Словарь областных слов”. Для збору дыялектнай лексікі была распрацавана кароткая інструкцыя, якая прадугледжвала: а) поўнае напісанне слоў з пазначэннем націску; б) дакладнае тлумачэнне семантыкі; в) уключэнне ілюстрацый. Сабраныя матэрыялы планавалася падрыхтаваць да выдання ў выглядзе зводнага слоўніка. Аднак аб’яднаць лексіку розных моў у межах адной канцэпцыі аказалася немагчымым. На дыялектнай аснове былі створаны “Опыт областного великорусского словаря” (1852) і “До-

полнение к опыту областного великорусского словаря” (1858). Беларускія і ўкраінскія матэрыялы засталіся пераважна ў рукапісах.

Беларуская лексіка і фразеалогія таго перыяду адлюстравана ў рукапісах і публікацыях К. Калайдовіча (1822), А. Рыпінскага (1840), Ф. Шымкевіча (1842), П. Шпілеўскага (1846, 1852, 1853), Я. Чачота (1846), Я. Тышкевіча (1847), Г. Кладніцкага (1850), К. Мальчэўскага (1850), Ф. Галатужава (1852), П. Дуброўскага (1852), І. Насовіча (1852, 1854, 1867, 1869), М. Анімеле (1853), С. Мікуцкага (1853, 1854, 1855), А. Г. Кіркора (1857, 1858), І. Трусевіча (1865), М. Камінскага (1866), Р. Валовіча (1867), А. Сабалеўскага (1876), С. Сакалова (1854), А. Вярыгі-Дарэўскага (1867), П. Шэйна (1873, 1893), В. Каратынскага (1876), Ф. Сцяпуры (1880, 1881), У. Дубоўскага (1881), Е. Раманава (1885 – 1886), А. Антонава (1888), П. Уладзімірава (1888), М. Нікіфароўскага (1895, 1897, 1898) і іншых беларускіх, расійскіх і ўкраінскіх даследчыкаў.

У XIX ст. перад беларускай лексікаграфіяй стаялі дзве асноўныя задачы: а) правесці слоўнікавае апісанне жывой народнай мовы; б) стварыць слоўнік старабеларускай мовы.

Для іх вырашэння неабходна было падрыхтаваць планы ўкладання розных слоўнікаў, распрацаваць тыпы слоўнікавых артыкулаў, сфарміраваць прыёмы лексікаграфічнай апрацоўкі слова [12, с. 34 – 35].

“Собрание слов литовско-русского (белорусского) наречия” Ф. Шымкевіча (рукапіс, 1838; 2259 сл. арт.) – адзін з першых аб’ёмных збораў беларускай лексікі XIX ст., дапаможны матэрыял для складання параўнальнага слоўніка. Беларускія лексічныя адзінкі тлумачацца або перакладаюцца на рускую мову адным ці некалькімі сінонімамі: *вакенник* – *стекольщик*; *жарнасек* – *каменищик, делающий жернова*; *хлында* – *бродяга, бесприютный*.

“Словарь белорусского наречия” П. Шпілеўскага – першая значная самастойная лексікаграфічная праца XIX ст. (рукапіс, 1845; каля 1,5 тыс. сл. арт.). У слоўнік уключаны ўласна беларускія словы, якія адрозніваюцца ад рускіх і польскіх. Паслядоўна перадаецца цвёрдасць [р], [ж], [ч], [ш], цеканне, падаўжэнне зычных, аканне. Рээстравыя словы тлумачацца або перакладаюцца на рускую мову: “*бóхан* – большой ломоть хлеба”; “*на́метка* – головной женский убор (у простого народа)”; “*навéтра* – холера, моровая язва”; “*начекáнка* – временение, ожи-

дание”; “*рóндель* – кастрюля”; “*саладúха* – бурда, сладкая похлебка”; “*свúта* – верхняя одежда белорусцев, зипун”. У слоўнікавых артыкулах прыводзіцца граматычная інфармацыя: указваецца часціна мовы, канчаткі назоўнікаў роднага склону адзіночнага ліку, канчаткі прыметнікаў жаночага і ніякага роду адзіночнага ліку, адзначаецца трыванне дзеясловаў, зваротная форма, формы будучага і прошлага часоў. У некаторых слоўнікавых артыкулах змешчана этнагістарычная інфармацыя.

Азерод, с. -да, род строения из жердей. Это собственно белорусская выдумка для проветривания убранный с поля хлеба в снопах; ся нигдѣ не видно, – даже по соседству, – в Украине и прочих южных губерниях. Без складки в азерод белорусцы не станут класть снопов в овин. Потому-то у них хлеб хорошо умолачивается и бывает бел.

Дадатак да слоўніка – беларускі мужчынскі і жаночы іменаслоў, у якім пададзены найбольш пашыраныя мясцовыя варыянты хрысціянскіх імёнаў.

“Словарь западнорусского наречия” І. Грыгаровіча (рукапіс, 1850-я гг.; 4259 сл. арт. на літары А, Б, В). Аснова рээстра – лексіка, выбраная з помнікаў пісьменства (старажытныя назвы асоб, будынкаў, прылад працы і зброі, падаткаў, царкоўных прылад і рэлігійных абрадаў): “*бекет* – передовая стража в казачьем войске, пикет”; “*веселины* – название дворянского герба в Литве”; “*веревщик* – измеряющий землю посредством веревки”. Слоўнікавыя артыкулы змяшчаюць зону ілюстрацый (цытаты са статутаў, актаў, летапісаў) і зону пашпартызацыі. Указваюцца канчаткі рээстравых назоўнікаў у форме роднага склону адзіночнага ліку, канчаткі прыметнікаў жаночага і ніякага роду:

Вабик, -а, с. м. Свисток для приманки птиц.

Барвистый, -ая, -ое; -ст, -а, -о, *прил.* Имеющий яркий цвет.

Дзеясловы закончанага і незакончанага трывання падаюцца ў асобных слоўнікавых артыкулах, пазначаецца трыванне, канчаткі 1-й і 2-й асобы адзіночнага ліку: *Вапитъ, ваплю, вапишь*; сов. *навапитель...*

Выкарыстоўваюцца стылістычныя паметы: указваецца галіна дзейнасці, да якой адносіцца слова, час і сфера яго выкарыстання і інш. У сувязі са смерцю аўтара (1852 г.) слоўнік застаўся незавершаным [4, с. 27 – 37].

Слоўнікавая картатэка С. Мікуцкага (1854 – 1855; 2010 слоў) утрымлівае лексіку, якая адроз-

Цыкл матэрыялаў “Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі” *Дзмітрыя Дзятко* друкуецца з 2016 г. У №№ 7 – 8 змешчаны артыкул “Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства: Тэрміны, праблемы, тыты слоўнікаў”.

ніваецца ад рускіх слоў фанетычнымі і марфалагічнымі рысамі: *аблога, агурок, карагод, папар, рамонак*. Да назваў раслін, жывёл, птушак падабраны лацінскія адпаведнікі. Слова суправаджаюцца граматычнымі паметами: падаюцца канчаткі назоўнікаў роднага склону адзіночнага ліку, абазначаецца род і лік; указваюцца канчаткі прыметнікаў жаночага і ніякага роду; да дзеясловаў, прыведзеных у формах інфінітыва, падаюцца фіналі 1-й і 2-й асобы адзіночнага ліку. Слова перакладаюцца на рускую мову адным або некалькімі адпаведнікамі. Для ілюстрацый выкарыстоўваюцца ўрыўкі песень, прыказкі, прымаўкі, загадкі і інш.

Крама, *ы*, с. ж. Лавка. *Немашь той крамы, што б продавалісь родныя мамы.*

Скриплівый, *ая*, *ое*; *в*, *ва*, *во*, пр. Скрипучий. *Мое ворота не скрипівыя, мое собаки не брахлівыя.*

Найбольш значным дасягненнем беларускай лексікаграфіі XIX ст. стаў “**Словарь белорусско-го наречия**” І. Насовіча (СПб., 1870; каля 30 тыс. сл. арт.). Аўтар планаваў стварыць лексікаграфічнае выданне, якое ўключала б усе словы беларускай мовы, адрозныя ад рускіх. Праца над слоўнікам заняла 16 гадоў, першыя пяць аркушаў адрэдагаваў акадэмік І. Сразнеўскі, астатнія акадэмік А. Бычкоў. У слоўніку сабрана лексіка беларускіх гаворак Магілёўскай губерні, у меншай ступені – Віленскай, Гродзенскай і Мінскай. У якасці фактычнага матэрыялу для слоўніка выкарыстана жывое маўленне мясцовых жыхароў, старабеларускія пісьмовыя помнікі, акты, граматы, перыядычны друк, часткова – лексікаграфічныя працы па рускай мове. Важнымі пісьмовымі крыніцамі матэрыялу сталі: а) «Алфавитный указатель старинных слов, извлеченных из “Актов, относящихся к истории Западной России XIV – XVIII вв.”» І. Насовіча (рукапіс); б) яго ж “Собрание белорусских слов по алфавиту” (рукапіс); в) слоўнікі-дадаткі да фальклорных зборнікаў, а таксама працы І. Грыгаровіча і С. Мікуцкага.

Слоўнік планаваўся як нарматыўнае выданне. У рэестравых словах адзначаны доўгія і кароткія склады, уведзены спецыяльныя знакі скарачэння, націску і інш.

Слова размешчаны групамі (словаўтваральнымі гнёздамі) па алфавіце. Іменныя часціны мовы падаюцца ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку, прыметнікі – пераважна ў форме мужчынскага роду, дзеясловы – у форме інфінітыва. Марфалагічныя і фанетычныя варыянты слоў уключаны ў рэестр і аформлены асобнымі слоўнікавымі артыкуламі з адсылкай да асноўнага слоўнікавага артыкула.

Жижа, *и*, с. ж. (Лит. *zize* – огонь, Слав. *жизати*) детск. 1) Огонь. *Жижа кусь, не рушь.* 2) Человекъ пламеннаго характера, вспыльчивый. *Ой ты жижа, все огнемъ смалишь!..*

Кѣлзаць, сов. заклѣзаць, гл. д. 1) Взнуздывать, мундштучить. *Кореннаго келзай, заклѣзай коня, а ворчаковаго не треба кѣлзать.* 2) перен. Ограничивать чью либо волю, закабалить. *Хочешь не хочешь, а кѣлзаюць въ работники. Не люблю гетой девки, да бацьки келзаюць.*

Іван Насовіч распрацаваў дасканалую сістэму граматычных і стылістычных памет [3, с. 93 – 94] (гл. табліцу 1).

Табліца 1.

Граматычныя паметы	Стылістычныя паметы
часціна мовы, да якой адносіцца слова (с. – назоўнік, гл. – дзеяслоў, нар. – прыслоўе і г. д.) род назоўнікаў (м. – мужчынскі, ж. – жаночы, ср. – ніякі) стан дзеяслова (д. – незалежны, стр. – залежны стан)	<i>ласк.</i> (ласкальнае): <i>бабулька, брацічекъ, мамочка</i> <i>бранное ці ругат.</i> (сварлівае): <i>агундэръ</i> (сабачы сын), <i>бабіла</i> (марудлівы чалавек), <i>костольга</i> (плут)

Да фразеалагізмаў падаюцца тлумачэнні, граматычная і стылістычная характарыстыка. Напрыклад, пры назоўнікавых выразах ёсць граматычная памета “с.” (рус. *существительное*), прыведзены канчаткі ў родным склоне.

Апісанне некаторых фразеалагічных адзінак дапаўняецца этымалагічнымі звесткамі.

Пасля з’яўлення водгукаў на слоўнік І. Насовіч доўгі час яго дапрацоўваў і збіраў матэрыялы для папаўнення рэестра. Яны былі апублікаваны пад назвай “Дополнение к белорусскому словарю И. И. Носовича. Слова, извлеченные из составленного им рукописного собрания Белорусских песен и сказок” у “Сборнике Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук” (1881). Дадатак мае 22 старонкі, уключае 420 слоўнікавых артыкулаў, складзеных па ўзоры “Словаря белорусского наречия” [9, с. 49]. Да рэестравых слоў падаюцца тлумачэнні, граматычныя паметы, а таксама ілюстрацыі з твораў вуснай народнай творчасці. Размяжоўваюцца мнагазначныя словы, фіксуюцца пераносныя значэнні.

З 1870-х гг. да канца XIX ст. матэрыялы для вялікага **беларуска-польска-рускага слоўніка** (рукапіс налічваў больш за 150 тыс. сл. арт.) збіраў Я. Ціхінскі. У час Другой сусветнай вайны матэрыялы слоўніка часткова загінулі. Сёння некалькі тысяч старонак рукапісу (каля 125 тыс. сл. арт.) захоўваюцца ў Літве [13]. У рукапісе беларускія рэестравыя словы перадаюцца літарамі лацінскага алфавіта, у дужках прыводзіцца іх кірылічнае напісанне і адпаведнікі ў польскай і рускай мовах (гл. табліцу 2).

Табліца 2.

Damaŭnik (дама-уникъ)	domownik	домовой
Salcasón (сальца-сонъ) kaŭbasa (каубаса)	salceson	колбаса
Kishka hrubaja parchanaja miasam siakanym i uwendzanaja	Kishka gruba nadziewana mięsem i uwędzona	Грубая кишка набитая сечен- ною говядиной и выкопченна

“Белорусский словарь” С. Мядзведскага (рукапіс, 1910; 1658 сл. арт.) складзены на падставе ўласных запісаў аўтара (зробленых, верагодна, на Талачыншчыне) і “Опыта описания Могилевской губернии” А. Дэмбавецкага [1]. У рээстр, акрамя агульнай лексікі, уключаны асобныя ўласныя імёны (*Аўлас, Ахрэм, Паланея, Самусь*), назвы гарадоў (*Амсіслаў, Вытыбск*). Тлумачэнні вызначаюцца дакладнасцю і даступнасцю: “*анобўзлік* 1) малое ползующее дитя; 2) ироническое название всякого человека малого ростом”; “*кóхлик* – коклюш, детская болезнь”; “*мурóг* – луговая овсяница (*Festuca elatior*)”; “*пáжилка* – связка, соединяющая нит с поножем (ножная педаль) в ткацком станке”. Аўтар спрабуе вырашыць шматлікія праблемы прыкладной лексікаграфіі: размежаваць амонімы і мнагазначныя словы, стварыць сістэму адсылак, распрацаваць падачу граматычных варыянтаў і ажыццявіць лексікаграфічнае апісанне спецыяльнай лексікі.

“Смоленский областной словарь” У. Дабравольскага (Смоленск, 1914; 16 560 сл. арт.) адлюстроўвае лексіку беларуска-рускага памежжа (побытавая, сельскагаспадарчая, рамесніцкая, абрадавая, а таксама онімы, устойлівыя і вобразныя словазлучэнні, пашыраныя пераважна ў наваколлях Смаленска). У слоўніку падаюцца значэнні слоў, іх сэнсавыя адценні, размежавана аманімія і полісемія, але адсутнічаюць граматычныя і стылістычныя паметы. Рээстравыя адзінкі забяспечаны тлумачэннямі або рускімі і лацінскімі адпаведнікамі (для назваў жывёл, раслін, анатамічных тэрмінаў). У якасці ілюстрацый шырока выкарыстоўваюцца прыказкі, прымаўкі, урыўкі з народных песень, замовы:

Кленовік – сок добываемый из кленового дерева весной.

Когда пьют, приговаривают:

*Новая навина,
Камарова ида,
Да парогу бигва,
Мяжвежжия сила
Зіичча лóвасть.*

Лучініца – уменьш. *лучина*.

*Запалила пук лучиницы,
Пук лучиницы сасновья;
Заранила ина искырку ягневую.
Краснин. у.*

Да гэтага перыяду адносяцца першыя спробы стварэння гістарычных слоўнікаў з выкарыстаннем матэрыялу старабеларускай мовы.

“Словарь древняго актового языка Северо-Западнаго Края и Царства Польскаго” М. Гарбачэўскага (Вільня, 1874; каля 5 тыс. сл. арт.) уключае словы для абазначэння чыноўніцкіх званняў, пасадак з пералікам іх функцый, падаткаў, назвы святаў і тыдняў года, старажытную метралогію, назвы адзення, пабудоў і іншае: “*лазни* – сторожевые хижины или будки. *Такия хижины имели в королевских лесах осочники и сторожа, бортники и таможенные служители*”; “*слепет, свепет* – два улья или две борти на одном дереве, соединенные вместе”; “*тубылец* – туземец, житель известной местности – indigenus”.

“Справочный словарь юридических терминов дрэвняго актового языка Югозападной Россіи” І. Навіцкага (Кіеў, 1871; каля 600 сл. арт.) падае назвы дзяржаўных і службовых асоб, устаноў, тэрміны прававых адносін і інш. Словы забяспечаны тлумачэннямі пераважна апісальнага характару: “*Каптуры, каптуровые суды* – суды, установлявшиеся на время междуцарствия”.

Беларускія антрапонімы адлюстраваны ў наступных тагачасных працах: “Географический словарь русской земли” М. Барсава (Вільня, 1865), “Географический словарь Жомойтской земли XVI столѣтія” І. Спрогіса (Вільня, 1888), “Этимология местныхъ названий Витебской губернии” Ю. Трусмана (Рэвель, 1897) і інш.

Такім чынам, беларуская лексікаграфія да пачатку ХХ ст. назапасіла дастаткова багаты вопыт каталагізацыі моўных адзінак. Аднак лексікаграфічныя працы ствараліся пераважна на матэрыяле гістарычных помнікаў і народных гаворак з мэтай “агульнага азнаямлення з беларускай мовай у яе вусна-гутарковай форме” [8, с. 181]. Змяненне афіцыйнага статусу беларускай мовы і пашырэнне яе функцый у жыцці беларускага грамадства паставіла перад айчыннай лінгвістыкай новыя кадыфікацыйныя задачы і садзейнічала ўзнікненню нарматыўнай лексікаграфіі.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры змешчаны ў № 3.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МЕТАФАРА Ў КАМУНІКАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ МАСТАЦКАГА ДЫСКУРСУ

Мастацкі тэкст – адметная камунікатыўная прастора, у якой асаблівае значэнне набываюць трапеічныя сродкі. Троп “уключае чытача ў створчасць, успрыманне тропа індывідуальнае і толькі ў меншай ці большай ступені можа набліжацца да бачання вобраза самім пісьменнікам” [1, с. 40]. Прыведзенае меркаванне В. Іўчанкава мае пад сабой падставу, паколькі менавіта мастацкі тэкст выяўляе патэнцыяльныя семы слоў, далучае адрасата да ўдумлівага і творчага прачытання. Пры параўнанні слоўнага і мастацкага вобразаў апошні значна больш змястоўны, бо мае індывідуальна-аўтарскае нападненне. Разглядаючы ступені фарміравання мастацкага вобраза, Н. Валгіна вылучае вобраз-індыкатар (пачатковая стадыя, на якой рэалізуецца прамое значэнне слова), вобраз-троп (другая стадыя, дзе выяўляецца пераноснае значэнне слова на аснове метафарызацыі) і вобраз-сімвал (завяршальная стадыя, калі ствараецца цэласны вобраз на аснове прыватных пераносных) [2, с. 125]. Як відаць з прапанаванай канцэпцыі, метафара адыгрывае значную ролю ў выяўленні вобразных патэнцый мастацкага твора. Яна прамежжавы сродак паміж параўнаннем і сімвалам. Параўнанне грунтуецца на супастаўленні прадметаў па інтэгральных прыметах – узнікае вобразная трансфармацыя паняцця на аснове асіміляцыі дзвюх сем. Экспліцытна выражанымі ў параўнанні выступаюць рэфэрэнт (тэма, або тое, што параўноўваецца) і агент (вобразны сродак, або тое, з чым параўноўваецца). Тэрміны *рэфэрэнт*, *агент*, а таксама *модуль* (падстава для параўнання) выкарыстоўваюцца ў айчынным мовазнаўстве, напрыклад, у даследаванні М. Бузука [3, с. 6], але найчасцей у лінгвістычных працах можна сустрэць тэрміналагічныя найменні *суб’ект параўнання* (тое, што параўноўваецца), *аснова параўнання* [4, с. 7; 5, с. 175; 6, с. 10]. Так, В. Рабкевіч, разглядаючы канструкцыі з вобразным параўнальным зваротам, зазначае, што аснова параўнання (лексічна выражаныя прымета або дзеянне) можа быць апушчана: *А шлях* (суб’ект параўнання) – *як точаныя восці* (аб’ект параўнання). Прысутнасць асновы параўнання заўважаецца ў наступным прыкладзе, які падае даследчык: *Сіяты марозікам, удзень адліжны снег* (суб’ект параўнання) *хрусіць* (аснова параўнання), *як бітае шкло* (аб’ект параўнання) [4, с. 8].

У антычных рыторыках усе тропы характарызаваліся як розныя мадыфікацыі параўнання.

Падрабязны разгляд параўнання неабходны для найлепшага разумення сутнасці метафары, якая яшчэ са старажытнасці пазіцыянуецца як скарачанае, скрытае, эліптычнае параўнанне, што адзначаюць многія даследчыкі [7, с. 149; 8, с. 15; 9, с. 202; 10, с. 188; 11, с. 188; 12, с. 64]. Аднак варта памятаць, што не кожнае параўнанне можна пераўтварыць шляхам скарачэння ў метафару, як і не кожная метафара становіцца разгорнутым параўнаннем. На думку В. Старычонка, “пры рэдукцыі экспліцытнага параўнання ў метафару першы інгрэдыент параўнальнага звароту як бы адсоўваецца на другі план, паступова затухае і пераўтвараецца ў імпліцытны” [8, с. 15]. Паняцце *скарачэнне* менш дарэчнае, у адрозненне ад паняццяў *сцісласць*, *скандэнсаванасць* (больш карэктна вызначаць метафару як сціслае параўнанне). Метафара – гэта кампактны трапеічны сродак, які выражае толькі аб’ект параўнання, а імплікацыя лексічна не выражанага суб’екта вядзе да цеснай кантэкстуальнай сігніфікацыі сувязі і створчасці паміж прадукцэнтам і рэцыпіентам тэксту. Такую створчасць Н. Аруцюнава называе інтэрпрэтацыяй, паколькі метафарамі “не перадаюць паведамленняў” [13, с. 23]. Аднак менавіта метафара адыгрывае значную ролю ў рэалізацыі адметнага дыялогу. Асабліва гэта адносіцца да індывідуальна-аўтарскіх метафар. Так, В. Іўчанкаў у даследаванні “Лінгвістычная арганізацыя тэксту: у творчай лабараторыі Уладзіміра Караткевіча” разглядае індывідуальна-аўтарскія метафары У. Караткевіча *воблака рассялася* [9, с. 123] і *ўлоў мой быў мізэрны* [9, с. 147]. Лексемы *воблака*, *улоў* – аб’екты параўнання, суб’екты *спрэчка* (воблака), *збор песень*, *легендаў* (улоў) імпліцыраваны, што робіць іх зразумелымі толькі ў сінтагматычным размяшчэнні, у кантэкстуальнай сувязі. Рэцыпіент павінен уважліва знаёміцца з усім творами, а не толькі з яго пэўнымі сегментамі, каб адэкватна выявіць неэкспліцыраваны суб’ект і адпаведную інтэгральную прымету – вобразную аснову параўнання. Напрыклад, у лексеме *ўлоў* ‘збор песень, легендаў’ інтэграванне адбываецца па прымеце, заснаванай на падабенстве мэтанакіраванага дзеяння (назоўнікі *збор*, *улоў* паводле ўтварэння аддзяслоўныя). Выяўленне імпліцытнага суб’екта відавочна дыялагізуе мастацкае маўленне, робіць яго дынамічным. Індывідуальна-аўтарскія метафары “не столь-

кі выконваюць эстэтычную і інфармацыйную функцыі, колькі актывізуюць увагу адрасата” [8, с. 131].

Найбольшая імпліцытнасць праяўляецца ў субстантыўных метафарах, якія, у адрозненне ад вербальных, не маюць цеснай сувязі з кантэкстам. Паводле структурнай арганізацыі субстантыўныя метафары бываюць аднаслоўнымі (аўтасемантычнымі) і шматслоўнымі (найчасцей – двухкампанентавымі, або бінарнымі). У двухчленных метафарах, сярод якіх пераважаюць генітыўныя, імпліцытнае значэнне, выражанае ў рэме назоўнага склону галоўнага кампанента, хутка эксплікуецца праз тэму залежнага кампанента (назоўніка ў форме роднага слону): *суквецце гадоў, пацеркі рос, росчырк маланкі* [8, с. 141]. Таму такія метафары хутка і адназначна ўспрымаюцца ў межах мікракантэксту і не патрабуюць ад чытача ўдумлівага аналізу. Больш цеснай дыялагізацыі, сутворчасці паміж прадукцэнтам і рэцыпіентам садзейнічаюць аўтаномныя субстантыўныя метафары, паколькі імплікаваны суб’ект выводзіцца чытачом на аснове шматлікіх сувязей лексемы з многімі кампанентамі тэксту (напрыклад, ужо разгледжаныя метафары *збор, улоў*).

Пры размежаванні параўнання і метафары неабходна ўлічваць семантычны і структурны аспекты. Першы аспект прааналізаваны ў працах замежных лінгвістаў Г. Вяжбіцкай і Д. Дэвідсана [7; 14]. Семантычны прынцып размежавання гэтых тропай дастаткова ўмоўны, бо замена параўнання на метафару і наадварот не мяняе агульнага сэнсу выказвання. Структурны аспект больш выразны, паколькі ў структурных адносінах параўнанне, у адрозненне ад метафары, у многіх выпадках можа ўключаць экспліцытны сродак параўнання, або кампаратыўны мадалізатар (злучнік).

Гранічнай ступенню развіцця метафары з’яўляецца сімвал – “фігура імплікацыі, якая ў сціслай форме выражае адразу цэлае складанае выказванне” [15, с. 249]. Адрозненні метафары ад сімвала Н. Аруцюнава бачыць у тым, што метафару звычайна адносяць да канкрэтнага суб’екта, і гэта ўтрымлівае яе ў межах значэнняў, прама або ўскосна звязаных з рэальнасцю. Метафара паглыбляе разуменне свету, сімвал вядзе за яго межы, выражаючы агульныя ідэі [13, с. 25]. У артыкуле “Сімвал і метафара” І. Аўдзеенка сярод асноўных адрозненняў паміж гэтымі ключавымі вобразнымі сродкамі вылучае, у прыватнасці, такія: 1) метафара адносіцца да сферы маўленчай кампетэнцыі, сімвал – да сферы моўнай і культурнай кампетэнцыі; 2) інтэрпрэтацыя метафары сітуацыйная і абумоўлена маўленчай кваліфікацыяй інтэрпрэтатара,

разуменне сімвала абумоўлена ўключанасцю інтэрпрэтатара і сімвала ў сістэму культуры [16].

Прыведзеныя меркаванні пацвярджаюць думку пра перавагу менавіта метафары сярод асноўных трапеічных сродкаў у стварэнні знешняй дыялагізацыі (паміж аўтарам і чытачом) мастацкага дыскурсу.

Спіс літаратуры

1. **Ивченко, В. И.** Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченко. – Минск : Пачатк. шк., 2002. – 112 с.
2. **Валгина, Н. С.** Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 278 с.
3. **Бузук, Н. П.** Сравнение в языке современной белорусской художественной прозы (структурно-грамматический и стилистический анализ) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Н. П. Бузук ; АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1990. – 21 с.
4. **Рабкевич, В. И.** Сравнительные конструкции в языке белорусской художественной литературы (структурно-грамматический анализ) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / В. И. Рабкевич ; АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1973. – 27 с.
5. **Бандарэнка, Т. П.** Параўнальныя канструкцыі / Т. П. Бандарэнка // Беларуская граматыка : у 2 ч. – Минск : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – С. 172 – 181.
6. **Железнова-Липец, И. А.** Сравнение и метафора как средства создания художественного образа в русских разновременных переводах поэзии Шарля Бодлера : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. А. Железнова-Липец ; Казанский (Приволжский) федеральный ун-т. – Казань, 2011. – 26 с.
7. **Вежбицкая, А.** Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры : сборник ; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133 – 152.
8. **Старычонак, В. Д.** Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў : манаграфія / В. Д. Старычонак. – Минск : БДПУ, 2007. – 190 с.
9. **Ивченко, В. И.** Лингвистическая организация текста: в творческой лаборатории Владимира Короткевича / В. И. Ивченко. – Минск : БГУ, 2002. – 211 с.
10. **Москвин, В. П.** Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры : терминологический словарь-справочник / В. П. Москвин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
11. **Шумчык, Ф. С.** Лінгвістычная сутнасць параўнання як сродку мастацкай выразнасці / Ф. С. Шумчык // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. – Минск : БДПУ, 2009. – С. 187 – 190.
12. **Цікоцкі, М. Я.** Сугучнасць слоў жывых... : Нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. – Минск : БДУ, 1981. – 191 с.
13. **Арутюнова, Н. Д.** Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник ; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.
14. **Davidson, D.** What Metaphors Mean / D. Davidson // The philosophy of language ; ed. A.P. Martinich. – 3rd ed. – New York : Oxford Univ. Press/Oxford, 1996. – С. 415 – 426.
15. **Колесов, В. В.** Философия русского слова / В. В. Колесов. – СПб. : ЮНА, 2002. – 448 с.
16. **Авдеевко, И. А.** Символ и метафора [Электронный ресурс] / И. А. Авдеевко. – Режим доступа : www.gramota.net/materials/2/2013/3-2/2.html. – Дата доступа : 01.06.2015.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

МЯНУШКІ Ў ТВОРАХ ВІКТАРА КАЗЬКО

У артыкуле даследуюцца асаблівасці функцыянавання мянушак у творах Віктара Казько. Праведзена іх класіфікацыя паводле знешняга выгляду і мовы іх носьбітаў, а таксама алюзійнага характару.

Ключавыя словы: *мімесіс, мянушка, мянушка-алюзія, персанаж, прыём этымалагізацыі, эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.*

The article deals with the functioning peculiarities of the nicknames in the works of Viktor Kazko. The nicknames are classified according to their appearance and the language of native speakers, and also to their allusive character.

Мянушка – адзін з распаўсюджаных сродкаў ідэнтыфікацыі і характарыстыкі асобы. Гэта адна з найбольш старажытных антрапанімічных формаў. Глумачыцца такі факт тым, што большая частка дахрысціянскіх імёнаў уяўляла сабою “празванні – мянушкі, утвораныя на базе апелятыўнай лексікі” [7, с. 65]. Пацвярджэнне знаходзім і ў артыкуле І. Гапоненкі, дзе аўтар сцвярджае, што дахрысціянскія імёны з-за фармальнага супадзення з агульнымі словамі “могучь увогуле не ўспрымацца ў якасці імёнаў, а залічвацца ў разрад мянушак” [5, с. 30].

Пры аналізе мянушак на першае месца выходзіць эмацыянальна-ацэначная функцыя, якая далучаецца да першапачатковай ідэнтыфікацыйнай.

Анамастычная прастора твораў Віктара Казько адметная насычанасцю мянушкамі. Гэта глумачыцца ідэйнай задумай пісьменніка, жаданнем стварыць пры дапамозе такіх адзінак іранічны, саркастычны, гумарыстычны падтэкст, перадаць асаблівасць свайго светабачання.

Выкарыстанне вялікай колькасці мянушак, відаць, абумоўлена ідэйнай задумай аўтара, яго мастацкім успрыманням навакольнага асяроддзя. Варта прыгадаць словы прэзаіка, які дае сваю ацэнку мянушцы як сацыяльнай з’явы, глумачыць яе ўзнікненне: “Можна, канешне, адбівацца, казаць, што мянушку далі выпадкова. Але ж чамусьці ўсё роўна далі. Нехта зірнуў на яго збоку і выдаў мянушку. Хто, ён ужо не памятае і сам, ды і не гэта галоўнае. Пабочнае, здавалася, мімаходзь слізгануўшы па табе, вока, куды часцей, чым мы самі жадаем, бывае празорлівым. Выпадковасць, бязглуздзіца болей твораць жыццё, чым асэнсаванасць” [2, с. 25].

Сапраўды, у В. Казько выпадковая прымета можа стаць пэўнай зачэпкай, каб пазначыць індывідуалізатарам, меткай. Пазначаны мянушкай персанаж пазбаўляецца чалавечай значнасці, напрыклад: *Новы Майсей, у прастамоўі Міша Мечаны, узняў свой народ з наседжанага месца, узняў і вёў яго на пустыні* [2, с. 30]. Гэтая мянушка дадзена першаму і апошняму прэзідэнту СССР з-за яго фізічнай адметнасці (радзімая пляма на

галаве). У такім выпадку персанаж выступае не як адметная індывідуальная асоба (у паняцце “асоба”, паводле С. Бут-Гусаім, “не ўключаюцца фізічныя прыметы чалавека” [4, с. 60]), а як аб’ект з адметнасцю ў знешнім выглядзе.

Найбольш выразную, стылістычна маркіраваную групу адзначаных адзінак складаюць **мянушкі-алюзіі** з аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”. У фармальным выражэнні гэты імёны вядомых палітычных асоб былога СССР, а таксама біблейскіх персанажаў.

У дадзеным выпадку будзе слушна думка Г. Друк, якая сцвярджае, што ўжыванне такога роду мянушак абумоўлена прыёмам карнавалізацыі, ідэяй карнавалу (зменаў, станаўленнем, абнаўленнем жыцця). Даследчыца піша, што ў творы, “як і ў карнавале, існуе вобраз-матыў маскі, прадстаўлены рознымі варыянтамі. Найперш, мянушкамі персанажаў. Яны сведчаць пра дасціпнасць беларуса, неардынарнасць смеху самога аўтара (*Дзед Барадзед... Дзева Марыя*), а таксама пра сілу духу народа, непрымірымасць да духоўнага бруды...” [6, с. 93]. Вось некаторыя з такіх мянушак: *Дзева Марыя, Дзед Барадзед, Лазар Кагановіч, Іосіф Сталін, Лаўрэнцій Берыя, Карл Маркс, Міша Мечаны, Фінгал* і інш.

Дзева Марыя – даярка, мажняя, “пышная” жанчына, якая без шлюбу нарадзіла шасцярых дзяцей: *Дзеву Марыю ў калгасе добра ведалі. Нарадзіць шасцёра дзяцей, і без мужа, заўсёды без мужа, гэты ж не жартачкі* [2, с. 49]. Мянушка гэтага персанажа – імя біблейскай святой, якая нарадзіла Ісуса Хрыста (прыём алюзіі). Аўтар на аснове супрацьпастаўлення намінацыі біблейскага вобраза і мастацкага персанажа падкрэслівае бездухоўнасць і грэшнасць жанчыны. Стварэнню такога эфекту спрыяе станючая канатацыя вобраза біблейскай Дзевы Марыі, яе беззаганнасць, маральная чысціня.

Лаўрэнцій Берыя (*Лаўрык, Берыя*) – механізатар калгаса “Верны шлях”: *А ішоў бы ты... – лена пачаў Лаўрык, але канчатковай мэты маршруту парторга не пазначыў...* [2, с. 8]. Мянушка ўтворана па аналогіі з папярэднімі, на аснове супадзення імя механізатара (*Лаўрык*) і імя вядомай у СССР палітычнай асобы (кіраўнік НКУС)

Лаўрэнція Берыі і мае ў творы дзве найбольш ужывальныя формы: *Лаўрык* і *Берыя*. Першая (з памяншальна-ласкальным фармантам) ужываецца з мэтай стварэння вясковага каларыту, другая – для стварэння іранічнага падтэксту, у сукупнасці з дзвюма іншымі (*Кагановіч*, *Сталін*): *Суладна і задаволена плюнулі Сталін, Берыя, Кагановіч* [2, с. 15].

У асобную групу вылучаюцца мянушкі, якія характарызуюць іх носьбітаў паводле асаблівасцяў мовы. Яны ўтварыліся шляхам замацавання за персанажамі некаторых слоў з высокай частотнасцю выкарыстання. Да іх ліку мы адносім наступныя: *Фінгал*, *Халява*, *Нябойса*, *Мыса Пожня*, *Кіберык* і інш.

Фінгал – выхаванец дзетдома, завадатар бунту супраць дырэктара: *Пазней ужо даведаўся, што гэта быў Сёма Шверкін, па мянушцы Фінгал* [1, с. 171]. Тлумачэнне мянушкі аўтар падае праз мову самога персанажа, што падкрэслівае яе трапнасць і натуральнасць: – *На фінгал... нарываешся, – адразу ж выказаў ён сваю мянушку* [1, с. 171]. Стылістычная маркіраванасць мянушкі (прастамоўны характар) памацняе эффект яе выкарыстання, садзейнічае стварэнню рэалістычнага вобраза.

Нябойса – мянушка дзетдомаўскага падлетка Іванчыка. Яе ён атрымаў, як і іншыя персанажы, з-за своеасаблівых слоў-паразітаў, якія ўжываў у мове (*не бойса*): – *Ты не бойса, не бойса, што мне рабіць не будзе дзе, што не вывучуся я, каб рабіць*. [Мар’ян]: – *Я табе зараз двойку ў журнал пастаўлю*. [Іванчык]: – *Стаў, стаў, не бойса* [1, с. 302]. Онім выяўляе дыялектную асаблівасць мовы палешукоў – саканне (пры ўжыванні зваротных дзеясловаў). Цвёрды варыянт часціцы *-ся (-са)* у зваротных дзеясловах характэрны для заходняй часткі Гомельскай вобласці, у тым ліку і для Жыткавіцкага раёна [3, с. 103].

Мянушкі ў творах В. Казько характарызуюць іх носьбітаў паводле фізічных адметнасцей, знешняга выгляду: *Крывавязы*, *Лыч*, *Дзыбаты*, *Брытан*, *Куб*, *Цюльпанчык*, *Манах*, *Люлька*.

Крывавязы – мянушка падлетка: *Цурук з Крывавязым сунуліся яму пад ногі, каб падняць шапку* [1, с. 62]. Ёю пазначаны персанаж з-за свайго фізічнага недахопу, які кінуўся ў вочы дзетдомаўцам: *Крывавязы і на самай справе, галава яго амаль што ляжала на правым плячы* [1, с. 62]. Апелятыў мянушкі – прыметнік, якім характарызуецца асоба паводле ненармальнага, пакалечанага выгляду. Гэты штучны антрапонім выразна характарыстычны, ён раскрывае пэўны фізічны недахоп.

Куб – хлопец з дзіцячага дома: *Квадратны Куб узяў руку, але апусціць яе не паспеў* [1, с. 61].

Мянушка дадзена персанажу з-за яго знешняга падабенства з геаметрычнай фігурай. З іншага боку, ёсць падстава сцвярджаць, што ў аснове мянушкі ляжыць *mimēsis*, які, паводле С. Бут-Гусаім, праяўляецца ў сваёй антыподнасці – не перайманні, а перайначванні (перадражніванні). Імкненне перайначыць выразна праяўляецца, напрыклад, калі мянушка ўяўляе сабой пераробленае прозвішча [4, с. 63]. У гэтым выпадку ёсць падставы лічыць, што мянушка *Куб* утварылася шляхам спрашчэння прозвішча персанажа (*Кубко*): *Нельга, нельга пакідаць Кубко ў класе...* [1, с. 160]. На нашу думку, і першае і другое тлумачэнні абгрунтаваныя і маюць права на існаванне.

Такім чынам, творы В. Казько насычаны разнапланавымі мянушкамі, што сведчыць пра неафіцыйны характар зносін персанажаў, іх агульную і моўную культуру.

Адметнасць творчай манеры майстра слова – выкарыстанне своеасаблівага тыпу мянушак (алюзій). Для стылю Віктара Казько характэрна шырокае карыстанне прыёмам этымалагізацыі (тлумачэння паходжання і ўтварэння). Адзначаныя адзінкі ў творах пісьменніка валодаюць ярка выражанай характарыстычнай функцыяй. Яны ўтрымліваюць у сабе эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, паказваюць на стаўленне да іх іншых асоб або аўтара. Мянушкі выступаюць ключавымі адзінкамі пры характарыстыцы персанажаў.

Спіс літаратуры

1. **Казько, В.** Выбраныя творы : у 2 т. / В. Казько. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 2 : Хроніка дзетдомаўскага саду: раман. Цвіце на Палессі груша : апавесць. – 480 с.
2. **Казько, В.** Выратуй і памілуй нас, чорны бусел : апавесць, апавяданні, эсэ / В. Казько. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 319 с.
3. **Блінава, Э.** Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. для студ. філал. фак. ВНУ / Э. Блінава, Е. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 304 с.
4. **Бут-Гусаім, С. Ф.** Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Веснік БрДУ. – 2001. – № 5. – С. 58 – 68.
5. **Гапоненка, І.** Даследаванне этымалогіі онімаў – навуковая задача ці фантазійныя практыкаванні? / І. Гапоненка // Роднае слова. – 2016. – № 9. – С. 27 – 31.
6. **Друк, Г. М.** У храме слова. Міфатворчасць Віктара Казько / Г. М. Друк. – Мазыр : УА МДПУ, 2005. – 156 с.
7. **Шур, В. В.** Онім у мастацкім тэксце / В. В. Шур. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.

Міхаіл МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дырэктар Дуброўскай сярэдняй школы
Жыткавіцкага раёна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АДЛЮСТРАВАННЕ ТКАЦКАЙ ЛЕКСІКІ Ў “ХРЭСТАМАТЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТАЛОГІІ”

У артыкуле падаюцца невялікія тэксты па апрацоўцы лёну і ткацтве, занатаваныя ў “Хрэстаматы па беларускай дыялекталогіі”, а таксама даецца тлумачэнне асобным лексемам.

Ключавыя словы: *дыялекталогія, дыялектнае маўленне, лексіка, лён, найменне, ткацтва, тэкстаграфія.*

The article presents the materials on weaving, taken from texts Reader on Belarusian dialectology.

На пачатку XXI ст. беларуская дыялекталогія папоўнілася значнай колькасцю выданняў. Найбольш грунтоўнае сярод іх – “Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона”, якая ўбачыла свет у 2009 г. [1]. Гэтая праца падрыхтавана супрацоўнікамі аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. Навукоўцы на працягу шматлікіх гадоў выязджалі ў дыялекталагічныя экспедыцыі і з дапамогай дыктафонаў запісвалі тэксты. Узоры дыялектнага маўлення занатоўвалі амаль ва ўсіх раёнах Мінскай і некаторых раёнах Гродзенскай абласцей ад сацыяльна адрозных груп вяскоўцаў (пераважна ад людзей сталага ўзросту).

Менавіта гаворкі Міншчыны і яе наваколля занялі значнае месца пры стварэнні сучаснай беларускай літаратурнай мовы. У “Хрэстаматы...” адлюстраваны фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя асаблівасці, характэрныя для беларускіх народных гаворак канца XX – пачатку XXI ст. Акрамя дыялектных тэкстаў спецыяльна для гэтага выдання падрыхтавана тэарэтычная частка матэрыялаў, а таксама артыкул вядомага беларускага дыялектолага А. Крывіцкага. Названая “Хрэстаматыя...” – унікальны помнік беларускай дыялектнай тэкстаграфіі, дзе адлюстравана жыццё жыхароў сельскай мясцовасці ў ваенныя і пасляваенныя гады. Кніга ўтрымлівае шмат цікавых матэрыялаў пра традыцыйныя народныя святы, абрады, павер’і і звычаі, народную медыцыну, раслінны і жывёльны свет, земляробчую працу, сямейны ўклад, вяселле, веру і адносіны да яе, гісторыю той ці іншай вёскі, мясцовую кулінарыю, а таксама пра традыцыйныя рамёствы. Значная колькасць дыялектнага матэрыялу прысвечана апрацоўцы лёну і ткацтву. Ткацтва – адзін з багатых і старажытных промыслаў беларусаў. На працягу стагоддзяў яно развівалася, удасканалывалася і перадавалася з пакалення ў пакаленне. У народным ткацтве знайшла адлюстраванне векавая гісторыя беларускага народа і яго майстэрства.

На ўсёй тэрыторыі Беларусі лён быў спрадвечнай і асноўнай сыравінай для вырабу тканіны ў хатніх умовах. Гэтая расліна патрабавала вельмі

шмат працы. Для атрымання валакна звычайна ў другой палове жніўня снапкі лёну слалі на лузе або на пожні. Калі было дажджлівае надвор’е, льняная саломка вылежвала 3 – 4 тыдні, а калі сухое – 5 – 6 тыдняў. Потым гатовую трасту звязвалі ў кулі, а пасля сушылі ў ёўні, у лазні або на печы. У кастрычніку яе мялі на церніцы, трапалі траплом, часалі грэбнем або шчоткай. Атрыманую кудзелю прымацоўвалі да прасніцы і пралі пры дапамозе верацяна або калаўрота.

Прывядзём невялікія тэксты з “Хрэстаматы...” і дадзім тлумачэнне асобным лексемам.

Апрацоўка лёну

Я скажў, як калхозны лён рабілі. Хадзілі ўручную рвалі лён, а тады абмалачывалі ягó, слалі на сенакосе дзе. Ён ляжыць, адлэжываецца. Так мяць нельга, трэба, каб адляжаўся лён. Патóm мялі. Во снапок бярэш і расьцілаеш-расьцілаеш, другі рат, трэці рат. Тады лён гэты мялі. Тапілі баню – баня такая была ў калхозе бальшая – і сушылі снапы. Пэчка была іс камней, пэчка награвалася. На палях гэтыя снапы ставілі зь лёна. А тады выносілі снапы. І бабы – мяліцы такія зваліся – імі ціскалі. Бяруць, сколька ў рўку ўлёзе – жмёну, і ў мяліцу гэтую і ціскалі-ціскалі. Палучаюцца ручэйкі такія мяккія. Адзін лён палучаецца. Яшчэ гэты лён трэпіш, вытрэпліваеш калючае. А тады здаюць, зь ягó ткáні ўсякія рóбцяць (*Смалявіцкі раён, с. 85*).

Лён м. Травяністая расліна, са сцёблаў якой атрымліваюць валакно, а з сям’я – алей.

Рваць незак. Вырываць рэзкім рухам, з сілай выхопліваць.

Абмалачываць незак. Выбіваць сям’я з галовак лёну.

Адлэжывацца незак. Набываць патрэбныя якасці, праляжаўшы пэўны тэрмін у адпаведных умовах.

Мяць незак. Пераціраць, рабіць мякчэйшым.

Слаць незак. Раскладваць на лузе, полі тонкім слоём для вылежкі.

Мяліца ж. Прылада, якой мнуць лён.

Ціскаць незак. Націскаць на што-н. шмат разоў.

Руча́йка ж. Жменя лёну.

Трапа́ць *незак.* Ачышчаць валакно спецыяльнай прыладай, выбіваючы кастрыцу.

Апрацоўка лёну

Цяпэрака жызьня – толька жыць. Эта на́да было́ пасе́яць лён, і апало́ць э́ты лён, і ўбра́ць с по́ля, і мя́ць, і трапа́ць, і часа́ць, і прасьці, і снава́ць, і тка́ць. Тка́лі ў станкі. Я сама́ тка́ла. Сную́. Уся́к сную́ць, на сы́яну́ хто. У нас та́та быў сы́пцыяліст бага́ты. Ён зрабіў та́кую во ў ха́це і там шлё́ячку прыбі́ў. Кру́тнёш, як матаві́ла тако́е, яно́ кру́ціцца ў гэты бок. Нітачку залажы́ў – назат э́та. Былі́ гупкі. Вот ско́лька аснава́ла губак і ско́лька я вы́ткала. То́ненькае. Када́ кру́та, будзе палатно́ тако́е жо́рсткае, нікрасі́вае, а ка́да чуць-чуць яго́ зло́жыш, ано́ мя́кенькае, ано́ красі́вае гэ́та палаце́нца (*Лагойскі раён, с. 364*).

Апало́ць *зак.* Полючы, ачысціць ад пустазелля.

Часа́ць *незак.* Ачышчаць лён ад кастрыцы пры дапамозе грэбня.

Пра́сці *незак.* Скручваючы кудзелю, рабіць ніткі.

Снава́ць *незак.* Рыхтаваць пражу асновы для ткання.

Тка́ць *незак.* Вырабляць тканіну шляхам перакрывавага перапляцення ніцей асновы (падоўжных) і ўтка (папярочных).

Стано́к м. Ручны ткацкі станок.

Шлё́ячка ж. Стужка ці палоска тканіны.

Матаві́ла н. Прыстасаванне для змотвання нітак у маткі.

Губка ж. Мера асновы, палатна даўжынёй на хатнюю сцяну.

Кру́та *присл.* Туга скручана, звіта.

Палатно́ н. Гладкая льняная тканіна асобага перапляцення.

Палаце́нца *памянш.-ласк.*

Доўгімі зімовымі вечарамі дзяўчаты і жанчыны збіраліся на вячоркі, у час якіх займаліся прадзеннем валакна. Для гэтага па чарзе дамаўляліся з адным ці некалькімі гаспадарамі і за вызначаную плату пралі ў іх ха́тах на працягу ўсёй зімы. Сумеснае прадзенне – звычай вельмі старажытны, бярэ свой пачатак з эпохі родавага ладу, калі для гэтай працы адводзілася спецыяльная хата [2].

Зборы дзяўчат і жанчын у розных кутках Беларусі праходзілі па-рознаму, па-рознаму яны і называліся. Адбываліся яны восенню і зімой у розны час сутак.

У артыкуле “Народнае ткацтва Бабруйскай акругі” Р. Рака пацвярджаецца, што часам прадзення былі частка восені, уся зіма і вясна. Як толькі заканчвалася першапачатковая апрацоўка

валакна, адразу пачыналі прасці. Вясно́ю заканчвалі прасці тое, што не паспелі за восень і зіму. Адносна сутак праца размяркоўвалася такім парадкам. Як толькі гаспадыня згатуе снаданне і сям’я паснедае, праллі тут жа садзіліся за працу і пралі цэлы дзень з невялікім перапынкам на абед. Увечары праца не спынялася. Праллі па некалькі чалавек збіраліся ў адну хату і пралі да 11 – 12 гадзін. Такія зборы зваліся *вячоркамі*. Рабіўся перапынак на сон, але сон звычайна доўгім не бываў. Каля 5 – 6 гадзін раніцы праллі ўставалі, ішлі на *досвіткі* і зноў браліся за работу. Праца цягнулася да відна. Прадзенне нітак – працэс марудны. Асабліва цяжка было жанчынам у першыя гады замужжа да таго моманту, пакуль падрастуць дзеці – памочнікі ў гэтай справе. Жанчыне адной даводзілася даглядаць хату, а даволі часта і ўсю гаспадарку і напрасці столькі нітак, каб вытканага палатна хапіла на ўсю сям’ю [3].

Попрадкі

Зіму мы пралі, зіму мы ткалі – вот была́ рабoта. У мяне́ во ко́стка была́ віда́ць на э́там па́льцы во. Не дава́лі кудзэ́лю та́кую прасьці, а вот дра́лі на э́ту шчо́тку караньке́ мяхчэйшыя – йі́х атдзэ́льна, а галаўке́, што во дзе се́мяны – яно́ ш як не гавары́, так там астае́цца на э́тым, кастры́ца – йі́х атдзэ́льна. А патрэ́пкі, йі́х жа ш трэ́плюць – лён патру́ць, а тады́ йшчэ́ трэ́плюць яго́ – вы́трэ́пваюць зь яго́ патрэ́пкі, вот мне́ э́тые патрэ́пкі прасьці і ты́я галаўкі. І на ве́рацяно́. Так тут во мазо́ль на вот э́тым па́льцы во, а тут во ко́стка была́ чуць не віда́ць. На по́прадкі хадзі́лі зімо́ю – днё́м, а на вячо́ркі хадзі́лі ўжо́ ве́чарам. Су́ткамі пралі́ ту́ю кудзэ́лю. Усе́: пасьце́лі, палаце́нцы там, і на во́кны прыспаса́бляліся так – рэ́тка накіда́лі (*Асіповіцкі раён, с. 14*).

По́прадкі *мн.* Зборы вясковай моладзі для сумеснай работы.

Кудзэ́ля ж. Вычасанае льняное валакно, а таксама валакно ніжэйшага, чым кужаль, гатунку.

Драць *незак.* Часаць на шчотцы ніжэйшыя сцэблы лёну.

Шчо́тка ж. Прылада для расчэсвання льняной кудзелі, шчотка са свіной шчаціны.

Караньке́ *мн.* Ніжняя частка сцэблаў лёну.

Галаўке́ *мн.* Верхняя частка сцэблаў лёну.

Се́мяны *мн.* Насенне лёну.

Патрэ́пкі *мн.* Грубае льняное валакно.

Кастры́ца ж. Адходы, якія атрымліваюцца ў выніку перацірання сцэблаў лёну.

Ве́рацяно́ н. Прылада для ручнога прадзення ў выглядзе круглай драўлянай палачкі з завостранымі канцамі, пагоўшчанай унізе.

Вячо́ркі *мн.* Зборы вясковай моладзі зімовымі або асеннімі вечарамі для сумеснай работы.

Напрыканцы зімы, калі павялічваўся дзень, у хату прыносілі ставы, а таксама ўсё ткацкае начынне, накідалі пражу ў ніт, у бёрда, а потым пачыналі затыкаць.

Пра традыцыйныя рамёствы, ткацтва

Раней пралі, задўшваліся, ноччу ткалі. Вярстаты былі. Уношвалі ў хату вярстаты да ткалі палотна. Мне бацька рабіў вярстат. Я прывязла яго сюда. І палатно сваё прынясла. Я прынясла дваццаць дзье бугоні. У міне было палатно тоненька. Яшчэ тут два года ткала. Дзярушкаў наткала тых у клетку і палотны дзье выткала такіх раўнейшых. І мяшкэ шыла...

У мяне яшчэ палацёнца, палатно вісіць. О, старэнька, падзёрта, рукі апціраем. Выткала ў ёлачку ў чатыры ніты. Усё сама. Я і ніты сама рабіла. У мяне ўсе ніты былі: і на сукно, і на палатно тонка, на роўна палатно, на ўсяка палатно. Усе ніты, бёрда, ляжаць на гародзе. А перабіранак у мяне ўжо німа (*Нясвіжскі раён, с. 231*).

Вярстат м. Стан для красён.

Бугоні мн. Мера палатна.

Дзярушка ж. Посцілка з грубай ільняной пражы, вытканая ў 4 ніты і сшытая ў 2 полкі.

Палацёнца н. Ручнік.

Ніт м. Злучэнне ніцяных петляў у ткацкім станку для падымання нітак асновы.

Бёрда н. Прылада ў ткацкім станку з тонкіх пласцінак для прыбівання ўточнай ніткі ў кроснах.

Перабіранка ж. Даматканая посцілка з узорами.

Пра ткацтва

Ну што кросны? Нада ж напрасьці на кросны. На матавіла наматаім, упярод жа шпўлю напраздэш на пралку, а тады матаім на матавіла, на адно сколькі думаім ужó снуваць губак, тады на другое. Аднога ня паставіш, а трэба два станавіць матавілы. І гэдак аснўём іх, парам кіпятком, а тады паб'ём, павесім, яны пасохнуць і навіаім. Такія ставы збітыя саб'юць і наўём. Укідаім у ніт, у бёрда і ткалі. Я і цяпер засьцілаю сваю рабóту і любююся ёй (*Крупскі раён, с. 321*).

Напрасьці зак. Спрасці нейкую колькасць чаго-н.

Кросны мн. Ткацкі станок з навітай асновай для ткання ў хатніх умовах.

Шпўля ж. Звычайна драўляны, пусты ўнутры стрыжань з кольцамі па абодвух канцах, на які намотваюцца ніткі і інш.

Пралка ж. Прыстасаванне для ручнога працэння кудзелі, якое прыводзіцца ў рух панажом.

Матавіла н. Прыстасаванне для змотвання нітак у маткі.

Парыць незак. Мачыць пражу ў кіпені.

Пабіць зак. Пранікам выперыць ніткі асновы, каб яны сталі мякчэйшыя.

Навіваць незак. Наматаць, накруціць на што-н.

Ставы мн. Ручны ткацкі станок.

Укідаць у ніт. Уцягваць аснову красён у ніты.

Укідаць у бёрда. Уцягваць аснову красён у бёрда.

Ткалі палатно, ручнікі, абрусы, посцілкі, дзяругі, навалкі і шмат чаго іншага.

Ткацкія вырабы

Гэта ччэцца па-простому. На два панажы. А гэта с тае воўны, во гэта некалі. Глядзіце, у нас у сэнцах было, гэтак во. Багі і рушнікі. І трэба было, кап доўгіе былі і ручнікі. Дак во гэта рушнік ашчэ маей мамы. Ёта некалі называлі тарын, як хусткі-тараноўкі. Палоску атрэзвалі, а тут прошвы, а гэта ўжэ тканае. Некалі я гэтакіе прошвы рабіла рукамі, як ніткі былі. А ўжэ пат гэтакі рушнік, гэтэ ўжэ куплялі, знарók. У мяне есь і мацярыныя і свае вышытыя даўнейшыя ручнікі (*Капыльскі раён, с. 141*).

Панажы мн. Прылада ў ткацкім станку ў выглядзе дзвюх або некалькіх дошчачак пад кроснамі, пры дапамозе якіх прыводзяцца ў рух ніты.

Воўна ж. Сыравіна, прызначаная для вырабу валеных рэчаў і нітак для вязання і ткацтва.

Ручнік м. Вузкі прадаўгаваты кавалак палатна, спецыяльна прызначаны для абразоў.

Тарын м. Тканы доўгі ручнік.

Прошва ж. Карункавая або вышываная палоска, якую ўшываюць у ручнік, настольнік і інш.

Пасля ткацтва палотны вымочвалі і адбельвалі, а пашытае адзенне з яго фарбавалі.

Выбельванне і фарбаванне палатна

Тые ж разы палотна ткалі і гэто ўжэ бягом палотны панамачваем ды парасьцілаем. У вадзе намочым да па траве расьцягаем і ноч ляжалі. А тады ўжэ ўдзень ідуць у рэчку. Да сходзяцца багато бабаў, да ўжэ мочаць, да б'юць, да гэтым пранікам хвошчуць, да тады зноў: выцягне да пасохне, да атпарыць, да зноў гэтак.

Патом у блех саджалі. Іс блеху зноў у рэку. Атбельвалі ў блеху. Разводзілі эту пабелку, саджалі гэтае палатно, і яно, як бачыш, бялее, як хароша бёлка. Тады высаджвалі і ўжэ ў рэчку. А патом і скручвалі ў слоі. Тые ж разы льну гэтаго, як зрабілі ш калхоз, а ні было. От крадуць, да хаваліся. Тые разы трэш, каб ніхто ні ўчуў гэты лён. І абдзіралі хавачыся, і пралі. Думалі го́лыя хадзіцьмем ужэ, як ні было льну.

О-я-ей. Цяпéрачы, каб застаўлялі прасьці, то ніхто б яго ні праў. Маладыя ні ведаюць пражы. Зьвёўся гэты лён. І да вайны гэтыя людзі насілі палатно. Сарóчки і спадніцы, і ўсё на сьвэце. Пры нёмцах то было багата фэрбы ўсякай, куплялі. І ткалі ўжэ ў клеткі ўсякае, тагды былі харóшыя. Ужэ, здэцца, от харóша спадніца ткáная ў клéтачкі. Да ўжэ хóрашэ-хóрашэ. Нейкі быў мучальнік, на чóрнае фарбавáлі. Ну тутака ля нас яго ні было. Тыя разы мая ма́ма езьдзіла ажно ў Кукóва, ёто ўжо Гáнцаўскі раён па той мучальнік, і маткі фарбавáлі вот як шаракі тые, то фарбавáлі то́лько ўжо ў том мучальніку. А ў алéшніку ў кары хварбавáлі гэтыя сукéнкі. Мне пашы́лі сукéнку. А ма́ма гэтаго маладо́го алéшніку да намачы́ла, апáрыла, а ён харóшы-харóшы гэтакі. І намóчыць да высушыць, ды зноў, ды зноў. Да ры́жанька, да харóша сукéнка. Алé ж і аблáзіла скóрэ. Алé от харóшы цьвет быў ужэ. А гэтыя маткі, то чóрныя-чóрныя былі, харóшыя. Мучальнікам фарбавáлі ётыя маткі, і ён мок, і ўсё ётыя маткі мачы́лі, сушы́лі, ды зноў усё мо́чаць, вы́сахне да зноў.

Некалі мне ма́ма ўжэ сукéнку с палатна́ с сыравóга нібеленаго пашы́ла, да калі вы́фарбавалі ў гэтым алéшніку, дак было нівядóма як харóша сукéнка. На сабé ўсё ткáнае было, а на нагáх ла́пці (*Кле́цкі раён, с. 146*).

Пра́нік м. Плоскі драўляны брусок з ручкай для абмалоту лёну.

Блех м. Сродак для бялення палатна.

Бёлка ж. Пабелка.

Слой м., сло́і мн. Цэлы кусок палатна, скручаны ў трубку.

Абдзіра́ць незак. Часаць валакно пры дапамозе грэбня.

Пра́жа ж. Ніткі, атрыманыя прадзеннем.

Муча́льнік м. Сродак для фарбавання маткоў нітак, які атрымлівалі ў выніку замочвання талакнянкі* (расліна).

Шара́к м., шара́кі мн. Верхняе адзенне (кафтан) з шэрага сукна.

Мато́к м., маткі́ мн. Пэўная колькасць нітак роўна змотаная або навітая на матавіла.

Сыравы́ прым. Зроблены з грубага нябеленага палатна; суравы.

Такім чынам, у “Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі” занатавана значная колькасць лексічнага матэрыялу па апрацоўцы лёну і ткацтве. У гэтых дзвюх тэматычных групах ужываюцца цікавыя праславянскія найменні (*верацяно, воўна, жменя, кудзеля, лён, браць, снаваць, трапаць, церці, часаць* і інш.), якія характарызуюць старажытны промысел беларусаў.

Спіс літаратуры

1. **Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона** / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 529 с.

2. **Рыбаков, Б. А.** Ремесло древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М., 1948. – С. 186.

3. **Рак, Р. П.** Ткацтва Бабруйскай Акругі / Р. П. Рак // Запіскі аддзелу прыроды і народнай гаспадаркі. – Мінск, 1929. – Т. 2. – С. 163 – 230.

Тамара ТРУХАН,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

* У беларускіх гаворках розных рэгіёнаў, апрача назвы *талакнянка*, зафіксаваны таксама *мучан, мачан, мучанік, мучальнік, мучарнік, мучнік, мядзвёджыя вушкі, талачаннік, талаконнік* і іншыя (Раслінны свет: тэматычны слоўнік. – Мінск: Беларус. навука, 2001, с. 170). – *Заўвага рэд.*

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЧЭРВЕНЬ

1 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Васільева (1927 – 2010), мастака, педагога

90 гадоў з дня нараджэння Паліны Дружныны (1927 – 2000), спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Леанілы Малаш-Аксамітавай, фалькларысткі

70 гадоў з дня нараджэння Георгія Каранта, піяніста, заслужанага артыста Беларусі

2 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Альфрэда Майхровіча (1937 – 2004), філосафа-эстэтыка

5 чэрвеня – 105 гадоў з дня нараджэння Кастуся Шавеля (1912 – 1987), паэта

80 гадоў з дня нараджэння Барыса Беляжэнкі (Беліжэнкі), паэта, журналіста

80 гадоў з дня нараджэння Валянціна Занковіча, архітэктара, скульптара

75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Рагойшы, літаратуразнаўцы, крытыка, педагога

6 чэрвеня – 85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Сеўрука (1932 – 2005), партыйнага і грамадскага дзеяча, літаратуразнаўцы, публіцыста, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Алега Ойстраха, мастацтвазнаўцы, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Валерыя Даўгалы, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Матроса, акцёра, рэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

7 чэрвеня – 85 гадоў з дня нараджэння Міхаіла (Майсея) Герчыка (1932 – 2008), празаіка, публіцыста, перакладчыка

8 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Манаквай, рэжысёра, тэатральнага педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

10 чэрвеня – 115 гадоў з дня нараджэння Барыса Брандзянскага (1902 – 1945), сцэнарыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Заканчэнне на с. 66.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ, ЛЮДЗІ, ЧАС

ЛІНГВААПОВЕДЫ

Працяг. Пачатак у №№ 1–3.

ЗВАРОТ ДА НЕШАРАГОВЫХ БЕЛАРУСКАМОЎЦАЎ

Яшчэ раз пра слова *каторы*

Некалькі апошніх гадоў штодня слухаю беларускае радыё. На трох каналах – Першым нацыянальным, “Сталіца”, “Культура” – можна непасрэдна назіраць ужыванне вуснай беларускай літаратурнай мовы.

Побач з пераважнай большасцю перадач, падрыхтаваных на належным прафесійна-літаратурным узроўні, трапляюцца такія, у якіх дапушчаны адхіленні ад кадыфікаваных нормаў, не пазбегнуты моўныя хібы.

З трывогай і болей заўважаю, што асобныя навукоўцы, журналісты і іх суразмоўнікі пачалі ўжываць займеннік *каторы* замест здаўна звыклага, улітаратуранага слова *які* (пра гэта я пісаў у нататцы “Развітанне з словам?” // Наша слова. 30.12.2015). Улічваючы, што яны маглі не прачытаць маю публікацыю ў малатыражнай газеце, прапанаваў рэдакцыі часопіса “Роднае слова” перадрукаваць, з удакладненнем, тэкст (“Словы ў небяспецы: Пра займеннікі *які*, *што*”. 2016. № 8).

Цяпер дапоўню, канкрэтызую некаторыя звесткі што да тэмы.

Гутаркі з намеснікамі дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Алесем Сушам звычайна перадаюцца ў чацвер вечарам у праграме “Дыярыуш”. Расповед пра кнігі (Ф. Скарыны і прысвечаныя яму) цікавы, пазнавальна-адукацыйны. Але пачую некалькі разоў у яго мове дражлівае *каторы* – і спыняю слуханне.

Мой такі ціхі пратэст, вядома ж, не перашкоджае пашырэнню гэтага слова на месцы нарматыўных займеннікаў *які*, *што*.

А што каб адрасна, пайменна звярнуцца хоць да некаторых нешараговых беларускамоўцаў “па набалелым пытанні”?

Выспявала думка сказаць Алесю Сушу асабіста. Толькі дзеля аднаго слова турбаваць службоўца, даследчыка, адымаць у яго час? Але ж гаворка магла б быць пра слова частотнае, актыўнае, важнае ў пабудове сказа, тэксту і, нарэшце, для сцверджання і захавання спецыфікі беларускай мовы.

У ліку “парушальнікаў” разглядаю лексічна-граматычнай нормы я неяк згадваў мастацтвазнаўцу, не называючы яе прозвішча. Гэтая навукоўка друкавалася ў “Родным слове”, з’яў-

ляецца навуковым кансультантам часопіса. Думалася, калегі далікатна падкажуць ёй...

З такім спадзяваннем-настроем наводжу канал “Культура” (19.02.2017), дзе мае выступаць мая знаёмая па эфіры, дырэктар Цэнтра сучасных мастацтваў Наталля Шаранговіч.

У першых сказах, якія засведчылі (як і ўжо раней) добрае валоданне беларускай мовай яе карыстальнікам, слова *каторы* не было, яно не вымагалася іх будовай, зместам. Але раптам... пасыпалася *каторы*, *каторы*... Выключаю радыё. Калі праз хвілін 15 – 20 зноў уключыў, пачуў той самы голас: *Ёсць дызайн, каторы выходзіць на ўзровень нацыянальнай прэміі*.

Будзем чакаць адказу на пытанне, пастаўленае ў згаданым тэксце (паводле “Нашага слова”). “Спадарове рупліўцы беларушчыны, чаго вы хочаце дасягнуць такой ноўшасцю? Узбагаціць мову? Дык у гэтым выпадку няма патрэбы: усталяваныя займеннікі *што*, *які* перадаюць значэнне, з якім вы ўжываеце слова *каторы*”. Тамсама зазначана: “Успрымаецца гэта як запазычанне з рускай (*который*) і польскай (*który*) моваў”. Адказ, атрыманы ад людзей адукаваных, творчых, прафесійнікаў у гуманітарнай сферы, якія да мовы, выбару слова ставяцца свядома, з адказнасцю, быў бы ўвогуле каштоўны для даследчыкаў праблем развіцця і функцыянавання беларускай мовы.

Прашу чытачоў і рэдакцыю часопіса “Роднае слова” разглядаць гэты ліст-зварот як пошук шляху вырашэння канкрэтных пытанняў культуры мовы.

НЕ ДА СЫЦІ – АБЫ ЖЫЦІ

Гэтае выслоўе сёння (20.02.2017) успомнілася як прагаворваны і асэнсоўваны мною яшчэ гадоў дваццаць – трыццаць таму адпаведнік рускай прыказкі *Не до жиру, быть бы живу*.

Адкуль я ўзяў яго?

Трэба глянуць у даступныя (ёсцьныя ў мяне) слоўнікі. Найперш – Зьмітра Санько. У “Малым руска-беларускім слоўніку прыказак, прымавак і фразем” (1991) падаецца: *Не до жиру, быть бы живу – Не да каляды, калі поўна хата бяды = Стала не да юру, абы вынесці скуру = Не да пацераў, калі хата гарыць = На пажары харом не размалёўваюць = Якія тут святкі, калі лупяць падаткі*.

У новай кніжцы З. Санько “А як па-беларуску? Прыказкі, прымаўкі, фраземы: даведнік-мінімум” (Мінск: Тэхналогія, 2016) выслоўе *Не до жиру, быть бы живу* перакладаецца: *Не да каляды, калі поўна хата бяды*.

А варыянта *Не да сьці – абы жыці* не ўдалося знайсці і ў іншых слоўніках – яго там няма.

Можа, гэты выраз – з маіх колішніх моўных пошукаў, проста – пераклад. Наколькі ён адпаведны, удалы, няхай мяркуюе чытач.

РАСПАВЕДЗЕНЫ

Як сустракаем новыя словы

Слова заўважана ў назве кнігі: “ВВП. Кароткая гісторыя, *распаведзеная з піетэтам*” Даяны Койл (ЛіМ. 13.01.2017).

У кантэксце сказа нязвыклае, прынамсі мне, слова разумеецца адназначна: *расказаная*. Утворана ад ужо добра вядомага і шырокаўжывальнага дзеяслова *распавесці*.

А 20 гадоў таму, калі гэты дзеяслоў пачаў актыўна ўваходзіць у літаратурную мову, некаторыя беларускія лінгвісты сустрэлі яго холадна, а то і адкрыта непрыхільна.

Акадэмік А. Падлужны прысвяціў слову *распавесці* цэлы артыкул, у якім зрабіў спробу абгрунтаваць беспадстаўнасць і непажаданасць яго ўжывання ў беларускай мове (Наша слова. 1997. № 5).

Неабякаваму да праблемных слоў, давялося і мне ўступіць у гаворку, выказаць сваё меркаванне.

Мая пазіцыя была такая: “Шчыра кажу, да апошняга часу я не быў вялікі прыхільнік дзеяслова *распавесці*. Ды такой бяды: колькі яшчэ слоў жыве і някепска пачуваецца ў беларускай мове без маёй ласкі!

Артыкул А. Падлужнага паспрыяў таму, што я больш усвядоміў натуральнасць гэтых слоў [*распавесці, аповед, расповед*]. І яны цяпер на падыходзе ў мой лексікон” (Наша слова. 1997. № 9).

Тыя “хібы” (фанетычныя, марфалагічныя), якія адзначыў акадэмік у паданалізных словах, недахопамі не з’яўляюцца. Наадварот, яны паказваюць іх (слоў) правамернасць. У гэтым можна пераканацца, калі звярнуцца да самога артыкула і водгуку на яго: Падлужны А. Распавёў, два павёў... Дзеяслоў *распавесці* ў беларускай мове (Наша слова. 1997. № 5); Каўрус А. Распісаў, два пісаў..., альбо Як даследуе слова акадэмік (Наша слова. 1997. № 9); Каўрус А. Да свайго слова (2011, с. 77 – 80).

Звяртаю на гэта ўвагу, бо адэкватная ацэнка новых слоў – актуальная, цяжкавырашальная праблема і ў нашы дні. І досвед, адлюстраваны ў названых артыкулах, можа быць карысны даследчыкам, настаўнікам, навучэнцам, журналістам.

А мо не варта кранаць тое, што было ў мінулым? Ці не будзе гэта неэтычным, грэшным –

выстаўляць прэтэнзіі да тэксту аўтара, якога няма ў жывых? Падобны сумнеў часам выказваюць некаторыя рэдакцыі.

Здаецца, грэху тут не будзе. Водгук на артыкул навукоўца пісаўся не пасля таго, як ён пакінуў нас, а ў самы разгар яго навукова-грамадскай дзейнасці. У яго была магчымасць і час публічна зрэагаваць на крытычны выступ, але ён гэтага не рабіў. Не паказваў крыўды і пры нашых асабістых сустрэчах.

ПРОСТА СЛОВЫ

Выдатна, выбітны, адыходзіць

Таццяна Шамякіна разглядае новы прэзічны твор маладой пісьменніцы.

Чытаючы артыкул навукоўцы сярэдняга пакалення, заўважаем, як спалучаецца традыцыйнае і новае ў яе мове.

У краіне [дзяржаве Ньютенд] *найперш развіваецца тое, што выклікае эмоцыі. На гэтым грунтуецца ўся культура, таму што для яркіх эмоцый неабходна цікавае, незвычайнае, выбітнае* (ЛіМ. 13.01.2017).

Выбітны. Сёння гэтым словам беларуса не здзівіш: часта чуем па радыё, бачым у тэксце. Мажліва, і аўтарка артыкула засвоіла яго з такіх крыніц, апошнімі гадамі.

У сям’і яе бацькі-пісьменніка, у мове яго твораў паланізм *выбітны* наўрад ці ўжываўся. Не падаюць яго і вядомыя беларускія слоўнікі, што выйшлі з друку ў 50 – 80-я гады мінулага стагоддзя. Між іншым, можа таму і ў маіх ранейшых тэкстах гэтае слова не сустракаецца. Хоць упершыню ўбачыў яго ў беларускамоўнай віншавальнай паштоўцы (“згучу выбітных поспехаў”), атрыманай ад спецыяліста-працаўніка сельскай гаспадаркі, родам з Мядзельшчыны, яшчэ ў 60-я гады.

Не даю яму “зьялёнай вуліцы” і нашым часам. Але паступова прыметнік *выбітны* пранікае ў маю пісьмовую мову (чаго не скажу пра назоўнік *цікавостка*).

Супастаўна з разгляданым прыметнікам (*выбітны*) неяк асабліва, нібы новае, засвяцілася прыслоўе *выдатна*, якое ўжыта двойчы ў артыкуле Т. Шамякінай: *Так і аўтар “Сістэмы” развівае ўжо вядомыя тэхналагічныя ідэі, выдатна іх папулярызуе*. І праз адзін сказ: *У гэтым плане Лада Ксенафонтава сваю задачу разумее выдатна*.

Літаратуразнаўца не пабаялася паўтарыць слова, не замяніла яго сінанімічным: *цудоўна, выбітна...*

Навёўна, у прыслоўі *выбітна* чуецца пабочны, непажаданы сэнс, прыўнесены паводле гучання беларускім словам *выбіць*... Гэтак і ў назоўніку *выбітнасць*. Абодва новыя словы зафіксаваны “Вялікім слоўнікам беларускай мовы” Ф. Піскунова.

Успрымаецца як перанятая з мовы маладзейшых шчырых беларусаў поўнагалосная форма дзеяслова: ...*дзяўчыну пераследуюць трое маладых рэджымераў* [спецыяльныя паліцыянты].

І нарэшце не магу не звярнуць увагі на проста дарэчнае ўжыванне звычайных слоў. Вось як, напрыклад, выказваецца паняцце “пакінуць гэты свет”.

Джанін звяртае ўвагу, што ў горадзе няма сталых людзей, – тут не дажываюць да старасці. Эмоцыі выпальваюць арганізм – у трыццаць – сорак гадоў людзі адыходзяць. Дзяўчыны стала страшна, што яе бацькам суджана так хутка памерці.

Навукоўца-літаратар не пагналася за модным цяпер, але не зусім дакладным у такім кантэксце дзеясловам *сыходзіць*.

СУР’ЁЗНАЕ І ЖАРТОЎНАЕ – ПОБАЧ

Спроба скаротаў

Пераношу ў свой экзэмпляр машынапісу заўвагі, зробленыя ў рэдакцыі часопіса, пазначаючы, хто іх “аўтар”.

Рэд. – значыць, рэдактар, які рыхтуе рукапіс да друку. *Кар.* – зразумела, карэктар.

А вось і болей сур’ёзная, прынцыповая паметка галоўнага рэдактара. Насупраць яе на полі напісалася: *гал. рэд.*

І думка імгненна перакінулася да рускай мовы: як было б у ёй?

Глав. ред. Зрокава, візуальна – заганы ніякай. А прагаварыў (непазбыўнай трасянкай), пачулася: [глаўрэт]. Так прагучалае слова нагадала факт з рэдакцыйна-выдавецкай практыкі.

Выдаецца 25-тамовы Збор твораў У. Караткевіча. Рыхтавальнік аднаго з тамоў распавядаў (мо лепш – *расказваў?*), што ў рамане “Каласы пад сярпом тваім” **галоўны рэдактар** часопіса “Польмя”, у якім упершыню друкаваўся твор, зняў (ці прапанаваў зняць) некаторыя на той

час “непраходныя” старонкі, мясціны. Цяпер купюры ўзноўлены. Выходзіць, галоўны рэдактар, напэўна, таго не жадаючы, прычыніў шкоду (прастамоўнае ўрэд) твору.

Патэнцыйная беларуская абрэвіатура *галоўрэд* не рэалізуецца, мажліва, і з аналагічнай прычыны (наяўнасць негатыўнага семантычнага адцення).

А *галоўрэдактар*? Тут не дасягаецца моўная эканомія, якая выступае асноўным чыннікам утварэння складанаскарочаных слоў. Таму няма такой абрэвіатуры.

У рэдакцыі могуць сказаць: “Пайду да **галоўнага**”. І калегам зразумела: пайду да галоўнага рэдактара.

Кузня

Рэдактар патэлефанавала, ці пішу, ці буду далей пісаць у “Роднае слова” свае развагі пра культуру мовы.

Улавіўшы ў яе голасе прыхільнасць да майго “рупліўства”, узрушаны пазітыўна (падхопліваю слова маладых), адказваю жартоўна: “Кузня наша не астывае!” І падумаў: “А можа сапраўды праца мовазнаўцаў нагадвае нечым кавальства: з іх дапамогай часам, калі ёсць патрэба, правіцца і нават выкоўваецца новая дэталі, то бок слова”.

Але адразу згадалася прыказка: *Не куецца, а плешчацца*. Ці не гэтак бывае і ў лінгвістаў (а таксама аматараў роднага слова), калі яны займаюцца праблемамі культуры мовы? Досвед працы з словам дазваляе сказаць: пытанне рытарычнае. Прыкладаў таго, як не спраўджваюцца парады, прагнозы адносна слоў, словаформаў, сінтаксічных канструкцый, нямала на старонках навуковых прац. І ўсё ж гэта не адмаўляе патрэбы ў існаванні кузні ў сэнсе майстэрні слова. Такая рубрыка (“Майстэрня слова”) нядаўна прамільгнула ў часопісе “Роднае слова”. Не забываецца і рускае класічнае: “...бедна у мира слова **мастерская**”.

Прафесійная лексіка

РАЗВОДДЗЕ, ПАВОДКА, НАВАДНЕННЕ

У групе надзвычайных сітуацый прыроднага характару вылучаюцца небяспечныя гідралагічныя з’явы.

Небяспечная гідралагічная з’ява (ад грэч. *hydōr* ‘вада’) – з’ява гідралагічнага паходжання або вынік гідралагічных працэсаў, якія ўзнікаюць пад уплывам прыродных або гідрадынамічных фактараў ці іх спалучэнняў. Такія з’явы шкодзяць людзям, сельскагаспадарчым жывё-

лам і раслінам, аб’ектам эканомікі і навакольнаму прыроднаму асяроддзю.

Як надзвычайная сітуацыя прыроднага характару небяспечная гідралагічная з’ява характарызуецца некалькімі асноўнымі паказчыкамі. Па-першае, нізкім узроўнем вады: ніжэй за крытычную адзнаку водазаборных гарадскіх збудаванняў (дамбаў, плацін), прамысловых аб’ектаў і будаўнічых сістэм, навігацыйных узроўняў на

суднаходных рэках. Па-другое, высокім узроўнем вады (навадненне). Па-трэцяе, раннім лёдаставам і з'яўленнем лёду на суднаходных рэках, азёрах, вадасховішчах.

Змены ў часе расходу вады, ва ўзроўнях вады ў рэках або аб'ёмах вады ў азёрах, вадасховішчах і балотах характарызуецца тэрмінам *водны рэжым*. Водны рэжым рэк на Беларусі мае наступныя фазы: разводдзе і межань (летняя і зімовая), што перыядычна перапыняецца паводкамі.

Разводдзе як фаза воднага рэжыму паўтараецца штогод у пэўных кліматычных умовах у адзін і той жа сезон, характарызуецца найбольшай воднасцю, высокім і працяглым уздымам узроўню вады і выклікаецца раставаннем снегу або сумесным раставаннем снегу і леднікоў.

У навуковай тэрміналогіі разводдзі ў залежнасці ад сезоннага перыяду ўзнікнення падзяляюць на вясновае, вяснова-летняе і летняе. Так, *вясновае разводдзе* – гэта перыяд павышанай воднасці, што ўзнікае з прычыны прытоку адталай вады з вадазборнай плошчы ракі. На велічыню і ход вясновага разводдзя ўплывае аб'ём снегавага покрыва перад пачаткам вясновага снегарастання, воднасць папярэдняга зімовага сезону, а таксама метэаралагічныя асаблівасці вясновага перыяду. Акрамя таго, тэрмінам *разводдзе* характарызуецца затапленне тэрыторыі вадой, у выніку якога адбываецца *стыхійнае бедства*.

Межань – перыяд унутрыгадавога цыкла, які характарызуецца доўгім стаяннем нізкага ўзроўню вады і малога сцёку ў рэках. Вылучаюць летне-восеньскую і зімовую межань. *Летне-восеньская межань* узнікае ў перыяд ад канца разводдзя да пачатку восеньскай паводкі, а пры яе адсутнасці – да першых лёдавых утварэнняў. *Зімовая межань* узнікае ў перыяд першых лёдавых утварэнняў да пачатку разводдзя. *Нізкая межань*, або *малаводдзе*, лічыцца перыядам у межах гадавога цыкла, на працягу якога назіраецца нізкая воднасць, што ўзнікае з-за рэзкага змяншэння прытоку вады.

На Беларусі летне-восеньская межань пачынаецца ў канцы мая – сярэдзіне чэрвеня і заканчваецца ў кастрычніку – лістападзе, амаль штогод перапыняецца дажджавымі паводкамі. Зімовая межань звычайна ўсталёўваецца ў канцы лістапада – сярэдзіне снежня, а ў перыяд адлігі можа перапыняцца зімай паводкай.

Затапленне тэрыторыі характарызуецца як працэс пакрыцця тэрыторыі вадой у перыяд разводдзя або паводкі. Працяглае затапленне тэрыторыі прыводзіць да немагчымасці і немэтазгоднасці гаспадарчага выкарыстання падтапляльных земляў і з'яўляецца надзвычайным становішчам.

Паводка фарміруецца ў выніку працяглых дажджоў, часам раставання снегу пры зімовых адлігах і характарызуецца інтэнсіўнымі, паранальна кароткачасовымі ўздымамі ўзроўню вады – фазамі пад'ёму і спаду. У адрозненне ад разводдзя паводка ўзнікае нерэгулярна, аднак велічыня ўздыму ўзроўню і павелічэнне расходу вады пры ёй у асобных выпадках перавышаюць узровень і найбольшы расход разводдзя. Тэрмінам *катастрафічная паводка* характарызуецца вялікая па памеры і рэдкая па паўтаральнасці паводка, якая выклікае значныя ахвяры і разбурэнні ў навакольным асяроддзі. На тэрыторыі нашай краіны ў межах басейна ракі Прыпяць зафіксаваны значныя паводкі, якія выклікаюць навадненні.

Навадненне як небяспечная гідралагічная з'ява ўзнікае ў выніку працяглага або кароткачасовага пад'ёму ўзроўню вады ў рацэ, возеры, які, у сваю чаргу, выкліканы раставаннем снегу або моцнымі ліўнямі. Падчас наваднення адбываецца затапленне паніжаных частак тэрыторыі населеных пунктаў, пасеваў сельскагаспадарчых культур або пашкоджанне прамысловых і транспартных аб'ектаў. Навадненне можа прывесці да ўзнікнення *гідрадынамічнай аварыі* – прарыву плацін і дамбаў і значных страт у навакольным асяроддзі.

Навуковая тэрміналогія падзяляе навадненні на некалькі груп у залежнасці ад характару ўзнікнення: навадненні ў перыяд *разводдзя*; навадненні пасля *дажджоў і ліўняў* – *паводкі*; навадненні, якія ўзніклі ў выніку *затораў* або *зажораў лёду*, выкліканых, у сваю чаргу, нізкімі тэмпературамі паветра, вясеннім (восеньскім) збіраннем лёду ў рэчышчах пры нізкіх тэмпературах паветра, што часткова перакрываюць сцёк ракі. У залежнасці ад перыяду ўзнікнення вылучаюцца *вясновыя* (у перыяд вясновага разводдзя), *летне-восеньскія* (узнікаюць пры паводках, абумоўленых інтэнсіўнымі ападкамі), *зімовыя* (пры паводках, выкліканых моцным раставаннем снегу). Вялікая колькасць вады, што з'яўляецца падчас навадненняў, змывае ўрадлівы пласт глебы, шкодзіць сельскагаспадарчым пасевам. Менавіта навадненні могуць пазбавіць жылля значную колькасць людзей і тым самым парушаюць звычайны лад жыцця.

Спіс літаратуры

1. **Метеословарь** [Электронный ресурс] // Гидрометцентр Беларуси. – Режим доступа : <http://pogoda.by/glossary>. – Дата доступа : 20.02.2017.
2. **Природа Беларуси** : энцикл. : в 3 т. – Минск, 2010. – Т. 2 : Климат и вода.

Наталля БАНДАЛЕТАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ПРЫПЫН – РАССВІТ

АКАЗІЯНАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА 20 – 30-х гг. XX ст.

ПРЫПЫН. Ад прыпыніцца або прыпынак; тое, што і прыпынак (супынак): Аграбленыя з гонару й кашулі, з свайго прыпыну выгнаныя вон...; ...вы зрэкліся народу, які вам шчыра даў багацце і прытын... (Я. Купала).

ПРЫТВОРНА-СЯРДЗІТЫ. Складаны прыметнік ад прытворна (прыслоўе спосабу дзеяння) і сярдзіты: Яна быццам злавалася, кідала на яго прытворна-сярдзіты погляд (М. Зарэцкі).

ПРЫТУЛ. Ад прытуліць або прытулак; тое, што і прытулак: Бязберажжа твае [мора] абшарнае прасторы ці дасць калі прытул выгнанніку гадоў? (М. Грамыка).

ПРЫТУЛЬНА. Прыслоўе ад прытульны: ...тут будзе прытульна ён спаць (К. Буйло).

ПУДЛІВА-ЖВАВЫ. Складаны прыметнік ад пудлівы і жвавы: ...Яна [лямпа] толькі асвятляла сваім пудліва-жвавым бляскам нізенькі столік... (М. Зарэцкі).

ПУНСОВА-СІНІ. Складаны прыметнік ад пунсовы і сіні: Маўчала дно. Пад багавіннем адвечнай цемені глыбінь яшчэ зары пунсова-сіняй не ўспела чырванню адбіць (П. Трус).

ПУНСОВАСЦЬ. Уласцівасць пунсовага: Пурпуровасць каліны, пунсовасць... (У. Дубоўка); ...пунсовасць пацеркі наземіць (П. Трус); Палка-чарнявыя вочы, пунсовасць гарачую вуснаў – цалаваў я не раз і не двойчы... (Я. Пушча); Паранейшаму ідзём мы да зарніц, паранейшаму пунсовасць сустракаем (Ю. Лявонны).

ПУРПУРНА-ЧЫРВОНЫ. Складаны прыметнік ад пурпурны і чырвоны: Месяц на небе пурпурна-чырвоны... (К. Буйло).

ПУРПУРОВА-СІНІ. Складаны прыметнік ад пурпуровы і сіні: Радасць звонкая у лесе – пурпурова-сіняя зара (Я. Бобрык).

ПУРПУРОВАСЦЬ. Уласцівасць пурпуровага: Пурпуровасць каліны... (У. Дубоўка).

ПУСТАЛІСТЫ. Пусты (без лістоў): Веткі ў неба глядзяць пусталістыя (Я. Купала).

ПЫШНА-ДЗЕЙНЫ. Складаны прыметнік ад пышны і дзейны: І нямала было такіх кветак, што прыцягнуліся к сонцу Кастрычніка, што за-красавалі ў ім цветам жывым, пышна-дзейным (М. Зарэцкі).

ПЫШНАКРЫЛЫ. З пышнымі крыламі: Матэль пышнакрылы купаецца ў зорах (К. Сва-як).

Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст., падрыхтаваныя Мікалаем Шабовічам, змешчаны ў №№ 6 (2008), 12 (2010), 4 (2012 – 2015), 3 (2016).

ПЫШНА-ЧЫРВОНЫ. Складаны прыметнік ад пышны і чырвоны: Пышна-чырвонымі языкамі шугаў уверх агонь (З. Бядуля).

ПЯВУЧА-РУЖОВЫ. Складаны прыметнік ад пявучы і ружовы: У пакоі лунаў пявуча-ружовы свет, насычаны нейкім цудоўным, трошачкі сумным араматам (М. Зарэцкі).

ПЯКЕЛЬНА-ГАРАЧЫ. Гарачы, як пекла (як у пекле): У пякельна-гарачы ліпнёвы дзень я меруў млявымі крокамі вузенькую... вулку невялічкага гораду (М. Зарэцкі).

ПЯРУНІСТЫ. Які валодае ўласцівасцямі перуна: Гром тарахціць пяруністы (А. Якімовіч).

ПЯРЫНІСТЫ. Які валодае ўласцівасцямі пярыны: Люблю абшар пярыністых палёў (Я. Туміловіч).

ПЯРЭСТА-ЗВОНКІ. Складаны прыметнік ад пярэсты і звонкі: Жыве тады лес пярэста-звонкім жыццём... (М. Зарэцкі).

ПЯРЭСТА-КІПУЧЫ. Складаны прыметнік ад пярэсты і кіпучы: Яроцкі ў гарачай жыццёвай сумятні, у пярэста-кіпучай штодзёнішчыне раптам пачуў небяспеку (М. Зарэцкі).

ПЯРЭСТА-ШУМЛІВЫ. Складаны прыметнік ад пярэсты і шумлівы: Ён пільна прыслухоўваўся да гутаркі сустрэчных людзей, стараўся ўлавіць кожнае слова і ўсё пачуе звязваў у адзін пярэста-шумлівы сказ вуліцы (М. Зарэцкі).

ПЯСНЯРСТВА. Уласцівасць (занятак) песняра: А жыцце кажа мне: наладзь пяснярства струны... (А. Гурло).

РАДАСНА-БУЯНЫ. Складаны прыметнік ад радасны і буяны: Неяк самі сабой, мімаволі ўюцца думкі вакол Макрыны, успывае вобраз яе, поўны гарачай вабнасці, узнімае ў грудзях добра знаёмае, радасна-буянае хваляванне (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ДЗІКІ. Складаны прыметнік ад радасны і дзікі: Яго праводзілі радасна-дзікімі крыкамі і шалёным рогатам (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЖЫЦЦЁВЫ. Складаны субстантываваны прыметнік ад радасны і жыццёвы: Птушкі лётаюць, а пець яны могуць сёння толькі аб радасна-жыццёвым (В. Каваль).

РАДАСНА-ЗАСПАКОЕНЫ. Складаны прыметнік ад радасны і заспакоены: Радасна-заспакоены, ён сам сабе думаў... (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЗДАВОЛЕНЫ. Складаны прыметнік ад радасны і здаволены: Як праязджалі міма, яго радасна-здаволены погляд на момант спаткаўся з панурым поглядам старшыні (М. За-

рэцкі); Ён ішоў пасярод вуліцы, далёка пырскаючы ад сябе гряззю і вадой, з **радасна-здаволенай, шырокай ухмылкай...** (М. Нікановіч).

РАДАСНА-МІЛА. Складанае прыслоўе ад радасна і міла: ...І неўзабаве то жаласліва, то **радасна-міла**, на ўсе лады, жалейка грала ў даліне (М. Нікановіч).

РАДАСНА-РАШУЧЫ. Складаны прыметнік ад радасны і рашучы: ...Ахапляў нейкі **радасна-рашучы** вольны настрой (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-СВЕЖЫ. Складаны прыметнік ад радасны і свежы: А Лясніцкі чуў гэтую прыязную блізкасць сялян і ад гэтага поўніўся **радасна-свежай** энергіяй (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЎДЗЯЧНЫ. Складаны прыметнік ад радасны і ўдзячны: Калі ж яна з **радасна-ўдзячнай** усмешкай падала яму сваю руку, ён раптам адчуў, што гэта зусім лішняе... (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЎЗНЯТЫ. Складаны прыметнік ад радасны і ўзняты: ...яго [Сяргея] ні на хвіліну не пакідаў вясёлы **радасна-ўзняты** настрой (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЎЗРУШАНЫ. Складаны прыметнік ад радасны і ўзрушаны: Зелянюк... яшчэ з парога крыкнуў звонкім **радасна-ўзрушаным** голасам... (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЎРАЧЫСТЫ. Складаны прыметнік ад радасны і ўрачысты: Калі ён слухаў, як на лятучых, тут жа ў вакзале або на пероне наладжаных мітынгах з **радасна-ўрачыстым** запінаннем (бо не ўмелі) гаварылі шэрыя салдаты свае нямудрыя прамовы... у яго сціскалася сэрца... (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ХІТРЫ. Складаны прыметнік ад радасны і хітры: І раптам мільганула ў Лясніцкага **радасна-хітрая** думка (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ЦІХІ. Складаны прыметнік ад радасны і ціхі: **Радасна-ціхае** сонца сыпецца бледным праменнем скрозь іскрыстыя шыбы і цёпла сцэлецца на падлозе – рэдка й зыбуча (М. Зарэцкі).

РАДАСНА-ШЧАСЛІВЫ. Складаны прыметнік ад радасны і шчаслівы: ...І вусны шукаюць абыклае **радасна-шчаслівае** ўсмішкі (М. Зарэцкі).

РАЗВІТ. Ад развітацца; тое, што і развітанне: У прыродзе... так ветлы спатканне й **развіт** (У. Жылка).

РАЗГАРЦІЦЦА. Страціць гарт: І пад сонцам жа не пасохлі, не **разгарціліся** на вадзе (М. Лужанін).

РАЗГОННА. Прыслоўе ад разгонны: Ляцім у сонцавейны вырай, дзе смяюцца шчасцем далі, дзе вясёлкі звоняць песню, дзе **разгонна**, дзе не цесна (Я. Журба).

РАЗГОННА-ЗЯЛЁНЫ. Складаны прыметнік ад разгонны і зялёны: Андрэй спыніўся, паставіў

на дол чамадан і глыбока, шчасліва ўздыхнуў, акінуўшы вокам **разгонна-зялёную** далеч (М. Зарэцкі).

РАЗГУБЛЕНА-ПРЫБІТЫ. Складаны прыметнік ад разгублены і прыбіты: У яго так і астаўся гэты **разгублена-прыбіты** і саладжавы настрой (М. Зарэцкі).

РАЗГУЛЬНА-ГОРДА. Складанае прыслоўе ад разгульна і горда: Бягуць руччы **разгульна-горда...** (В. Маракоў).

РАЗМАШЫСТА-ЦВЁРДЫ. Складаны прыметнік ад размашысты і цвёрды: Як заўсёды, разраз напусціць на твар сярдзіта-дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзеца яшчэ разы са два на пакоі **размашыста-цвёрдымі** крокамі... (М. Зарэцкі).

РАМАНТЫЧНА-ПРАЧУЛЫ. Складаны прыметнік ад рамантычны і прачулы: То яна... успомніць што-небудзь **рамантычна-прачулае** з свае неверагоднае мінуўчыны... (М. Зарэцкі).

РАМАНТЫЧНА-СВЕТЛЫ. Складаны прыметнік ад рамантычны і светлы: У гэтым грала пэўную ролю дзіўнае Верына прозвішча, якое страшэнна імпанавала Сымону Карызну, быццам кідала яно нейкі **рамантычна-светлы** след... (М. Зарэцкі).

РАМАНТЫЧНА-ТАЕМНЫ. Складаны прыметнік ад рамантычны і таемны: Пра **рамантычна-таемную** Ганну блукае на ўсёй акрузе ці мала страшных і прыгожых легенд... (М. Зарэцкі).

РАСПАКОРЫЦЬ. Пазбавіць пакоры (вызваліць ад пакоры): А гоні ўжо ўзораны і сілы **распакораны** ад паншчынных бяdot (Я. Купала).

РАСПЛЫЎЧАСТА-ДЗІКІ. Складаны прыметнік ад расплыўчасты і дзікі: І вось ён з'явіўся поплеч з Крыленкам – чырвоны, распараны, з **расплыўчаста-дзікім** спалохам на твары (М. Зарэцкі).

РАСПЛЫЎЧАТА-СВЕТЛЫ. Складаны прыметнік ад расплыўчаты і светлы: Наогул вобразаў уявіць няможна было – уяўляліся толькі настроі – і тыя настроі не мелі вобразаў – былі **расплыўчата-светлыя** (яскравы туман) (М. Зарэцкі).

РАСПРЫГОРШЧЫЦЬ. Вызваліць ад прыгоршчаў: Мо затым і прыемна, і горка, калі скрозь **распрыгоршчыць** іх [палыны] вецер (У. Дубоўка).

РАССВІТ. Ад рассвітаць; тое, што і світанне: У прыродзе так светлы змярканне й **рассвіт...** (У. Жылка).

Мікалай ШАБОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

СКАРБОНКА ЖЫВОГА СЛОВА

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с. – Тыраж 1000 экз.

На сучасным этапе ўсё больш актыўнага выкарыстання беларускай мовы ў сферах грамадскага жыцця актуальнасць набываюць слоўнікі самай рознай накіраванасці, у тым ліку і тлумачальныя, якія адыгрываюць адну з найважнейшых роляў у практычным авалоданні нацыянальнай мовай. Тлумачальныя слоўнікі з'яўляюцца адным з асноўных тыпаў лексікаграфічных выданняў, паколькі яны ў значнай ступені выконваюць функцыі іншых (аспектных) даведнікаў і разам з тым выступаюць магутным сродкам арганізацыі нацыянальнай мовы. У гэтым плане значнай падзеяй як для айчынай лексікаграфіі ў прыватнасці, так і для беларускага мовазнаўства ў цэлым стаў выхад у свет новага выдання “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы”, падрыхтаванага супрацоўнікамі аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі пад навуковай рэдакцыяй І. Капылова, кандыдата філалагічных навук, дацэнта, дырэктара Інстытута мовазнаўства.

Новы слоўнік заснаваны на базе “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (2005; навуковыя рэдактары член-карэспандэнт НАН Беларусі М. Суднік і вядучы навуковы супрацоўнік М. Крыўко), аднак ён істотна адрозніваецца ад папярэдняга выдання.

Слоўнік, выдадзены ў 2016 г., працягвае і развівае традыцыі айчынай лексікаграфіі і арыентаваны на адлюстраванне сучаснага стану лексікі і фразеалогіі беларускай літаратурнай мовы, а значыць і тых працэсаў, якія дэманструюць дынаміку развіцця сучаснага беларускага лексікону. За апошнія дзесяцігоддзі ў сувязі са зменамі ў палітычным, эканамічным і культурным жыцці краіны слоўнікавы склад беларускай мовы значна папоўніўся новымі словамі, якія пакуль што не былі зафіксаваны і прафесійна ацэнены. Адбылося вяртанне значнай колькасці лексічных адзінак, якія яшчэ нядаўна знаходзіліся на перыферыі лексічнай сістэмы, з'явіліся шматлікія запазычанні, галоўным чынам англа-амерыканізмы, што абумоўлена працэсамі сусветнай глабалізацыі. У сувязі з гэтым у першую чаргу варта сказаць пра тое, што аўтары значна папоўнілі лексікаграфічную базу і адпаведна абнавілі рэестр слоўніка за кошт увядзення новых, актуальных для сучаснай бела-

рускай мовы слоў, напрыклад: *апавед, безнаяўны, гасстарбайтар, гендар, геном, гіпермаркет, гламур, дамафон, дамен, дамова, дрэс-код, дыскаўнтар, камп'ютарызаваць, канвертацыя, карупцыянер, мадэм, сайт, слэнг, субкультура, трэнд, тэндар², фаст-фуд, фітнес, флікер, хай-тэк, холдынг, хоспіс і інш.* У “Прадмове” (с. 3) гаворыцца, што ў рэестр слоўніка ўключаны таксама новыя часткі складаных слоў, аднак, на жаль, акрамя *бія-, вэб- і гала-*, іншых адзінак такога кшталту намі не адзначана.

Уведзеныя як новыя, так і шырокаўжывальныя актуальныя тэрміналагічныя выразы, напрыклад: *банкаўская плацежная картка, адкрытае пытанне, сіліконавая даліна, ствалавыя клеткі і інш.* Разам з тым, з рэестра выдання выключаны словы, якія сёння не адносяцца да актыўнай лексікі (напрыклад, абласныя, малаўжывальныя ў літаратурнай мове), выходзяць за межы літаратурнай мовы або кваліфікуюцца як русізмы: *аброжак, абыздёнчына, аджгір, адсябяціна, адухатварыць, гавядзіна, жаўцік, істопка, клады, марысты, мілачка, мячэўнік, самадзелка, самадзельны, самаўніжэнне і інш.*

Станоўчым момантам з'яўляецца і тое, што аўтарамі слоўніка зроблены прынцыповыя ўдакладненні і дапаўненні ў значэнні некаторых слоў і тэрміналагічных адзінак. Параўнаем: **НААСФЁРА**, -ы, ж. (спец.). Стан біясферы, што склаўся ў выніку ўзаемадзеяння яе законаў з дзейнасцю чалавечага розуму (ТСБЛМ-2005) і **НААСФЁРА**, -ы, ж. (спец.). Вышэйшая стадыя эвалюцыі біясферы, станаўленне якой звязана з развіццём грамадства і яго ўздзеяннем на прыродныя рэсурсы (ТСБЛМ-2016). Некаторыя слоўнікавыя артыкулы цалкам перапрацаваны, што абумоўлена сацыяльна-палітычнымі, эканамічнымі, культурна-адукацыйнымі зменамі ў жыцці грамадства за час падрыхтоўкі слоўніка: **НОУ-ХАУ**, *нескл., н.* (спец.). Дакументальная аформленая інфармацыя пра сучасныя тэхналогіі, навукова-тэхнічныя дасягненні, камерцыю, сэрвіс (ТСБЛМ-2005) і **НОУ-ХАУ**, *нескл., н.* (спец.). 1. Незапатэнтаваная навукова-тэхнічная, тэхналагічная, камерцыйная, фінансавая і іншая вынаходка або ідэя, якая з'яўляецца камерцыйнай або службовай тайнай, выкарыстоўваецца ў дзейнасці прадпрыемства і прыносіць даход. *Права на ноу-хау. Ноу-хау ў вытворчасці мабільных тэлефонаў.* 2. перан. Індывідуальнае рашэнне якой-н. праблемы; сакрэт

вытворчасці (ТСБЛМ-2016); **СПОНСАР**, -а, мн. -ы, -аў, м. 1. Асоба, арганізацыя, фірма, якія выступаюць як паручыцель, заказчык, наладжвальнік, бок, які фінансуе што-н. 2. Дзяржава або палітычны дзеяч, якія прапанавалі праект рэзалюцыі па міжнародным пытанні (спец.). || *прым. спонсарскі*, -ая, -ае (ТСБЛМ-2005) і **СПОНСАР**, -а, мн. -ы, -аў, м. Асоба, арганізацыя, фірма, якія ўдзельнічаюць у фінансаванні якога-н. прадпрыемства (звычайна з мэтай рэкламы), а таксама могуць з'яўляцца паручальнікам або арганізатарам чаго-н.; фунда-тар. *Знайсіці спонсараў для маладой футбольнай каманды было складана.* || *прым. спонсарскі*, -ая, -ае. *Спонсарская дапамога* (ТСБЛМ-2016) (гл. таксама: *Евангелле, камп'ютар, крыж, крэдыт, ксеракс, ксёндз, культуралогія, радыкалізм, скрыжаль, спадар, стаіцызм, царква* і інш.).

Да ліку істотных адметнасцей слоўніка, на наш погляд, трэба аднесці і адлюстраванне некаторых новых, актуальных у сучаснай беларускай мове значэнняў слоў, якіх не было ў папярэднім выданні, напр.: *галерэя* '4. Спецыяльна ўпарадкаванае памяшканне для выставы мастацкіх твораў' (с. 179); *гурт* '4. Група (у 2 знач.), якая выконвае поп- або рок-музыку' (с. 203); *дыск* '3. Аптычны носбіт інфармацыі ў выглядзе плоскага круга' і '4. Прыстасаванне для захоўвання інфармацыі на камп'ютары' (с. 238); *індыга* '3. Людзі, якія, паводле сцвярджэння экстрасэнсаў, маюць аўру колеру індыга і характарызуюцца наяўнасцю звышздольнасцей, высокім інтэлектам і неўспрымлівасцю да традыцыйных прыёмаў выхавання' (с. 320); *клавіятура* '2. Прыстасаванне, якое дазваляе ўводзіць інфармацыю ў камп'ютар' (с. 364); *навігатар* '2. Пераноснае электроннае прыстасаванне, якое дазваляе з дапамогай спадарожнікавай сістэмы пракласці аптымальны маршрут з аднаго месца ў іншае і вызначыць месца на карце, дзе яно ў дадзены момант знаходзіцца' (с. 449); *радыяцыя* '2. Радыеактыўнае выпрамяненне, небяспечнае ў вялікіх дозах для ўсяго жывога' (с. 668); *стаўка* '4. Максімальна дапушчальны працоўным заканадаўствам і рэгламентам арганізацыі аб'ём працы, адпаведны пэўнай штатнай пасады (звычайна ўстаноўленая колькасць гадзін выкладчыцкай нагрукі ў ВНУ)' (с. 785) і інш.

Заслугоўвае ўвагі і тое, што ў выданне ўнесены змены ў напісанне слоў, узгодненае з "Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі", новая рэдакцыя якіх дзейнічае з 1 верасня 2010 г. У прыватнасці, адлюстраваны такія арфаграфічныя новаўвядзенні, як *аблвыканкам, адажыя, альма-матар, анчоус, аўтсайдар, выканкам, грэйдар, дзясятка, дзясяты, дзынфармацыя, ёгурт, іўдзеі, камп'ютар, карцар, клоўн, кратар, лакаўт, лідар, менеджар, ордар, сальфеджыя, скутар, спрынтар, стагадовы, суаўтар, супермен, фаўна* і многія іншыя; уведзена пэўная колькасць дзеясловаў без суфікса *-ірава-*

(*вентыляваць, гастрэляваць, дэмантаваць, калекцыянаваць, мадэляваць, маніпуляваць, праграмаваць, санкцыянаваць* і інш.). Хацелася б толькі выказаць сваё пажаданне аўтарам: пры перавыданні звярнуць увагу на прынцып падачы такога тыпу дзеясловаў у наяўных нарматыўных слоўніках беларускай мовы, каб пазбегнуць разнабою, як у выпадку з дзеясловамі *ангажыраваць, анексіраваць, дэмантаваць, дыферэнцаваць* і інш.

Адметная рыса слоўніка – адлюстраванне змяненняў у стылістычнай кваліфікацыі некаторых слоў, што абумоўлена сучаснымі моўнымі працэсамі – пераходам кніжных (*крэдытаздольны, кура-тар, мараліст, монстр*), спецыяльных (*малагабарытны, малатавішча, міграцыя, міграваць і мігрыраваць, мікракосм, множыльны, мяздра*), устарэлых (*мор, пісьменства*) слоў, слоў афіцыйнага стылю (*месцажыхарства, месцазнаходжанне*) у разрад агульнаўжывальнай лексікі; абласных слоў (*ёрзайць, жаўрук, крушня, крышанка, ласкавы, майдан, мізантроп, наводліў*) у разрад размоўнай лексікі і інш.

Станоўчы і той факт, што ў слоўніку, у адрозненне ад папярэдніх, шырэй адлюстравана фразеалагічнае багацце беларускай мовы: вялікая колькасць фразеалагізмаў, якія раней падаваліся ў якасці прыкладаў пры пэўным значэнні слова без спецыяльнага пазначэння, у новым выданні традыцыйна змешчаны ў канцы слоўнікавага артыкула (гл. *косць, лапа, месца, нага, край¹, скура, шчыт, язык* і інш.).

Хочацца звярнуць увагу і яшчэ на адзін момант. На с. 3 "Прадмовы" адзначаецца, што "асобныя лексічныя адзінкі, зафіксаваныя ў папярэдніх выданнях Слоўніка, у новым выданні заменены беларускімі адпаведнікамі: *агалошыць* замест *агарошыць*, *горна-абагачальны* замест *горна-ўзбагачальны*, *Дабравешчанне* і *Дабравесце* замест *Блажавешчанне*, *снягурка* замест *снягурачка*, *суразмовец* замест *субяседнік* і інш.". Наколькі апраўдана такая замена, калі ўлічыць, што ў іншых нарматыўных слоўніках падаюцца абедзве лексічныя адзінкі, і гэта, на нашу думку, указвае на іх раўнапраўнае ўжыванне на сучасным этапе функцыянавання беларускай мовы?

Будзем спадзявацца, што аўтары слоўніка прымуць да ўвагі парады і зробленыя заўвагі і ўлічаць іх пры перавыданні. У цэлым жа "Глумацальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы" 2016 г. апраўдвае сваё прызначэнне – быць спадручным і кампактным нарматыўным даведнікам па ўжыванні лексікі сучаснай беларускай мовы. Без сумнення, абноўлены слоўнік зойме адпаведнае месца сярод іншых лексікаграфічных крыніц такога кшталту і знойдзе свайго карыстальніка.

Ірына ЯЛЫНЦАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тэма

МІЖНАРОДНАЯ АЦЭНКА АДУКАЦЫЙНЫХ ДАСЯГНЕННЯЎ ВУЧНЯЎ (PISA) ЧЫТАЦКАЯ ПІСЬМЕННАСЦЬ

У Рэспубліцы Беларусь склалася пэўная сістэма ацэнкі адукацыйных дасягненняў вучняў: *ацэньванне ў класе, экзамены, нацыянальная ацэнка* (Рэспубліканскі маніторынг якасці адукацыі “Рэспубліканскі маніторынг”, які праводзіцца з 2003 г.). Да нядаўняга часу Рэспубліка Беларусь не ўдзельнічала ў міжнародных ацэнках адукацыйных дасягненняў вучняў (TIMSS, PISA, PIRLS і інш.). Аднак у 2018 г. плануецца ўдзел Беларусі ў праграме PISA.

Што ўяўляе сабой міжнароднае ацэньванне і якая яго мэта?

PISA (Programme for International Student Assessment) – гэта Міжнародная праграма па ацэнцы адукацыйных дасягненняў вучняў, якая праводзіцца пад эгідай Арганізацыі эканамічнага супрацоўніцтва і развіцця. Атрыманая ў выніку даследавання інфармацыя дазваляе меркаваць пра якасць адукацыі ў краіне і яе адносны стан у сусветнай сістэме адукацыі з улікам міжнародных адукацыйных стандартаў.

Асноўная мэта праграмы PISA – не вызначэнне ўзроўню засваення вучнямі зместу вучэбных праграм, а ацэнка здольнасцей вучняў 15-гадовага ўзросту “выкарыстоўваць набытыя ва ўстаноўе адукацыі веды і вопыт для рашэння шырокага дыяпазону жыццёвых задач у розных сферах дзейнасці чалавека, маўленчых зносін і сацыяльных адносін (ацэньваецца чытацкая пісьменнасць, матэматычная пісьменнасць і прыродазнаўчанавуковая пісьменнасць)” [1, с. 4]. Іншымі словамі, ацэньваецца функцыянальная пісьменнасць вучняў, г. зн. здольнасць выкарыстоўваць атрыманыя веды і ўменні для вырашэння рознага тыпу задач у разнастайных жыццёвых сітуацыях. Такім чынам, відавочная накіраванасць праграмы PISA на рэалізацыю кампетэнтнаснага падыходу ў ацэнцы вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў.

Даследаванне PISA праводзіцца сярод 15-гадовых вучняў па ўсім свеце і праходзіць трохгадовымі цыкламі (раз на 3 гады). У кожным цыкле асноўная ўвага (дзе трэці часу тэсціравання) аддаецца адна-

му з трох напрамкаў, па астатніх даецца абагульненая характарыстыка пісьменнасці вучняў у той ці іншай галіне. Напрыклад, у даследаванні PISA-2009 асноўная ўвага аддавалася чытацкай пісьменнасці, у 2012 г. – матэматычнай, а ў 2015 г. – прыродазнаўчанавуковай пісьменнасці. У даследаванні PISA-2012 некаторыя краіны таксама выбарачна ўдзельнічалі ў даследаванні па напрамках “Рашэнне праблем” і “Фінансавая пісьменнасць”.

Колькасць краін, якія ўдзельнічаюць у міжнародных даследаваннях PISA, кожны раз істотна павялічваецца. Так, у 2000 г. у праграме бралі ўдзел 32 краіны, у 2003 г. – 57, у 2009 г. – ужо 65 краін. У PISA-2018 будзе браць удзел 70 краін, што сведчыць аб прызнанні ўсё большай колькасцю краін свету важнасці гэтага даследавання.

Тэсты PISA ўяўляюць сабой адкрытыя пытанні, адказ на якія патрабуецца запісаць, а таксама тэсты з множным выбарам адказу (патрабуецца выбраць правільны адказ / адказы з некалькіх прапанаваных).

Як паказвае аналіз заданняў папярэдніх гадоў, для ацэнкі сфарміраванасці чытацкай, матэматычнай і прыродазнаўчанавуковай пісьменнасці звычайна прапаноўваліся комплексныя заданні, аб’яднаныя агульнай тэмай ці праблемай, звязанай з рознымі жыццёвымі сітуацыямі. Кожнае з заданняў уключала тэксты, а таксама табліцы (дыяграмы ці графікі), у якіх прыводзілася пэўная праблема ці сітуацыя, і 1 – 6 пытанняў рознага ўзроўню складанасці. Па выніках выканання задання ацэньвалася здольнасць вучняў зразумець тэкст (асэнсаваць праблему, звязаную з сітуацыяй, якая разглядалася ў тэксце), адказаць на пытанні да тэксту ці рашыць праблему, выкарыстоўваючы веды з той ці іншай прадметнай галіны (мова, літаратура, матэматыка, геаграфія і інш.).

Як відаць, міжнароднае даследаванне PISA арыентавана не на тыповыя вучэбныя задачы па матэматыцы, фізіцы ці хіміі, а на праблемныя сітуацыі, блізкія да рэальнага жыцця, для вырашэння якіх патрабуюцца не столькі веды

па пэўным вучэбным прадмеце, колькі агульнавучэбныя і інтэлектуальныя ўменні.

У даследаванні PISA-2018 прыярытэтнай будзе ацэнка чытацкай пісьменнасці.

Чытацкая пісьменнасць, згодна з даследаваннямі PISA, – гэта здольнасць чалавека разумець і выкарыстоўваць пісьмовыя тэксты, разважаць пра іх і займацца чытаннем для рэалізацыі сваіх мэт, пашыраць свае веды і магчымасці, удзельнічаць у сацыяльным жыцці [1].

У адрозненне ад чытання чытацкая пісьменнасць уключае больш шырокі спектр кампетэнцый – ад базіснага дэкадзіравання, ведання слоў, граматыкі, структуры тэксту да ведаў пра свет [1]. У паняцці чытацкая пісьменнасць падкрэсліваецца актыўны, мэтанакіраваны і канструктыўны характар выкарыстання чытання ў розных сітуацыях і з рознымі мэтамі.

Чытацкая пісьменнасць у даследаваннях PISA патрабуе наступных уменняў: 1) знайсці і выбраць (інфармацыю); 2) інтэграваць і інтэрпрэтаваць (паведамленне тэксту); 3) асэнсаваць і ацаніць (змест тэксту і форму тэксту).

Першыя два ўменні падразумяваюць апору на тэкст, трэцяе патрабуе апоры на пазатэкставыя веды.

Заданні, звязаныя з праверкай умення *знайсці і выбраць інфармацыю з тэксту*, патрабуюць ад вучняў прачытаць (прагледзець) увесь тэкст і выбраць тую частку інфармацыі, якая патрэбна для адказу на пастаўленае пытанне. Пры гэтым такая інфармацыя знаходзіцца ў тэксце ў яўным выглядзе. Працэс пошуку ў тэксце месца, дзе знаходзіцца патрэбная інфармацыя, абцяжарваецца колькасцю старолак, якія трэба прачытаць (тэксты PISA дастаткова аб'ёмныя). А ў электронным тэксце (менавіта з такімі тэкстамі давядзецца працаваць вучням у 2018 г.) для пошуку неабходнай інфармацыі часта трэба будзе звяртацца да гіперспасылак.

Заданні, накіраваныя на праверку ўмення *інтэграваць і інтэрпрэтаваць паведамленне тэксту*, патрабуюць выбраць тую інфармацыю, якая ў тэксце пададзена ў няяўным выглядзе. Для таго каб адказаць на пытанне такога тыпу, трэба асэнсаваць падтэкст, зразумець тое, што падразумяваецца, але прама пра гэта ў тэксце не гаворыцца. Да прыкладу, для адказу на пытанне вучням даводзіцца самім рабіць вывады з таго, пра што паведамляецца ў тэксце, адрозніваць галоўныя і другарадныя дэталі, коратка фармуляваць асноўныя думкі або на аснове сказанага ў тэксце рабіць уласныя высновы пра пэўныя з'явы ці падзеі.

Інтэграцыя інфармацыі: вучань умее паказаць падабенства і адрозненне, выяўляць прычынна-выніковыя сувязі і г. д. Прыкладныя пытанні такога тыпу: даць тэксту загаловак, які перадаваў бы яго тэму або асноўную думку

(праяўляецца ўменне разумець цэласнасць тэксту, яго галоўную тэму і асноўнае прызначэнне), ахарактарызаваць героя паведамлення, растлумачыць прызначэнне пэўнай табліцы, графіка ці малюнка, растлумачыць парадак дзеяння ў інструкцыі і г. д. Пытанні, звязаныя з інтэрпрэтацыяй і інтэграцыяй паведамлення тэксту, выяўляюць, такім чынам, глыбіню разумення тэксту і патрабуюць часцей за ўсё лагічных аперацый.

Трэцяе ўменне (*асэнсаваць і ацаніць паведамленне тэксту*) правяраецца з дапамогай заданняў, якія прадугледжваюць апору на веды, уменні і пачуцці чытача. Пытанні на *асэнсаванне* патрабуюць ад чытача звароту да ўласнага вопыту і ведаў, уменняў параўнаць, супрацьпаставіць ці ўявіць. Пытанні, звязаныя з *ацэнкай*, патрабуюць выказаць сваё меркаванне, думкі наконт тых ці іншых падзей або з'яў, пра якія паведамляецца ў тэксце. *Каб асэнсаваць і ацаніць змест тэксту*, вучань павінен, папершае, пераасэнсаваць тэкст, па другое, суаднесці паведамленне з уласнымі ведамі, вопытам, перакананнямі. Пытанні падобнага тыпу: пацвердзіць або абвергнуць думку, выказаную ў тэксце, або даць ацэнку пэўным з'явам, падзеям ці фактам, выкладзеным у тэксце, з пазіцыі ўласных маральных ці эстэтычных уяўленняў. *Каб асэнсаваць і ацаніць форму тэксту*, вучні павінны ацаніць тэкст і выказаць нахонт якасці і дарэчнасці тэксту ў цэлым і асобных яго элементаў. Пытанні такога тыпу: наколькі тэкст дазваляе вырашыць пастаўленую задачу; ці дасягнуў аўтар тэксту пастаўленай мэты, выкарыстаўшы канкрэтны прыём пабудовы тэксту; на аснове аналізу аўтарскага стылю вызначыць аўтарскую задачу ці адносіны да героя (гераіні) і іншыя, якія патрабуюць крытычнага аналізу інфармацыі.

Зразумела, што паспяховае выкананне заданняў PISA патрабуе навыкаў лагічнага мыслення, уменняў ацэньваць незнаёмы тэкст (пададзены не толькі ў слоўнай форме, але і ў форме схемы, табліцы, дыяграмы, інструкцыі і інш.), а таксама знаходзіць, здабываць і інтэрпрэтаваць неабходную інфармацыю.

Гэтыя ўменні непасрэдна звязаны з фарміраваннем такіх практычных уменняў і навыкаў, як здольнасць вучняў да асэнсавання тэкстаў рознага зместу і фармату, а таксама рэфлексіі на іх.

Відавочна, што паняцце чытання, як яно разумеецца ў айчыннай сістэме адукацыі, не супадае з яго разуменнем у даследаванні PISA, паводле якога чытанне павінна быць функцыянальным, г. зн. з мэтай пошуку інфармацыі для вырашэння канкрэтнай задачы або выканання пэўнага дзеяння.

З мэтай развіцця функцыянальнай пісьменнасці вучняў і навыкаў функцыянальнага чытання на ўроках беларускай мовы і літаратуры неабходна фарміраваць (удасканальваць, развіваць) наступныя ўменні і навыкі: 1) уменні

працаваць з інфармацыяй і рознымі інфармацыйнымі крыніцамі (графікі, схемы, дыяграмы, інструкцыі і інш.); 2) навыкі аналізу, сінтэзу, абагульнення і сістэматызацыі моўных і тэкставых адзінак; 3) уменне даваць ацэнку выкладзенай у тэксце (тэкстах) інфармацыі.

Названыя ўменні перш за ўсё фарміруюцца на ўроках мовы і літаратуры. На ўроках мовы закладваюцца асновы працы з тэкстам: у вучняў фарміруецца ўяўленне пра тэкст як адзінку звязнага маўлення, разглядаюцца прыметы тэксту, асэнсоўваецца значэнне, будова і моўныя асаблівасці тэкстаў-апавяданняў, тэкстаў-апісанняў і тэкстаў-разважанняў, вывучаецца жанравая і стылістычная разнастайнасць тэкстаў. У працэсе навучання беларускай і рускай мовам школьнікі вучацца працаваць з тэкстам і інфармацыяй, выкладзенай у ім: вызначаць тэму і асноўную думку тэксту, дзяліць тэкст на часткі і складаць план, даваць тэксту загаловак, выпісваць ключавыя словы і сказы; пераказваць тэксты, ствараць самастойныя выказванні рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці ў вуснай і пісьмовай формах.

Штагаспектная праца з тэкстам на ўроках беларускай мовы і літаратуры вучыць: 1) аналізаваць змест і праблематыку тэксту; 2) даваць каментарый да праблемы, выкладзенай у тэксце, і пазіцыі аўтара; 3) выказваць і аргументаваць уласнае меркаванне; 4) паслядоўна і лагічна выказваць свае думкі, выкарыстоўваючы лексічнае багацце мовы і разнастайныя граматычныя формы; 5) афармляць уласнае выказванне ў адпаведнасці з арфаграфічнымі, пунктуацыйнымі, лексічнымі і граматычнымі нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Такога тыпу заданні ёсць у сучасных вучэбных дапаможніках па беларускай мове. Вось толькі некаторыя прыклады.

1. Прачытайце тэкст (*урывак з твора Я. Скрыгана пра кнігі*). Вызначце сродкі сувязі сказаў у тэксце. Карыстаючыся інфармацыяй з тэксту, адкажыце, чаму аўтар некаторыя кнігі чытае, перачытвае, а іншыя стаяць на паліцы нечাপныя. Выкажыце сваю думку пра кнігі, якія вы чытаеце і перачытваеце [2, практ. 40].

2. Прачытайце тэкст (*урывак з твора А. Капусціна пра лесніка Бібікава*). Вызначце яго стыль, назавіце моўныя прыметы стылю. Вызначце асноўную думку тэксту. Ці спадабаўся вам герой гэтага тэксту? Пісьмова выкажыце сваю думку пра лесніка Бібікава, пацвярджаючы яе словазлучэннямі і сказамамі з тэксту [2, практ. 248].

3. Прачытайце тэкст (*урывак з твора А. Дылюка пра малюнкi дацкага карыкатурыста Херлуфа Бідструпа, якія ілюструюць псіхалогію чалавека, яго наводзіны*). Знайдзіце словы, у якіх выказана асноўная думка. Да якога стылю і тыпу адносіцца тэкст? Адкаж растлумачце.

Растлумачце лексічнае значэнне слоў *негатыўна, трагічны, сітуацыя, эмоцыі, рэакцыя*; падбярыце да іх сінонімы. Складзіце з гэтымі словамаі сказы.

Карыстаючыся інфармацыяй з тэксту, адкажыце, якія значэнні перадаюцца пры дапамозе прыназоўнікаў у гэтым тэксце.

Выдзеліце ў тэксце тэзіс, доказ і вывад. Назавіце асаблівасці пабудовы гэтага публіцыстычнага разважання. Ці згодны вы з думкай аўтара? Калі так, то прывядзіце прыклады са сваіх назіранняў [2, практ. 271].

4. Прачытайце тэкст (*урывак з твора І. Грамовіча пра беражлівае стаўленне да хлеба ў сям'і*). Вызначце яго стыль і тып. Дайце тэксту загаловак. Назавіце злучнікі і вызначце, што яны спалучаюць – аднародныя члены ці часткі складанага сказа. Які злучнік звязвае часткі тэксту?

Чаму вучылі хлопчыка ў сям'і бацькі, дзядуля? Якія довады прыводзілі бацька, дзядуля?

Якія словы і аргументы знайшлі б вы, каб давялося выхоўваць героя гэтага тэксту? Складзіце і запішыце адпаведны тэкст, выкарыстоўваючы злучнікі для сувязі сказаў і частак тэксту [2, практ. 276].

5. Прачытайце тэкст-выказванне Расула Гамзатава. Чаму аўтар лічыць, што без нацыянальных традыцый рэспубліка падобная да нарыхтоўчай канторы?

Як, на вашу думку, можна пацвердзіць меркаванне аўтара, што “трэба наш родны дом зрабіць утульным”. Параўнайце вашу думку з аўтарскай.

Уважліва разгледзьце ілюстрацыю ў падручніку “У. Крукоўскі. Шануйма родную мову!”. Як сродкамі плаката аўтар перадае думкі, сугучныя з тэмай, што разглядаецца ў тэксце Расула Гамзатава?

Падрыхтуйце паведамленне на адну з наступных тэм: “Якая мая роля ў развіцці нацыянальнай культуры?”, “Што мы можам зрабіць для развіцця нацыянальнай культуры?” [3, практ. 6].

6. Прачытайце тэкст (*пра Францішка Багушэвіча*). Вызначце, з якіх частак ён складаецца.

Запішыце тую частку, якая з'яўляецца разважаннем. Выдзеліце цэнтральную фразу, якая раскрывае асноўную думку ўсяго тэксту. Ці сугучныя думкі аўтара вашым думкам?

Ці ведаеце вы, пра якога чалавека ідзе гаворка ў тэксце? Кім стаў па жыцці гэты чалавек? Які тып тэксту ўяўляе сабой характарыстыка Францішка Багушэвіча, героя твора “Пры апазнанні затрымаць”?

Напішыце ўласную характарыстыку на свайго сябра (брата, сястру ці інш.) [3, практ. 13].

7. Прачытайце тэкст. Спішыце абзац, у якім раскрываецца рэцэпт гатавання мараканскага чаю, апускаючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку.

У якіх значэннях ужыты ў тэксце назоўнік чай? (Для даведкі: чай – 1) высушаныя і асобым спосабам апрацаваныя лісты вечназялёнага чайнага дрэва, на якіх настойваюць духмяны напітак; 2) гарачы напітак, настоены на лісці гэтай расліны; 3) працэс піцця такога напітку).

Як адным словам беларусы называюць працэс піцця чаю?

Пазнаёмся з этымалагічнай даведкай: *гарбата* – з польск. *herbata*, ад лац. *herba* = зялёнае + новалац. *thea* ад кітайскага *tē* = высушаныя лісты раслін сямейства чайных. З улікам этымалагічнай даведкі адкажыце, якое з прыведзеных тлумачэнняў лексічнага значэння слова *гарбата* з’яўляецца, на вашу думку, найбольш правільным:

1) Гарбата – тое, што і чай (А. М. Булыка).

2) Гарбата – чай, завараны на травах (І. Р. Шкраба) [4, практ. 176].

Відавочна, што на ўроках мовы і літаратуры працы над зместам, формай і моўнымі асаблівасцямі тэкстаў аддаецца належная ўвага.

У 2015 г. Нацыянальным інстытутам адукацыі праводзіўся маніторынг якасці агульнай сярэдняй адукацыі, адным з напрамкаў якога быў аналіз узроўню засвоенасці вучнямі вучэбных прадметаў. У межах маніторынгу праводзілася вывучэнне сфарміраванасці ў вучняў чытацкіх уменняў: знаходзіць інфармацыю, пададзеную ў яўным выглядзе, фармуляваць простыя вывады; інтэграваць і інтэрпрэтаваць інфармацыю; аналізаваць і ацэньваць змест тэксту. Дыягнастычны інструментарый для маніторынгу чытацкай пісьменнасці вучняў быў распрацаваны з улікам расійскага вопыту вывучэння чытацкай пісьменнасці вучняў, а таксама вопыту міжнародных даследаванняў [5]. Для ацэнкі чытацкіх уменняў вучняў прапанаваліся тэксты, якія выкарыстоўваліся ў міжнародных даследаваннях PISA і PIRLS.

Вынікі маніторынгу чытацкай пісьменнасці вучняў VIII класа паказалі, што найбольш паспяхова васьмікласнікі справіліся з першай групай заданняў, звязаных з праверкай умення знаходзіць інфармацыю, пададзеную ў тэксце ў яўным выглядзе [5]. Заданні такога тыпу патрабавалі ўмення ўважліва (удумліва) чытаць тэкст, знаходзіць у тэксце інфармацыю для адказу на пастаўленае пытанне (трэба было проста знайсці неабходны фрагмент тэксту).

Больш складанымі для вучняў аказаліся заданні, у якіх патрабавалася *інтэграваць і інтэрпрэтаваць інфармацыю тэксту*. Каб выканаць заданні такога тыпу, неабходна было ўмець выбраць з тэксту інфармацыю, якая прама не падамаляецца ў тэксце або знаходзіцца ў розных месцах тэксту; знаходзіць у тэксце доказы для пацвярджэння пэўных тэзісаў.

Для выканання заданняў, у якіх патрабавалася *аналізаваць і ацэньваць змест тэксту*, неабходны былі ўменні фармуляваць на аснове тэксту ўласныя вывады і меркаванні, пісьмова выказваць свае адносіны (даваць ацэнку), аргументуючы пэўную думку. Толькі некаторыя адказы адпавядалі пастаўленаму пытанню. Большасць жа вучняў у якасці аргументаў прыводзілі 1-2 сказы або некалькі слоў (“Так, я лічу”) [5], што, безумоўна, сведчыць пра несфарміраванасць уменняў пісьмова выказваць свае меркаванні і абгрунтоўваць уласную думку.

Такім чынам, вынікі, атрыманыя ў час маніторынгу якасці агульнай сярэдняй адукацыі, з аднаго боку, сведчаць пра складанасць для нашых вучняў заданняў PISA. Адна з прычын складанасці заданняў – іх нетыповасць, што не дазваляе падвесці іх пад пэўную катэгорыю і атрымаць пэўны алгарытм выканання. З другога боку, гэтыя вынікі гавораць пра неабходнасць спецыяльна арганізаванай работы з тэкстам на ўсіх уроках, у тым ліку і на ўроках беларускай мовы (пра гэта пойдзе размова ў наступным артыкуле).

Падкрэслім, што ў час даследавання PISA-2018 будзе правярацца не ўзровень засваення пэўнага вучэбнага прадмета, а *чытацкая пісьменнасць* вучняў 15-гадовага ўзросту (гэта могуць быць і сямікласнікі, і васьмікласнікі, і дзевяцікласнікі) як метапрадметнае (агульнавучэбнае) уменне працаваць з тэкстам, выбіраць з яго патрэбную інфармацыю, знаходзіць у тэксце доказы для пацвярджэння пэўных тэзісаў, пісьмова выказваць свае меркаванні і абгрунтоўваць уласную думку.

Названыя ўменні фарміруюцца пры вывучэнні розных вучэбных прадметаў, сярод якіх беларуская і руская мова і літаратура займаюць асноўнае месца.

Спіс літаратуры

1. **Основные результаты международного исследования образовательных достижений учащихся PISA-2009**: Аналитический отчет / под науч. ред. Г. С. Ковалевой. – М.: МАКС Пресс, 2012. – 176 с.
2. **Валочка, Г. М.** Беларуская мова : вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, С. А. Язерская. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2015. – 272 с.
3. **Бадзевіч, З. І.** Беларуская мова : вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматыя. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2015. – 278 с.
4. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. – 240 с.
5. **Рекомендации по совершенствованию читательских умений учащихся учреждений общего среднего образования** // Веснік адукацыі. – 2016. – № 10. – С. 42 – 52.

Ганна ВАЛОЧКА,
загадчык лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі,
доктар педагагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Інтэрактыўная дошка (англ. *interactive whiteboard*) – гэта прылада (вялікі сэнсарны экран), якая выкарыстоўваецца з праектарам і камп’ютарам. Малюнак з камп’ютара выводзіцца на інтэрактыўную дошку, як на звычайны экран, з дапамогай праектара. Маркерам / stylусам або пальцам (гэта залежыць ад таго, якія тэхналогіі былі выкарыстаны пры вырабе дошкі), не адыходзячы ад дошкі, можна працаваць, уносіць змяненні і рабіць пазнакі. Любая інтэрактыўная дошка мае праграмнае забеспячэнне, якое ўключае розны набор магчымасцяў: ад простага малявання з магчымасцю захавання вынікаў работы, да стварэння шматстаронкавых урокаў і прэзентацый з кіраванымі аб’ектамі, устаўленымі на старонкі відэафрагментамі і шматлікімі функцыямі, якія палягчаюць працу з дошкай. Інтэрактыўныя дошкі шырока выкарыстоўваюцца ў якасці сродку камп’ютарнай падтрымкі ўрока.

Прапануем увазе чытачоў модулі вучэбна-метадычнага дапаможніка “Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум”, створанага выкладчыкамі кафедры прыватных метадык Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

БЕЛАРУСКАЯ АРФАГРАФІЯ: ІНТЭРАКТЫЎНЫ ПРАКТЫКУМ ПРАВАПІС ЗВОНКІХ І ГЛУХІХ ЗЫЧНЫХ

У артыкуле змяшчаюцца метадычныя рэкамендацыі па выкарыстанні інтэрактыўнай дошкі пры навучанні беларускай арфаграфіі. Апісваецца змест інтэрактыўнага модуля “Правапіс звонкіх і глухіх зычных”, раскрываюцца дыдактычныя задачы, вырашэнню якіх падпарадкаваны інтэрактыўныя практыкаванні; прыводзіцца інструкцыя для карыстальнікаў.

Ключавыя словы: *інтэрактыўная дошка, беларуская арфаграфія, інтэрактыўны модуль.*

The article contains guidelines on the use of interactive whiteboards in the study of Belarusian spelling. It describes the content of the interactive module “Spelling voiced and unvoiced consonants” disclosed didactic tasks which are subject to interactive exercises; provides instructions for users.

Увазе настаўнікаў беларускай мовы прапануецца інтэрактыўны модуль “Правапіс звонкіх і глухіх зычных” вучэбна-метадычнага дапаможніка “Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум” (праграма Smart Notebook). Модуль можа быць выкарыстаны на вучэбных занятках у V класе (раздзел “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія”), VI – IX класах (развіццё і ўдасканаленне арфаграфічнай пісьменнасці школьнікаў пры навучанні марфалогіі і сінтаксісу), а таксама на факультатывных занятках.

Для навігацыі па модулі і работы з ім выкарыстоўваюцца ўмоўныя абазначэнні:

- – раздзел “Арфаграфічны трэнажор”;
- – раздзел “Паляванне на памылку”;
- – раздзел “Паэтычная старонка”;
- – раздзел “Тэст для самаправеркі”;
- – раздзел “Папераджальны зрокавы дыктант”;
- – раздзел “Тлумачальны зрокавы дыктант”;
- – сімвал, пры націсканні на які адбываецца пераход да тытульнага слайда;
- – сімвал, націсканне на які дазваляе звярнуцца да тэксту арфаграфічнага правіла;
- – бланк для выканання задання;
- – рубрыка “Біяграфія слова”;
- – рубрыка “Тавары і пішы правільна”;
- – рубрыка “Правільнасць маўлення”;
- – рубрыка “Назвы на карце Беларусі”;
- – рубрыка “Звярніце ўвагу”;
- – “Тлумачальны слоўнік”.

Для дэманстрацыі інтэрактыўнага модуля на вучэбных занятках трэба перайсці ў поўнаэкранны рэжым работы .

Слайд 1 (тытульны). *Дыдактычная задача* – актуалізаваць веды вучняў аб правапісе літар, што абазначаюць звонкія і глухія зычныя гукі.

Клікнуўшы левай клавійшай мышы па зычных (б – п, д – т або г – х), можна перайсці да тэксту правіла (слайд 22). Тытульны слайд дазваляе таксама перайсці па гіперспасылцы да любога з раздзелаў інтэрактыўнага модуля (“Арфаграфічны трэнажор”, “Паляванне на памылку”, “Паэтычная старонка”, “Тэст для самаправеркі”, “Папераджальны зрокавы дыктант”, “Тлумачальны зрокавы дыктант”).

Слайд 2 (раздзел “Арфаграфічны трэнажор” – слайды 2 – 13). *Дыдактычная задача* – вызначыць, якія звонкія і глухія зычныя гукі могуць абазначаць прыведзеныя літары (спалучэнні літар).

Згодна з прапанаваным узорам вучні пры дапамозе інструмента “Пяро” упісваюць у квадратныя дужкі парныя звонкія і глухія зычныя. Для праверкі трэба пацягнуць уніз стрэлку пад кожнай схемай – з’явіцца правільныя адказы.

Слайд 3. *Дыдактычная задача* – абгрунтаваць правапіс літар, што абазначаюць звонкія і глухія зычныя гукі, у словах тэксту.

Вучні даюць тэксту загаловак, выкарыстоўваючы словы з тэксту (“Маляўнічы кут”, “Вёска Казакі”), пасля чаго вусна каменціруюць правапіс вылучаных літар у словах *горад, кут, вёска* і інш. Для тлумачэння правапісу літары б у слове

Віцебшчына настаўнік можа паведаміць, што назвы гарадоў на *-ск /-цк*, як правіла, утвораны ад гідронімаў: *Бабруйск* – горад, пабудаваны на беразе ракі *Бабруі* (цяпер *Бабруйка*), *Віцебск* – на рацэ *Віцьба*, *Полацк* – на *Палаце* і да т. п.; падобныя спецыфічныя беларускія назвы “з’яўляюцца візітнай карткай нашага самабытнага славянскага краю”* [1, с. 248]. Такім чынам, праверыць правапіс літары *б* у слове *Віцебшчына* можна шляхам падбору праверачнага слова – *Віцьба*.

Слайды 4, 5. *Дыдактычная задача* – вызначыць, якія літары (спалучэнні літар) пішуцца ў словах.

Вучні выбіраюць з дужак літары (спалучэнні літар), што пішуцца ў словах, падкрэсліваюць іх, выкарыстоўваючы інструмент “Пяро”, напрыклад: *абе(т/д)*, *ка(з/ц)ьба* і да т. п. Для праверкі трэба клікнуць па літарах *б* – *п*, размешчаных справа на слайдзе, – з’явіцца правільна напісаныя словы. Работа са словамі, змешчанымі на слайдзе 4, праводзіцца пад кіраўніцтвам настаўніка; слайд 5 разлічаны на самастойную работу вучняў з наступнай калектыўнай праверкай.

Слайд 6. *Дыдактычная задача* – падабраць сінонімы да прапанаваных слоў, вызначыць, якія літары пішуцца ў словах-сінонімах.

Вучні павінны ўпарадкаваць словы ў правым слупку ў адпаведнасці з заданнем, пасля пры дапамозе інструмента “Пяро” падкрэсліць арфаграмы ў дужках. Для праверкі правільнасці выканання задання трэба сумясціць малюнку зорчак – з’явіцца правільныя адказы.

Слайды 7, 8. *Дыдактычная задача* – вызначыць, якія з прыведзеных у дужках літар пішуцца ў словах.

Пры дапамозе інструмента “Пяро” вучні падкрэсліваюць патрэбную літару (спалучэнне літар). Для праверкі трэба націснуць на арфаграму ў дужках. Пры націсканні на правільны адказ літара (спалучэнне літар) зменіць колер на чырвоны; пры выбары няправільнага адказу літара (спалучэнне літар) знікне.

Слайд 8 змяшчае рубрыку “Правільнасць маўлення”: перацягнуўшы сімвал да левага краю слайда, вучні могуць пазнаёміцца з семантыкай і правапісам амонімаў *уперамешку* ‘ў перамяшаным выглядзе, у беспарадку’ і *ўперамежку* ‘папераменна чаргуючыся адно з другім, размяшчаючыся ў пэўным парадку’.

Работа са сказамі, змешчанымі на слайдзе 7, праводзіцца пад кіраўніцтвам настаўніка;

слайд 8 разлічаны на самастойную работу вучняў з наступнай калектыўнай праверкай.

Слайд 9. *Дыдактычная задача* – уставіць прапушчаныя літары ў словы – назвы гарадоў Беларусі.

З дапамогай інструмента “Пяро” вучні ўпісваюць у словы прапушчаныя літары. Для праверкі трэба клікнуць па тапонімах – з’явіцца правільна напісаныя словы. Настаўнік можа прапанаваць вучням паказаць гарады Стоўбцы, Нясвіж, Слаўгарад, Крупкі і іншыя на карце Беларусі. Праверка ажыццяўляецца шляхам націскання на жоўтую кропку на карце (каля сініх кропак з’яўляюцца назвы гарадоў).

Пад рубрыкай “Назвы на карце Беларусі” () прыводзіцца лінгвакультуразнаўчая інфармацыя: паведамляецца пра паходжанне тапонімаў, утвораных ад слова *пруд*.

Слайд 10. *Дыдактычная задача* – знайсці ў тэксце словы, напісанне якіх адпавядае правілу “Правапіс звонкіх і глухіх зычных” (практыкаванне накіравана на развіццё ў вучняў арфаграфічнай пільнасці).

Выкарыстоўваючы інструмент “Пяро”, вучні падкрэсліваюць арфаграмы ў словах тэксту.

Слайд змяшчае рубрыку “Гавары і пішы правільна” (увага вучняў акцэнтаецца на словах, якія заканчваюцца на два звонкія зычныя). Для азнаямлення з лінгвістычнай інфармацыяй трэба перацягнуць сімвал да левага краю слайда.

Для праверкі правільнасці выканання дадатковага задання (знайсці ў тэксце слова, у якім аглушаюцца два зычныя гукі) трэба націснуць на слова *пад’езд* – яно зменіць колер на чырвоны, у ніжняй частцы слайда з’явіцца запіс слова ў фанетычнай транскрыпцыі.

Слайды 11, 12. *Дыдактычная задача* – перакласці тэкст на беларускую мову.

Перакладу папярэднічае слоўнікавая работа: знаёмства з беларускімі адпаведнікамі да слоў *медлительный*, *бросок*, *прыжок*, а таксама з семантыкай слоў *дриблингуешь*, *пенальти*. Клікнуўшы па вылучаных у тэксце словах, можна перайсці па перакрываваанай гіперспасылцы да “Глумачальнага слоўніка” (слайд 21).

Для таго каб звярнуць увагу вучняў на абмежаванае ўжыванне кароткіх форм прыметнікаў у беларускай мове (рус. *медлительн*, *быстр*, *популярн* – бел. *марудлівы*, *хуткі*, *папулярны*), трэба перацягнуць сімвал да левага краю слайда.

Пасля перакладу тэксту “Гандбол” з рускай мовы на беларускую трэба клікнуць па кнопцы “Праверка” () – з’явіцца тэкст на беларускай мове.

Слайд 13. *Дыдактычная задача* – запісаць прыказкі згодна з арфаграфічнымі нормамаі.

* Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць : навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.

Вучні запісваюць прыказкі ў сшыткі. Для праверкі правільнасці выканання задання трэба перацягнуць словы, у якіх звонкія зычныя аглушаюцца (*мя[т]ком, лы[ш]кі, абэ[т]* і інш.), у блакітны прамавугольнік у ніжняй частцы слайда – з’яўца словы, запісаныя згодна з арфаграфічнымі нормамаі.

Прыведзеныя прыказкі аб’яднаны тэмай “Гасціннасць”. Варта прапанаваць вучням дапоўніць пералік беларускіх прыказак, што ілюструюць гэтую рысу нацыянальнага характару. Пры ўзнікненні цяжкасцей можна даць заданне аднавіць прыказкі па пачатку:

Будзеш частаваць гасцей – будуць... (прыходзіць часцей);

Што маю, ... (тым прымаю);

Госць у хаце – ... (Бог у хаце);

Госць на парог – гаспадыня... (за пірог).

Слайд 14 (раздзел “Паляванне на памылку”). *Дыдактычная задача* – знайсці словы, у якіх парушаны арфаграфічныя нормы.

Вучні знаходзяць у кожным радку слова, дзе дапушчана арфаграфічная памылка, і “пяром” запісваюць яго ў блакнот у адпаведнасці з арфаграфічнай нормай. Для праверкі выкарыстоўваецца “лупа” () , якая пры наведзенні на словы дазваляе ўбачыць арфаграфічныя памылкі.

Слайд змяшчае рубрыку “Біяграфія слова”, якая знаёміць вучняў з паходжаннем слова *айсберг*. Для азнаямлення з этымалагічнай даведкай трэба перацягнуць сімвал да левага краю слайда.

Слайд 15 (раздзел “Паэтычная старонка”). *Дыдактычная задача* – на аснове паэтычнага тэксту рашыць лексічныя і арфаграфічныя задачы.

Спачатку вучні чытаюць верш “Мазырскі кірмаш” У. Верамейчыка, тлумачаць сэнс апошняга сказа. Лексічныя і арфаграфічныя заданні змешчаны пад сімвалам , які трэба перацягнуць да сярэдзіны слайда, каб прачытаць заданне (пасля прачытання задання рэкамендуецца вярнуць сімвал у зыходнае становішча). Для праверкі правільнасці выканання лексічнага задання (знайсці ў вершы слова, што мае значэнне ‘яблыкі, якія спеюць, калі жнуць жыта’) трэба клікнуць па слове *жытнікі* – яно зменіць колер на чырвоны.

Пасля выканання арфаграфічнага задання (знайсці ў вершы словы, у якіх звонкія зычныя аглушаюцца, падабраць да іх праверачныя словы) трэба клікнуць па словах *калодкавымі, дзед, дудкі, салодкія* – яны зменяць колер на сіні, пры гэтым арфаграмы будуць вылучаны чырвоным колерам, а справа з’яўца праверачныя словы.

Слайд 16 (раздзел “Тэст для самаправеркі”). *Дыдактычная задача* – выканаць тэставыя заданні. Вучні выконваюць тэставыя заданні. Для праверкі патрэбна клікнуць па квадрацах са словам “Праверка” – з’яўца правільныя адказы.

Слайды 17, 18 (раздзел “Папераджальны зрокавы дыктант”). *Дыдактычная задача* – напісаць папераджальны зрокавы дыктант.

Вучні знаходзяць у тэксце словы, напісаныя якіх адпавядае правілу “Правапіс звонкіх і глухіх зычных”, тлумачаць іх правапіс. Клікнуўшы па слове **залева*, запісаным пад тэкстам, можна перайсці па перакрываючай гіперспасылцы да “Тлумачальнага слоўніка” (*слайд 21*). Пасля тлумачэння арфаграм трэба клікнуць па тэксце, каб на экране з’явіўся тэкст для спісвання (з прапушчанымі літарамі). Націснуўшы на кнопку “Праверка” () , вучні могуць правесці правільнасць выканання задання.

Слайды 19, 20 (раздзел “Тлумачальны зрокавы дыктант”). *Дыдактычная задача* – напісаць тлумачальны зрокавы дыктант.

Вучні спісваюць тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы. Націснуўшы на кнопку “Праверка” () , можна правесці правільнасць выканання задання.

Слайд 21 (“Тлумачальны слоўнік”). У “Тлумачальным слоўніку” раскрываецца семантыка слоў, вылучаных у тэкстах практыкаванняў інтэрактыўнага модуля (пераход да слоўніка адбываецца па перакрываючай гіперспасылцы).

Слайд 22 (тэарэтычны матэрыял). *Дыдактычная задача* – узнавіць веды вучняў аб правапісе літар, што абазначаюць звонкія і глухія зычныя гукі.

Слайд змяшчае тэкст арфаграфічнага правіла, а таксама дазваляе перайсці да папярэдніх старонак інтэрактыўнага модуля.

Пасля завяршэння работы з інтэрактыўным модулем пры закрыцці акна Smart Notebook не трэба захоўваць змены, каб не змяніць змест старонак модуля (у адваротным выпадку ў файле заховаюцца праўкі, унесеныя карыстальнікам).

Выкарыстоўваць прапанаваны інтэрактыўны модуль можна і пры адсутнасці ў класе інтэрактыўнай дошкі. У гэтым выпадку выконваць заданні (ствараць, рэдагаваць аб’екты на старонцы, маніпуляваць імі) трэба з дапамогай курсора мышы.

Наталля БЫСТРАКОВА,
Вольга ЗЕЛЯНКО,
Ірына ТУРЧАНКА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ДЗЕЯСЛОЎ

Практика выкладання беларускай мовы мае сітуацыі, калі веды неабходна сістэматызаваць, пэўным чынам універсалізаваць іх разуменне і запамінанне. Патрэба ў гэтым узрастае ў сувязі з тым, што, па-першае, аб'ём вучэбнай інфармацыі па мове не змяншаецца, а павялічваецца, па-другое, дастатковы ўзровень лінгвістычных ведаў трэба выявіць на экзаменацыйных іспытах. Адным з відаў спецыфічнага экзаменацыйнага выпрабавання можна лічыць прадметную алімпіяду. Пры падрыхтоўцы да алімпіяды па тэме “Дзеяслоў” асноўныя дыдактычныя мэты: выпрацоўка разумення дзеяслова як адметнай часціны мовы са спецыфічнымі катэгорыямі і формамі, якія функцыянуюць у структуры словазлучэнняў і сказаў, фарміраванне ўяўлення пра тэкстаўтваральную ролю дзеяслова. Практычныя мэты вывучэння дзеяслова ўключаюць: засваенне формаў словазмянення, характэрных для дзеяслова, ужыванне гэтых формаў пры пабудове словазлучэнняў і сказаў, удасканалванне культуры вуснага і пісьмовага маўлення; засваенне звестак па словаўтварэнні дзеяслова; выпрацоўка неабходных арфаграфічных навыкаў, якія абапіраюцца на разуменне марфалагічнай тэорыі. Развіццёвыя мэты звязаны з удасканалваннем лінгвістычнага мыслення.

У час падрыхтоўкі да алімпіяды па тэме “Дзеяслоў” неабходна ўлічыць наступныя метадычныя рэкамендацыі: 1) рухальнай сілай любога навучання з'яўляецца мэтанакіраванае сістэматычнае паўтарэнне; 2) аптымальнай нормы часу на правядзенне паўтарэння не існуе; 3) не трэба паўтараць тое, што добра засвоена; 4) грунтоўна паўтараецца матэрыял, складаны для запамінання; 5) паралельна можна паўтараць матэрыял некалькіх моўных аспектаў; 6) вучэбны матэрыял паўторнага характару: а) выбіраецца з улікам спецыфікі часціны мовы і яе граматычных характарыстык; б) падаецца ў непрывычнай, неагульнапрынятай форме.

1. Раствлумачце лексічнае значэнне вылучаных адзінак шляхам падбору дзеяслова (ці дзеяслоўнага словазлучэння). Запішыце, як называюцца вылучаныя адзінкі?

1. Зрабіў дзед Архіп тады адзін прыкметны ўчынак, які з цягам часу *сцёрся ў людской памяці* (А. Рылько).

2. Шматгадовы дуб над рэчкай пачынае *падавацца старасці* (Я. Колас).

3. А доля ўсіх матак такая – *дарогам сыноў аддаваць* (А. Пысін).

4. Што ж гэта за вершы, якія нельга *даручыць няру* (М. Лужанін).

5. Мужчыны зараз па сняданні пайшлі ў гумно на спачыванне – *аддаць мінуты для дрывоты* (Я. Колас).

6. Вораг *паліваў свінцом дарогі* (А. Александровіч).

7. Не магла дзяўчына доўга *сябраваць са смуткам* (П. Пестрак).

8. Унізе лес *гаварыў свае адвечныя гутаркі* (З. Бядуля).

9. Вогнішча *хоча галля* (Я. Брыль).

10. Дым, што ішоў з коміна, пачаў *варажыць на дождж* (І. Пташнікаў).

11. Папаўся! *Вывешвай белы сцяг* (Я. Купала).

12. Я сяджу дома, а людзі *сунуць галаву ў нашчу богу Малоху* (М. Лужанін).

13. Як толькі ў *хлявы загналі дзень*, улан у хатце Баўтрука сядзеў (М. Танк).

14. Сюды, у лясное царства, на досвітку ступі, як лепшае лякарства, *настой наветра ні* (П. Макаль).

15. Антось агледзеў тут прылады, калёсам добра *даў “памады”* – густога дзэгцю і варволю, каб меней *крыўдзілісь на долю* (Я. Колас).

16. Плылі ў турботах дні, нядзелі, усталявалася вясна. Дубы *злялены плашч адзелі*, і зарунела ярына (Я. Колас).

17. Нацэленыя Жуль Вернам вандраваць па ўсім свеце, адкрываць неадкрытае, мы пакуль што *ажыццяўлялі Адысею* па блізкіх ваколіцах (І. Навуменка).

18. Збіраліся мы ўсе разам і ішлі росным ранкам *ваяваць з травой* (Я. Брыль).

19. Усе гэтыя дні *жыву на праграме Плутарха* (М. Танк).

20. Не вербы шум рассыпалі, не плёскае ручэй – то маці плача з радасці, ласкава *словы тчэ* (П. Панчанка)

*Растлумачце значэнне слова *варволь*. Патлумачце значэнне слова *Малох*. Што вы ведаеце пра Адысею і Плутарха?

2. Устанавіце адпаведнасць паміж сказам з дзеясловам *ісці* і яго значэннем, рэалізаваным у сказе.

	Сказ		Значэнне
А	Стары настаўнік Ягор Ягоравіч атрымаў персанальную пенсію і ішоў на адпачынак (У. Корбан)	1	'рэгулярна налічацца, адпускацца'
Б	З навадворскіх комінаў ішоў дым (У. Кавалёў)	2	'рухацца, развівацца ў якім-небудзь напрамку'
В	Аспірант быў вельмі задаволены сваёй камандзіроўкай: ішлі добрыя сутачныя	3	'перамяшчацца, перасоўвацца ў прасторы'
Г	Лагчына ішла далёка, аж пад лес (І. Пташнікаў)	4	'знаходзіць збыт, пакупніка'
Д	Аўсамі ішоў чалавек, выбіраючыся з лагчыны на ўзгорак да гасцінца (К. Чорны)	5	'выдзяляцца, выходзіць, расплывацца'
		6	'расцілацца, пралягаць; мець пэўны кірунак, цягнуцца'
		7	'весці пачатак, паходзіць ад чаго-небудзь'
		8	'прыступаць да якой-небудзь службы, дзейнасці'

3. З групы фразеалагізмаў выпішыце толькі тыя адзінкі, якія паводле значэння і сінтаксічнай ролі адпавядаюць дзеяслову. Патлумачце іх значэнне.

Вуж галавы не ўткне, гордзіеў вузел, есці вачамі, цыганскае сонца, зрабіць блін, пущыводная зорка, не з такога цеста зроблены, замятаць сляды, у віру на калу, віляць хвостом, грушы на вярбе, зямлю грызці, журавель у небе, спадаць з твару, сорака саракоў.

4. Аднавіце дзеясловы ў наступных адзінках. Запішыце, як называюцца адноўленыя адзінкі? Падбярыце сінанімічныя да адзінкі № 8.

1. Чакай Пятра, сыр...
2. На вяку ўсяго нажывеш – і Кузьму татам...
3. Двор без гаспадара...
4. Ціхая вада грэблю...
5. Бывала, што і варона кувала, а цяпер і зя-зюля...
6. Не тое багацце, што далі, а тое, што рукамі...
7. Каб не елі і не пілі, то б у золаце...
8. Завіхайся, але...
9. Той не можа быць другам, хто ў бядзе... кругам.
10. Быў бы хлеб, а мышы...
11. Каб чалавек ведаў, дзе спатыкнецца, дык... тое месца.

Табліца да задання 7.

Зыходная форма	Форма часу	Форма ладу	Форма дзеепрыметніка	Форма дзеепрыслоўя
знесці	знёс		знесены	знёсшы
вывучаюць		вывучай	вывучаемы	вывучаючы
намыць		намыў бы		намыўшы
пастрыгчы	пастрыг		пастрыжаны	
падмесці	падмеў	падмеў бы	падмецены	падмеўшы
апісаць		апісаў бы		апісаўшы
надтачыць	надтачыў		надточаны	
аналізуюць		аналізуй	аналізуюмы	аналізуючы
падшыць		падшыў бы		падшыўшы
кіруюць	кірую		кіруюмы	кіруючы

12. І я..., каб чорт касу насіў.
13. Перш папрацуй, а тады і...
14. Зняўшы галаву, па валасах...
15. Хто яму капае, той сам туды...

5. А. Ад дзеяслова *маўчаць* утварыце ўсе магчымыя формы загаднага ладу.

Б. Запішыце, якія яшчэ моўныя сродкі граматыкі можна выкарыстаць для выражэння загаду (патрабавання, прапановы, просьбы) маўчаць.

6. Складзіце (а потым запішыце) сказы так, каб інфінітывы выконвалі функцыі: 1) дзейніка – прыносіць, вучыцца; 2) дапаўнення – пазнаваць, праспяваць; 3) азначэння – распытаць, ладзіць; 4) акалічнасці – далятаць, пагрэцца.

7. Уважліва разгледзьце табліцу і запоўніце пропускі ў адпаведнасці з дзеяслоўнай парадыгмай.

8. Прапанаваныя дзеясловы размяркуйце па групах:

- 1) з двума суфіксамі ў марфемнай структуры;
- 2) з трыма суфіксамі ў марфемнай структуры;
- 3) з чатырма суфіксамі ў марфемнай структуры;
- 4) з пяццю суфіксамі ў марфемнай структуры.

Адпалуднаваць, прарошчваў, бунтавалі, гаспадарнічаю, наарфаваць, падгледзеў, размалявалі, спалучаеш, узмужнеюць.

Растлумачце значэнне дзеяслова *наарфаваць*.

9. Ад прапанаваных слоў утварыце дзеясловы і запішыце ў адпаведных слупкі табліцы.

Важны, глухі, далікатны, густы, павольны, маркотны, нізкі, поўны, звонкі, сухі.

Вага, воск, век, гаспадар, грим, настаўнік, ка-бала, мох, пан, чахол.

Ад асновы прыметніка суфіксальным спосабам	Ад асновы прыметніка прыставачна-суфіксальным спосабам	Ад асновы назоўніка суфіксальным спосабам	Ад асновы назоўніка прыставачна-суфіксальным спосабам
важнічаць	загусціць	важыць	закабальць

10. З прапанаванай групы дзеяслоўных формаў выберыце і запішыце спачатку ўсе спрагальныя формы дзеяслова *гусці*, а потым – усе спрагальныя формы дзеяслова *гудзец*. Патлумачце выбар.

Гуду, гудзём, гудзіце, гудзіць, гудзе, гудуць, гуджу, гудзеш, гудзяць, гудзім, гудзяце, гудзіш.

11. А. Размяркуйце дзеясловы па адпаведных слупках табліцы.

Адрасаваць, арандаваць, гана-рыцца, актывізаваць, адсутнічаць, гримнуць, вітамінізаваць, дасле-даваць, дараваць, заляцацца, замі-наць, канстатаваць, прапанаваць, разгаварыцца, раніць, рапартаваць, расплакацца, спатрэбіцца, удзель-нічаць, чаргавацца.

Аднатрывальныя дзеясловы	Двухтрывальныя дзеясловы

Б. 3 дзеясловам *прапанаваць* складзіце сказы так, каб у першым сказе дзеяслоў меў значэнне незакончанага трывання, а ў другім – закончанага.

12. Уважліва прачытайце прыведзеную групу дзеясловаў. Вызначце і запішыце ўсе магчымыя паказчыкі трывання, падмацаваўшы адказ ілюстрацыямі з прапанаванай групы.

Адбіраць, даказваць, спланаваць, атынкаваць, намаляваць, выклікаць, адрозніваць, надрукаваць, выразіць, называць, абвадняць, класціся, рассыпаць, павячэраць, натхняць.

ДАВЕДКІ

1. Сцёрся ў людской памяці – *забыўся*.
2. Паддавацца старасці – *старэць, слабець, марнець і пад*.
3. Дарогам сыноў аддаваць – *праводзіць*.
4. Даручыць пяру – *запісаць, напісаць*.
5. Аддаць мінуты для дрымоты – *падрамаць*.
6. Паліваў свінцом – *абстрэльваў*.
7. Сябраваць са смуткам – *смуткаваць, сумаваць*.
8. Гаварыў свае адвечныя гутаркі – *шумеў, шапацеў*.
9. Хоча галля – *дагарае, гасне, тухне*.
10. Варажыць на дождж – *слацца нізам, сцяліцца, расплывацца*.
11. Вывешвай белы сцяг – *здавайся*.
12. Сунуць галаву ў пашчу богу Малоху – *ваююць*.
13. У хлявы загналі дзень – *наступіў вечар, звечарэла*.
14. Настой паветра пі – *дыхай*.
15. Даў “памады” – *падмазаў, крыўдзілісь на долю – рытелі*.
16. Зялёны плашч адзелі – *азелянелі*.
17. Ажыццяўлялі Адысею – *вандравалі, падарожнічалі*.
18. Ваяваць з травой – *касіць*.
19. Жыву па праграме Плутарха – *гаротнічаю, галадаю*.
20. Слова тчэ – *гаворыць*.

Вылучаныя адзінкі называюцца перыфразамі. Перыфраза – семантычна непадзельны апісальны выраз, з дапамогай якога перадаецца сэнс іншага слова або выразу.

*Варволь або *ворвань* – тлушч, здабыты з марскіх жывёл або рыб.

Малох – міфалагічная істота, якая ўпамінаецца ў Бібліі і якой ахвяравалі людзей і жывёл.

“*Адысея*” – паэма Гамера аб падарожжы Адысея; перан. вандраванні, поўныя выпрабаванняў і прыгод.

Плутарх – антычны філосаф, які раіў душу трэніраваць горам, а страўнік – голадам.

2. А8Б5В1Г6ДЗ.

3. Есці вачамі – пільна глядзець на каго-небудзь, што-небудзь; зрабіць блін – жорстка расправіцца з кім-небудзь, моцна пакараць каго-небудзь; замятаць сляды – спрытна знішчаць, утойваць доказ віны; віляць хвастом – 1) хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць, 2) лісліва сцю дамагацца чыёй-небудзь прыхільнасці; зямлю грызці – прыкладваць намаганні, каб ажыццявіць што-небудзь, спадаць з твару – прыкметна асоўвацца, марнець.

4. 1. Чакай Пятра, сыр з’ясі.

2. На вяку ўсяго нажывеш – і Кузьму татам назавеш.

3. Двор без гаспадара плача.

4. Ціхая вада грэблю *рве*.

5. Бывала, што і варона кувала, а цяпер і зязюля *не кармае*.

6. Не тое багацце, што далі, а тое, што рукамі *нажылі*.

7. Каб не елі і не пілі, то б у золаце *хадзілі*.

8. Завіхайся, але *не спяшайся*.

9. Той не можа быць другам, хто ў бядзе *абыдзе* кругам.

10. Быў бы хлеб, а мышы *збягуцца*.

11. Каб чалавек ведаў, дзе спатыкнецца, дык *абышоў бы* тое месца.

12. І я б *касіў*, каб чорт касу насіў.

13. Перш папрацуй, а тады і *патанцуй*.

14. Зняўшы галаву, па валасах *не плачуць*.

15. Хто яму капае, той сам туды *трапляе*.

Адноўленыя адзінкі называюцца прыказкамі.

Сінанімічныя адзінкі да прыказкі *завіхайся, але не спяшайся*: хто спяшае, той перарабляе; не глядзі, каб скоро, а глядзі, каб добра; паспех – людзям на смех.

5. Пры ўтварэнні формаў загаднага ладу захоўваем трыванне дзеяслова.

А. *Маўчы, маўчыце*; формы сумеснага дзеяння – *маўчым* (з адпаведнай інтанацыяй), *давай (давайце) маўчаць; няхай (хай) маўчыць, няхай (хай) маўчаць*.

Б. Для выражэння катэгарычнага загаду (распараджэння) выкарыстоўваецца форма інфінітыва (з адпаведнай інтанацыяй): *Маўчаць!* Для выражэння парады з адценнем папроку выкарыстоўваецца форма ўмоўнага ладу: *Маўчай бы лепш*. Для выражэння настойлівай прапановы і патрабавання выкарыстоўваюцца безасабова-прэдыкатыўныя словы (у школьнай граматыцы прыслоўі): *Ціха! Цішы! Шумна!* і падобныя, а таксама назоўнік *Цішыня!* Выклічнікі могуць выкарыстоўвацца і для выражэння патрабавання маўчаць (*Цыц!*) і для выражэння просьбы (*ш-ш-ш*).

Табліца да задання 7.

Зыходная форма	Форма часу	Форма ладу	Форма дзеепрыметніка	Форма дзеепрыслоўя
знесці	знёс	знёс бы	знесены	знёсны
вывучаюць	вывучаю	вывучай	вывучаемы	вывучаючы
намыць	намыў	намыў бы	намыты	намыўшы
пастрыгчы	пастрыг	пастрыг бы	пастрыжаны	пастрыгшы
падмесці	падмеў	падмеў бы	падмецены	падмеўшы
апісаць	апісаў	апісаў бы	апісаны	апісаўшы
надтачыць	надтачыў	надтачыў бы	надточаны	надтачыўшы
аналізуюць	аналізую	аналізуй	аналізуемы	аналізуючы
падшыць	падшыў	падшыў бы	падшыты	падшыўшы
кіруюць	кірую	кіруй	кіруемы	кіруючы

6. У функцыі дзейніка: *Прыво́сіць людзям шчасце – гэта куды больш радасна, чым змагацца толькі за сваё* (А. Савіцкі). *Вучыцца ніколі не пзна* (прык.).

У функцыі дапаўнення: *Вучыў мяне лес пазнаваць прыгоства, суладнасць і чары прыроды* (Я. Колас); *Людзі напрасілі дзяўчыну праспяваць*.

У функцыі азначэння: *У такіх разгах стрэлачнік не прапускаў здарэння распытаць, даведацца, хто, чаго, куды і як* (Я. Колас); *Жаданне ладзіць новы лад сюды іх прывяло* (Я. Купала).

У функцыі акалічнасці: *Крылы дала вам Радзіма далятаць да планетаў* (А. Русак); *У такі дзень пчолы выходзяць з вулляў пагрэцца, папашукаць чаго-небудзь салодкага* (А. Кулакоўскі).

7. **Каментарый.** Арыентуемся на зыходную форму. Ад асновы інфінітыва ўтвараюцца формы прошлага часу, умоўнага ладу, дзеепрыметнікі прошлага часу і дзеепрыслоўі закончанага трывання. Ад асновы цяперашняга часу ўтвараюцца асабовыя формы цяперашняга (будучага простага) часу, формы загаднага ладу, дзеепрыметнікі цяперашняга часу і дзеепрыслоўі незакончанага трывання.

8. **Каментарый.** Пры вызначэнні суфіксаў трэба ўлічваць гукавое значэнне асобных літар (е, ю).

1) з двума суфіксамі: пра-рошч-ва-ў, падгледз-е-ў, с-па-луч-а-й-эш;

2) з трыма суфіксамі: ад-палудн-ав-а-ць, бунт-ав-а-л-і, на-арф-ав-а-ць, раз-мал-яв-а-л-і, уз-муж-н-е-й-уць;

3) з чатырма суфіксамі: няма;

4) з пяццю суфіксамі: гаспад-ар-н-іч-а-й-у.

Наарфаваць – навеяць; арфа – веялка.

9.

Ад асновы прыметніка суфіксальным спосабам	Ад асновы прыметніка прыставачна-суфіксальным спосабам	Ад асновы назоўніка суфіксальным спосабам	Ад асновы назоўніка прыставачна-суфіксальным спосабам
глухнуць	запаво́ліць	вашчыць	заі́мшэць (замшэць)
далікатні́цаць	замарко́тнець	векаваць	запане́ць
званчэ́ць	зані́зіць	гаспадары́ць	зачахлі́ць
сушы́ць	запоўні́ць	грымірава́ць	
		настаўні́цаць	

10. **Формы размяркоўваем у залежнасці ад тыпу спражэння.**

Гусці – дзеяслоў I спражэння, таму: гуду, гудзём; гудзеш, гудзяце; гудзе, гудуць.

Гудзец – дзеяслоў II спражэння, таму: гуджу, гудзім; гудзіш, гудзіце; гудзіць, гудзяць.

11. **Каментарый.** Аднатривальныя дзеясловы не ўтвараюць трывальных пар, г. зн. яны выражаюць толькі закончанае або толькі незакончанае трыванне. Гэта залежыць

або ад лексічнага значэння дзеясловаў, або ад іх структурных асаблівасцей. Частка дзеясловаў не мае спецыяльных паказчыкаў трывання. Такія дзеясловы могуць быць ужыты як у значэнні незакончанага трывання, так і ў значэнні закончанага. Гэта двухтрывальныя дзеясловы.

А.

Аднатривальныя дзеясловы	Двухтривальныя дзеясловы
Адсутнічаць, ганарыцца, грывнуць, заляцацца, запамінаць, разгаварыцца, расплакацца, спатрэбіцца, удзельнічаць, чаргавацца	Адрасаваць, арандаваць, актывізаваць, вітамінізаваць, даследаваць, дараваць, канстатаваць, раниць, рапартаваць, прапанаваць

Б. **Каментарый.** Значэнне закончанасці або незакончанасці дзеяння ўстанаўліваецца з кантэксту і пры дапамозе суседніх дзеяслоўных формаў, якія маюць фармальнае выражэнне трывання.

Незакончанае трыванне: *Я прапаную вам пайсці кароткай дарогай.*

Закончанае трыванне: *Сам дырэктар прапанаваў кандыдатуру маладога інжынера, і таму яе ахвотна падтрымалі.*

12. **Каментарый.** Для таго каб адрозніць паказчык, трэба змяніць трыванне дзеяслова (незакончанае на закончанае і наадварот).

Паказчыкі трывання: *суфікс*: даказаць (даказаць), адрозніваць (адрозніць), абвадняць (абвадніць), натхняць (натхніць); *прыстаўка*: спланаваць (планаваць), надрукаваць (друкаваць), намаляваць (маляваць), атынкаваць (тынкаваць), павячэраць (вячэраць); *змена месца націску*: выклікаць (вы́клікаць), выразаць (вы́разаць), рассыпаць (рассы́паць); *чаргаванне ў аснове*: адбіраць (адабраць), называць (назваць); *суплетывізм асноў*: класціся (легчы).

Святлана МАРОЗ,
кандыдат філалагічных навук,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ. ПРОСТЫ СКАЗ

ТЭМАТЫЧНЫ КАНТРОЛЬ (VIII КЛАС)

Заданне А. Выберыце адзін правільны адказ з прапанаваных.

1. Якое з наступных спалучэнняў слоў не з'яўляецца словазлучэннем?

- а) Збірацца разам;
- б) дваццаць пяты;
- в) далёка ад метро;
- г) фотаздымак сябра.

2. Якое з прыведзеных словазлучэнняў адпавядае схеме?

↓   х

- а) Фестываль музыкі;
- б) дзень учарашні;
- в) працуе праграмістам;
- г) хутка прабег.

3. У якім з прыведзеных ніжэй словазлучэнняў паміж галоўным і залежным словам сувязь – прымыканне?

- а) Першая ў рэйтынгу;
- б) кава капучына;
- в) помніку Купалу;
- г) тэарэма Піфагора.

4. Укажыце словазлучэнне, дзе парушана лексічная спалучальнасць са словам *выканаць*.

- а) Выканаць працу;
- б) выканаць памылку;
- в) выканаць план;
- г) выканаць просьбу.

5. Адваротны парадак слоў у сказе называецца:

- а) інверсія;
- б) парцэляцыя;
- в) мелодыка;
- г) тэмп.

6. У якім сказе працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам не патрэбны?

- а) Музыка гэта маё жыццё, асноўны занятак.
- б) Зялёная сукенка з аплікацыяй 150 рублёў.
- в) Заснавальнік ІТ-кампаніі выпускнік БДУ.
- г) Аператыўна не значыць аб'ектыўна.

7. У якім прыкладзе дзейнік падкрэслены правільна?

- а) Трохгадовыя блізняткі Даша і Маша выйшлі на прагулку.
- б) Трохгадовыя блізняткі Даша і Маша выйшлі на прагулку.
- в) Трохгадовыя блізняткі Даша і Маша выйшлі на прагулку.
- г) Трохгадовыя блізняткі Даша і Маша выйшлі на прагулку.

8. Прэм'ера новай карціны кінастудыі "Беларусь-фільм" адбылася 24 верасня.

У сказе назоўнік "Беларусьфільм" з'яўляецца:

- а) дзейнікам;
- б) дапаўненнем;
- в) азначэннем;
- г) акалічнасцю.

9. "Заўтра" нязменна звязана з новымі крылатымі планами, марамі, спадзяваннямі.

У сказе прыслоўе *заўтра* з'яўляецца:

- а) акалічнасцю;
- б) дзейнікам;
- в) выказнікам;
- г) дапаўненнем.

10. У якім са сказаў (*услед* – гэта прыназоўнік?)

- а) А потым праз акно глядзела ўслед.
- б) Услед за беларускай выйдуць на сцэну прадстаўнікі Балгарыі, Сан-Марына, Харватыі.
- в) За намі след у след ідзе.
- г) У след на бруднай дарозе насыпалася лісце.

11. У якім з прыкладаў лічэбнік *восем гадзін дзесяць хвілін* вызначаны правільна як член сказа?

- а) Аўтобус адпраўляецца ў восем гадзін дзесяць хвілін.
- б) Аўтобус адпраўляецца ў восем гадзін дзесяць хвілін.
- в) Аўтобус адпраўляецца ў восем гадзін дзесяць хвілін.
- г) Аўтобус адпраўляецца ў восем гадзін дзесяць хвілін.

12. У якім са сказаў *аднак* з'яўляецца пабочным словам?

- а) Аднак у нядзелю падмарозіць нават удзень.
- б) Аднак, пачакаўшы чатыры месяцы, карэспандэнтка першай патэлефанавала.
- в) У мяне ж, аднак, пераезд заняў ні многа ні мала – паўгода.
- г) У юнацтве, праўда, пісаў вершы, аднак захапляўся дакладнымі навукамі і стаў фізікам.

Заданне В. Перакладзіце словазлучэнні з рускай мовы на беларускую.

1. Пройти через испытания.
2. Выйти замуж.
3. Жениться на красавице.
4. Смеяться над удачной шуткой.
5. Заболеть гриппом.
6. Он был старше её.
7. Более ста гектаров ржи.
8. Остановиться в трёх метрах от дома.

Заданне С. Складзіце сказы з прапанаваных слоў.

1. з, у, каляровыя, алоўкі, выкарыстоўваецца, крэйда, фарбавальнік.

2. лекі, ранняя, навукоўцы, супраць, старэнне, шукаць, клеткі.

3. трэнд, вышыванкі, цяпер, у, майкі.

4. жыццё, немагчыма, без, камп'ютар, сучаснае, уявіць.

5. нізіна, беларускае, Палессе, забалочаная, моцна.

Заданне D. Устаўце ў сказах патрэбныя знакі прыпынку.

1. Што можна сказаць сёння пра Вадзіма і Вераніку? Столькі гадоў сядзелі побач і столькі гадоў былі загадкай (Я. Хвалей.)

2. І наведвальнікі моўчкі і пачціва расступіліся вызваліўшы старшыню са свайго кола і даючы дарогу да дзвярэй кабінета маладому архітэктару (І. Шамякін.)

3. А нехта нябачнымі слізкімі як вужакі халоднымі рукамі схапіў яго за ногі і махануў з печы (М. Гарэцкі.)

4. Ля сцен павернутыя фарбаванай паверхняй ад гледача стаялі іншыя карціны (Л. Рублеўская.)

5. Я сядзеў як мыла з'еўшы. Я з ёю не толькі сябраваць а і зусім знацца не хачу (М. Лупсякоў.)

6. А ты маўчы таварыш баец Падумаеш акружаюць (В. Быкаў.)

Заданне E. Укажыце тып сказа паводле граматычнай асновы, паставіўшы нумар сказа ў адпаведнай графе табліцы.

1. Маё крэда – ісці з усмешкай па жыцці.

2. Маладыя людзі здаюць тэсты, а потым рассялаюць вынікі па ўсім свеце.

3. Рыхтуемца да зімы.

4. Прыгожая мелодыя камянёў.

5. Прымусам нікога не ашчаслівіш.

6. Надзвычай суровых маразоў не чакаецца.

7. Сказалі “Зробім!” і зрабілі.

8. Падарункі для першакласнікаў.

9. Вучылі нас там добра і вельмі строга.

10. Патрэбна добрая каардынацыя і развіты вестыбулярны апарат.

11. Расплаціўся чужой карткай.

12. Як у сталіцы вырашаюць праблему парковок.

13. Трымай мяне, мама!

14. Коцікі з прытулку часта вельмі ласкавыя і таварыскія.

15. У кватэрах нашага старога двухпавярховага жылога дома вільготна.

16. А вось якую песню здаўна спяваюць у Вілейцы.

17. Шукаеш роўнасці, а знаходзіш адны прыблізнасці.

18. Шукаеш рэцэпт смачнай стравы?

Двух-састаўны	Аднасастаўны				
	пэўна-асабовы	няпэўна-асабовы	абагульна-асабовы	безасабовы	намінальны

ДАВЕДКІ

Заданне A. 1. Б; 2. Г; 3. Б*; 4. Б; 5. А; 6. Г; 7. В; 8. В; 9. Б; 10. Б; 11. А; 12. В.

Заданне B. 1. Прайсці праз выпрабаванні; 2. выйсці замуж; 3. ажаніцца з прыгажуняй; 4. смяяцца з удалага жарту; 5. захварэць на грып; 6. ён быў старэйшы за яе; 7. больш за сто гектараў жыта; 8. спыніцца за тры метры ад дома.

Заданне C. 1. У каляровых алоўках выкарыстоўваецца крэйда з фарбавальнікам. 2. Навукоўцы шукаюць лекі супраць ранняга старэння клетак. 3. Майкі-вышыванкі цяпер у трэндзе**. 4. Сучаснае жыццё немагчыма ўявіць без камп'ютара. 5. Беларускае Палессе – моцна забалочаная нізіна.

Заданне D. 1. Што можна сказаць сёння пра Вадзіма і Вераніку? Столькі гадоў сядзелі побач і столькі гадоў былі загадкай? (Я. Хвалей.) 2. І наведвальнікі моўчкі і пачціва расступіліся, вызваліўшы старшыню са свайго кола і даючы дарогу да дзвярэй кабінета маладому архітэктару. (І Шамякін.) 3. А нехта нябачнымі, слізкімі, як вужакі, халоднымі рукамі схапіў яго за ногі і махануў з печы. (М. Гарэцкі.) 4. Ля сцен, павернутыя фарбаванай паверхняй ад гледача, стаялі іншыя карціны. (Л. Рублеўская.) 5. Я сядзеў як мыла з'еўшы. Я з ёю не толькі сябраваць, а і зусім знацца не хачу.*** (М. Лупсякоў.) 6. А ты маўчы, таварыш баец! Падумаеш – акружаюць! (В. Быкаў.)

Заданне E.

Двух-састаўны	Аднасастаўны				
	пэўна-асабовы	няпэўна-асабовы	абагульна-асабовы	безасабовы	намінальны
1	3	7	5	6	4
2	11	9	17	10	8
14	13	12		15	
	18	16			

Кацярына ШЧАСНАЯ,

кандыдат філалагічных навук,

старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

* *Капучына* – нескланяльны назоўнік, значыць, дапасавання даданага слова да галоўнага ў роду, ліку і склоне не адбываецца. Тут нязменнае слова спалучаецца з галоўным па сэнсе.

** Сучасны публіцыстычны тэкст не абыходзіцца без запыханых слоў, якія пранікаюць у беларускую мову як тэрміны, словы-дублеты, размоўныя словы. Таму ў заданні былі ўключаны прыклады з наяўнасцю іншамоўных неалагізмаў.

*** Інтанацыйна ў канцы сказа магчымы клічнік.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

ТРЭЦІ (АБЛАСНЫ) ЭТАП XXXIII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2016/17 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД

XI КЛАС

Заданне 1. Пастаўце знак “+” насупраць слоў, у якіх ёсць прыстаўка з канцавым мяккім зычным гукам.

Максімальная колькасць балаў – 4.

аб’інець		аддзяліць	
скеміць		развіццё	
засляпіць		заспяваць	
бессістэмны		раздзявальня	

Заданне 2. Насупраць прыведзеных сінанімічных фразеалагізмаў упішыце ў табліцу яшчэ адзін фразеалагізм-сінонім з кампанентам *галава*.

Максімальная колькасць балаў – 6 (2 балы – за кожны правільна вызначаны фразеалагізм).

ва ўсе лапаткі як жару ўхапіўшы як падсмалены як з перуна	
адкуль ні вазьміся як гром сярод яснага неба ні адсюль ні адтуль	
кусаць <сабе> локці рваць на сабе валасы ламаць сабе рукі	

Заданне 3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Ещё шире распахнулась дверь, и ворвалась еще одна личность мужского пола в халате. Давя битые стекла, она кинулась не ко псу, а к шкафу, раскрыла его, и всю комнату наполнило сладким и тошным запахом. Затем личность навалилась на пса сверху животом, причем пёс с увлечением тяпнул её повыше шнурков на ботинке. Личность охнула, но не потерялась (по М. А. Булгакову).

Заданне 4. Як рукою з нас здымаюць / Зёлкі боль і нагавор, / Бо ў сябе яны ўбіраюць / Моц зямлі, лугоў прастор (У. Лабко).

Гатуем “марфемны адвар”. Уважліва “перабяр’це” кожны карэньчык, кожную сцяблінку і лісцік лекавых раслін. Запішыце назіранні ў табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 4 (1 бал за кожнае правільна разабранае слова).

Назва расліны	Утваральная аснова	Спосаб словаўтварэння
Узор: Канюшына лугавая	луг (□) +ав (ы)	суфіксальны
Кроп духмяны		
Бабок трохлісты		
Драсён змяіны		
Глог пяціпесцікавы		

Заданне 5. На факультатывных занятках настаўніка прапанавала вучням прачытаць анонс мультфільма “Аповесць мінулых гадоў”, паглядзець гэты мультфільм і напісаць уласны анонс. Дадатковым заданнем да тэксту было зрабіць марфалагічны разбор вылучаных слоў. Праверце, ці правільна вучань выканаў заданне.

Максімальная колькасць балаў – 5 (0,5 бала за кожную выпраўленую памылку).

Аповесць мінулых гадоў (“Беларусьфільм”)

У мультфільме аўтары *распавядаюць* пра гісторыю ўзнікнення гербаў старажытных беларускіх гарадоў – Мінска, Брэста, Гродна, Гомеля, Віцебска і Магілёва. Намаляваныя *на* гербах сімвалы маюць старажытнае паходжанне. У кожнага з іх свая легенда, *звязаная* са старадаўнімі паданнямі, *найважнейшымі* гістарычнымі падзеямі і фактамі, а таксама роляй *кожнага* горада ў гісторыі дзяржавы.

Распавядаюць – дзеяслоў, аг. значэнне працэсу маўлення, п. ф. – *распавядаць*, аснова цяперашняга часу – *распавядай-*..., аснова інфінітыва – *распавяда-*, незвар., зак. трыв., асаб., II спр., абв. л., цяп. ч., 3 ас.; мн. л., выказнік.

(3) *найважнейшымі* (падзеямі і фактамі) – прыметнік, значэнне гранічнай якасці; п. ф. – *найважнейшы*; якасны; поўн. ф.; простая ступ. параўнання; мн. л., Т. скл.; у сказе азначэнне.

Звязаная (легенда) – асобая форма дзеяслова – дзеепрыметнік, абазн. прымету дзеяння; п. ф. – *звязаны*, утвораны ад асновы цяперашняга часу *звяза-*, поўная форма, зак. тр., зал. ст., прош. ч., ж. р., адз. л., Н. скл.; у сказе ўваходзіць у склад адасобленага азначэння.

Кожнага (горада) – займеннік, выражае значэнне прыналежнасці, п. ф. – *кожны*, адносны; Р. скл., м. р., адз. л.; дапасуецца да наз. *горад*; у сказе азначэнне.

На (гербах) – прыназоўнік, прычыннае значэнне, нязмен, невытв., просты; ужыты з назоўнікам *гербах* у Т. скл.; у складзе дапаўнення.

Заданне 6. У польскай мове беларускаму *што* адпавядаюць словы *co* і *że*. Прачытайце тэлефонную размову. Вызначце, якія словы будуць ужывацца пры размове па-польску замест вылучаных.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал за кожны правільны адказ).

Узор. 1. Ежы разумеў, *што* (*że*) не зможа патрапіць на гэту выставу. 2. Агата паказала паштоўкі, *што* (*co*) яна набыла ўчора.

– Марэк, прывітанне! Гражына сказала, *што* (___) ты даўно ў Беларусі. Падкажы, калі ласка, *што* (___) можна набыць у якасці сувеніру?

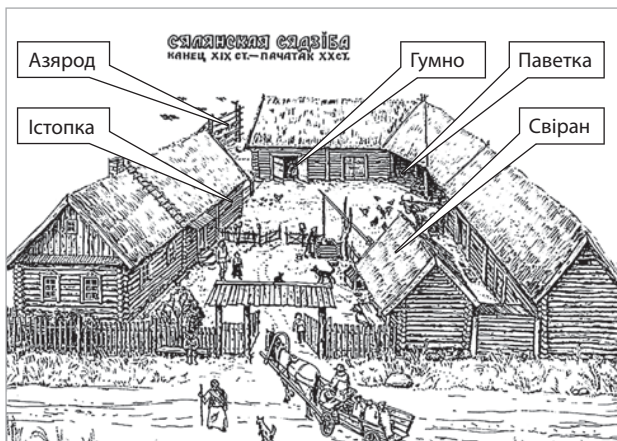
– Вітаю, Агнешка! Я параіў бы купіць ільняныя сурвэткі, лялькі і іншыя вырабы з лёну, што (___) падабаюцца ўсім турыстам. Спадзяюся, што (___) яны спадабаюцца і тваім родным. Дарэчы, а як Анжэй?

– Я ведаю, што (___) ён мне напіша.

– Добрых пакупак!

Заданне 7. На малюнку архітэктара і краязнаўца Анатоля Капцюга адноўлены традыцыйны сядзібны комплекс вілейскай сялянскай сям’і канца XIX – пачатку XX стагоддзя. Раскрыўце і запішыце прызначэнне названых на малюнку падсобных, гаспадарчых пабудоў і прыстасаванняў у гэтым комплексе.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Падсобныя, гаспадарчыя пабудовы і прыстасаванні	Прызначэнне
1. Азярод	
2. Гумно	
3. Істопка	
4. Паветка	
5. Свіран	

Заданне 8. Запоўніце калонкі табліцы. Прыклады (не больш за 4 вершаваныя радкі) можаце прыдумаць самі або прывесці радкі вядомых вам паэтаў.

Узор запаўнення.

Назва вершаванай стапы	Прыклад	Схема прыкладу
Дактыль	Родная мова, цудоўная мова! Ты нашых думак уток і аснова!	---/---/---/---/--- ---/---/---/---/---

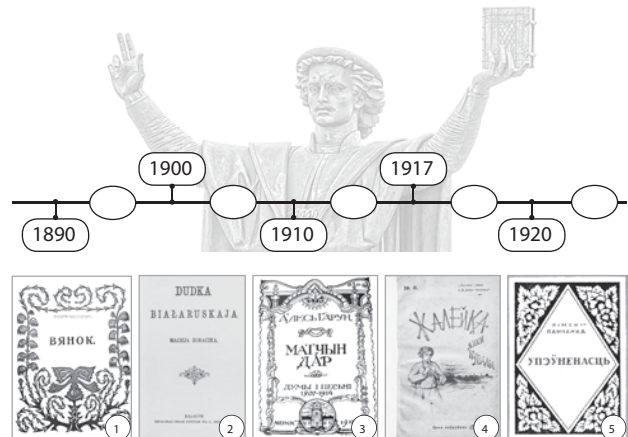
Максімальная колькасць балаў – 6.

Назва вершаванай стапы	Прыклад	Схема прыкладу
Анапест		
Ямб		
Харэй		
Амфібрахій		

Заданне 9. Перад вамі вокладкі знакавых для беларускай літаратуры зборнікаў паэзіі. Кожны з іх стаў падзеяй у жыцці беларусаў. На “стужцы часу” ўпішыце

нумары зборнікаў у адпаведны прамежак, а ў табліцы ўкажыце дакладны год выхаду гэтых кніг.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Аўтар і назва зборніка	Год выдання
1. Максім Багдановіч, “Вянок”	
2. Мацей Бурачок, “Дудка беларуская”	
3. Алесь Гарун, “Матчын дар”	
4. Янка Купала, “Жалейка”	
5. Пімен Панчанка, “Упэўненасць”	

Заданне 10. Прачытайце ўрывак з апавядання “Жураўліная песня” Міхася Стральцова і запоўніце табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Цякуць рэкі ў моры, і вырастаюць у неба дрэвы. Цякуць, як рэкі, дарогі па зямлі, і на сініх лугах маленства вырастаюць надзеі. І вырастае радасць, і Млечны Шлях сплывае ў вечнасць, і ляцяць, ляцяць сваёй млечнай дарогай над цёмнай вясновай зямлёю журавы.

1. Выпішыце параўнанне	
2. Выпішыце адну метафару з другога сказа	
3. Выпішыце адзін эпітэт з трэцяга сказа	
4. Які сінтаксічны сродак мастацкай выразнасці выкарыстаны ў гэтым урывку	

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

***

Была узрушанасць парыва,
была даверлівасць цяпла...
Любві магчымасць апаліла,
магчымасць шчасця апякла.
Гарэў, як пацалунак лёсу,
на нашых вуснах той апёк,
калі мы засыналі позна
і гас лясны наш аганёк.
Сны наплывалі, нібы хвалі,
за хваляй хваля –

сон за сном.

Мы ў сне, шчаслівых, ляталі...
Ды дзень стаіўся за акном.
І потым стукаў асцярожна,
сінеў цвяроза у акне.

Мы абуджаліся трывожна:
 “Наяве ўсё было ці ў сне?”
 Глядзелі сумнымі вачыма
 у неасветлены куток,
 і ўспамінаўся нам радок:
 “А шчасце так было магчыма”.

Анатоль Вярцінскі.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

аб'інець		аддзяліць	+
скеміць		развіццё	
засляпіць		заспяваць	+
бессістэмны	+	раздзя- вальня	+

Заданне 2.

ва ўсе лапаткі як жару ўхапіўшы як падсмалены як з перуна	на злом галавы
адкуль ні вазьміся як гром сярод яснага неба ні адсюль ні адтуль	як (нібы) снег на галаву
кусаць <сабе> локці рваць на сабе валасы ламаць сабе рукі	пасыпаць галаву попелам

Заданне 3.

Прыкладны варыянт перакладу.

Яшчэ шырэй расчынліся дзверы, і ўварвалася яшчэ адна асоба мужчынскага полу ў халаце. Трушчачы (*раструшчваючы*) пабітыя шыбы (*пабітае шкло*), яна кінулася не да сабакі, а да шафы, расчынла яе, і ўвесь пакой напоўніла (*запоўніла*) салодкім і моташным (*моташлівым*) пахам. Затым асоба навалілася на сабаку зверху жыватом, прычым сабака з захапленнем цягнуў (*грызануў, грызюнуў*) яе вышэй шнуркоў на чаравіку. Асоба войкнула, але не разгубілася (*паводле М. Булгакава*).

Заданне 4.

Назва расліны	Утваральная аснова	Спосаб словаўтварэння
Кроп <i>духмяны</i>	дух(□) (у значэнні пах) + мян(ы)	суфіксальны
Бабок <i>трохлісты</i>	тр(ы) + ох+ ліст(□) + ъ (ы)	складана-нуль-суфіксальны
Драсён <i>змяіны</i>	змяй(а) + ін(ы)	суфіксальны
Глог <i>пяціпесцікавы</i>	пяць(а) + і + песцік(□) + ав (ы)	складана-суфіксальны

Заданне 5.

Аповесць мінулых гадоў (“Беларусьфільм”) *Распавядаюць* – дзеяслоў, аг. значэнне працэсу маўлення, п. ф. – *распавядаць*, аснова цяперашняга часу – *распавядай-*..., аснова інфінітыва – *распавяда-*, незвар., зак. трыв. (**незакончае трыванне**), асаб., Нспр. (**І спражэнне**), абв. л., цяп. ч., 3 ас.; мн. л., выказнік.

(3) **найважнейшымі** (падзеямі і фактамі) – прыметнік, значэнне гранічнай якасці; п. ф. – **найважнейшы** (**важны**); якасны; поўн. ф.; **простая ступ. параўнання** (**найвышэйшая ступень параўнання, простая форма**); мн. л., Т. скл.; у сказе азначэнне.

Звязаная (легенда) – асобая форма дзеяслова – дзеепрыметнік, абазн. прымету дзеяння (**абазначае прымету прадмета паводле дзеяння**); п. ф. – **звязаны**, утвораны ад асновы цяперашняга часу (**ад асновы інфінітыва**) **звяза-**, поўная форма, зак. тр., зал. ст., прош. ч., ж. р., адз. л., Н. скл.; у сказе ўваходзіць у склад адасобленага азначэння.

Кожнага (горада) – займеннік, **выражае значэнне прыналежнасці** (**выражае значэнне раздзельнасці – выдзяляльнае значэнне**), п. ф. – **кожны**, адносны (**азначальны**); Р. скл., м. р., адз. л.; дапасуецца да наз. *горад*; у сказе азначэнне.

На (гербах) – прыназоўнік, **прычыннае значэнне** (**аб’ектнае значэнне**), нязмен., невытв., просты; ужыты з назоўнікам *гербах* у Т. скл. (**месным склоне**); у складзе дапаўнення.

Заданне 6.

– Марэк, прывітанне! Гражына сказала, *што* (**že**) ты даўно ў Беларусі. Падкажы, калі ласка, *што* (**co**) можна набыць у якасці сувеніру?

– Вітаю, Агнешка! Я параіў бы купіць ільняныя сурвэткі, лялькі і іншыя вырабы з лёну, *што* (**co**) падабаюцца ўсім турыстам. Спадзяюся, *што* (**že**) яны спадабаюцца і тваім родным. Дарэчы, а як Анжэй?

- Я ведаю, *што* (**že / co**) ён мне напіша.
- Добрых пакупак!

Каментар. У польскай мове *že* ўжываецца на месцы беларускага злучніка *што*, а *co* на месцы адноснага займенніка *што*, які выступае ў якасці злучальнага слова паміж часткамі складана-назалежнага сказа. У сказе *Я ўпэўнена, што ён мне напіша* назіраецца сінкрэтызм, таму можна выкарыстаць як *že*, так і *co*.

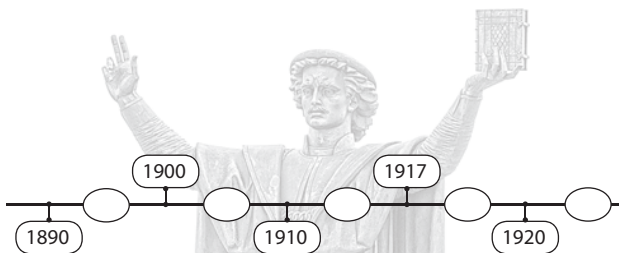
Заданне 7.

Падсобныя, гаспадарчыя пабудовы і прыстасаванні	Прызначэнне
1. Азярод	<i>прыстасаванне з слупоў і жэрдак для досушвання збжыны, травы і пад.; пярэплат</i>
2. Гумно	<i>вялікая халодная будыніна для складвання і абмалоту збжжа</i>
3. Істопка	<i>памяшканне для захавання агародніны і іншых прадуктаў</i>
4. Паветка	<i>памяшканне для захавання дроў, саней, калёс, прылад сялянскай працы</i>
5. Свіран	<i>халодны будынак, прызначаны для захоўвання збжжа, мукі і іншых прадуктаў, а таксама рэчаў і пад.</i>

Заданне 8. Каментар. За кожны правільны прыклад налічваецца 1 бал, за кожную правіль-

ную схему – 0,5 бала. У прыкладах з двухскладовай стапой дапускаюцца адступленні ў выглядзе пірыхія і спандэя.

Заданне 9.

Аўтар і назва зборніка	Год выдання
1. Максім Багдановіч, "Вянок"	1913 (1914)
2. Мацей Бурачок, "Дудка беларуская"	1891
3. Алесь Гарун, "Матчын дар"	1918
4. Янка Купала, "Жалейка"	1908
5. Пімен Панчанка, "Упэўненасць"	1938

Заданне 10.

1. Выпішыце <i>параўнанне</i>	як рэкі
2. Выпішыце адну метафару з <i>другога сказа</i>	цякуць дарогі / лугі маленства / вырастаюць надзеі
3. Выпішыце адзін эпітэт з <i>трэцяга сказа</i>	Млечная (дарога) / цёмная (зямля) / веснавая (зямля)
4. Які <i>сінтаксічны сродак мастацкай выразнасці</i> выкарыстаны ў гэтым урыўку	анафара

Каментар. За кожны правільны адказ налічваецца 1 бал.

Падрыхтавалі
Валерый ВАРАНОВІЧ,
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
Вольга ПРАСКАЛОВІЧ,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Святлана ЯКУБА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЧЭРВЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 41.

11 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Яраслава Пятрова, спевака, народнага артыста Беларусі

12 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Ліліі Драздовай (1927 – 2011), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі, народнай артысткі РСФСР. Жыла ў Расіі

80 гадоў з дня нараджэння Льва Ляха, дырыжора, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Льва Аганавы, скульптара

13 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Самачарнова, мастака

60 гадоў з дня нараджэння Ігара Жука, крытыка, літаратуразнаўцы

20 гадоў таму заснаваны Музей сучаснага выяўленчага мастацтва. Адкрыты ў 1998 г.

14 чэрвеня – 150 гадоў з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Запольскага (1867 – 1934), гісторыка, этнографа, фалькларыста, літаратуразнаўцы, аднаго з заснавальнікаў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі

115 гадоў з дня нараджэння Валянціна Краўцова (1902 – 1963), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

15 чэрвеня – 115 гадоў з дня нараджэння Яна Бабровіча (1902 – 1943), дзеяча рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, публіцыста

16 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шлюбскага (1897 – 1941), літаратуразнаўцы, этнографа, фалькларыста, бібліяграфіста

80 гадоў з дня нараджэння Аўгусціна Мілаванавы, акцёра, народнага артыста Беларусі

18 чэрвеня – 85 гадоў з дня нараджэння Галіны Барташэвіч, фалькларысткі

80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Пятроўскага (1937 – 1999), кінааператара, кінарэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

19 чэрвеня – 105 гадоў з дня нараджэння Пятра Бітэля (1912 – 1991), паэта, перакладчыка

20 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Давідовіча, паэта, мастака

22 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Барыса Аліфера (1937 – 2014), кінааператара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Максімава, мастака

23 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Алісы Мароз, мастачкі

24 чэрвеня – 240 гадоў з дня нараджэння Яна Ходзькі (Барэйкі; 1777 – 1851), пісьменніка, драматурга, грамадскага дзеяча

110 гадоў з дня нараджэння Язэпа Зазека (1907 – 1977), празаіка, літаратуразнаўцы, фалькларыста

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Крука (1927 – 2008), фотамайстра

25 чэрвеня – 125 гадоў з дня нараджэння Зігмунта Абрамовіча (сцэнічнае імя Антон Забель; 1892 – 1988), акцёра

26 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Лявона Савёнка (псеўд. Леанід Свэн; 1897 – 1974), празаіка, журналіста. З 1944 г. – у эміграцыі. З 1950 г. жыў у ЗША

85 гадоў з дня нараджэння Давіда Сімановіча (1932 – 2014), паэта, рускамоўнага празаіка, перакладчыка

27 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Мануіла Юрэвіча (1927 – 2007), кінааператара, заслужанага дзеяча культуры Беларусі. З канца 1980-х гг. жыў за мяжой

28 чэрвеня – 95 гадоў з дня нараджэння Івана Кудраўцава (1922 – 2004), крытыка, літаратуразнаўцы

95 гадоў з дня нараджэння Пятра Стэфановіча (1922 – 2006), празаіка, драматурга, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Сеўрукова, баяніста, заслужанага артыста Беларусі

55 гадоў з дня нараджэння Віктара Іўчанкава, мовазнаўцы

29 чэрвеня – 105 гадоў з дня нараджэння Пятра Хатулёва (1912 – 1937), крытыка

30 чэрвеня – 50 гадоў з дня нараджэння Міхася Зізіюка, беларуска- і рускамоўнага пісьменніка

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

БЫЦЬ НА ЗЯМЛІ ЧАЛАВЕКАМ (ХІ КЛАС)

Гэта не традыцыйны ўрок ці сцэнарнае мерапрыемства. Гэта словы настаўніка пра самыя важныя рэчы, наказ на далейшае жыццё, таму вучняў у правядзенні не задзейнічаюць. Урок “Быць на зямлі чалавекам” праводзіцца ў 11-х класах пасля ўрачыстай лінейкі, прысвечанай апошняму званку. Пасля лінейкі вядучыя запрашаюць выпускнікоў (на апошні ў іх школьным жыцці ўрок) і ўсіх ахвотных (бацькоў, педагогаў, гасцей школы) у актовую залу.

Звычайна ўвесь падрыхтаваны матэрыял чытае настаўнік па памяці, зрэдку заглядаючы ў паперы. Выступленне можа суправаджацца відэашэрагам, музычнымі творамі (фонава або тэматычныя ўстаўкі). У кожнага настаўніка сваё бачанне мэты і свае падыходы да падрыхтоўкі, таму ў розныя гады і ўрокі розныя – па тэкстах, па настроі, па выніках. Але заўсёды такі ўрок заканчваецца аднолькава: “Запішыце дамашняе заданне: быць на зямлі чалавекам”. Звычайна пасля яго выпускнікі, іх бацькі, педагогі выказваюць словы ўдзячнасці настаўніку і захапленне пачутымі кранальнымі радкамі з твораў майстроў слова.

Урок “Быць на зямлі чалавекам” можна назваць урачыстым фінальным акордам у школьным жыцці, далей будуць экзамены, выпускны вечар, але яны насычаны іншымі клопатамі і перажываннямі. А вось гэты апошні ўрок, па словах былых выпускнікоў, запамінаецца вялікім эмацыйным напружаннем і пранікнёным мудрым пасылам.

Усё пакінуць след павінна,
Бо, як пачаўся белы свет,
Прамень,
    пясчынка
                    і расіна
Нязменна пакідаюць след.
І птушка песняю сваёю,
І кропля, што імкне да рэк...
А колькі,
    колькі за табою
Слядоў на свеце, чалавек!

П. Броўка.

Ёсць два няведанні, ў якіх вучуся
Шчаслівым быць і знаць сваю пару:
Не ведаў дня, калі я нараджуся,
Ў якую ноч – не ведаю – памру...

Як ёсць два веданні, з якімі я змірыўся
І ў іх прамежку полымна гару:
Я ўсё-такі аднойчы нарадзіўся,
І ўсё-такі аднойчы я памру...

Л. Галубовіч.

Жыццё – гэта прамежак часу паміж нараджэннем і смерцю. Для чаго ж даецца чалавеку жыццё?

Жыццё даецца, каб жыццё тварыць.
Каб светла-залатую яго ніць
віць і далей – любоўю, справай дзейнай
ды словам, што ад справы неаддзельна.
Тварыць!

Жыццё даецца, каб жыццё тварыць.
Надзейя, праўдай, мужным парываннем,
высакародным, дружным намаганнем,
што потым зоркай у вяках гарыць.
Тварыць!

Жыццё даецца, каб жыццё тварыць.
Маральны самы, самы натуральны
пачатак гэты вось жыццестваральны.
Інакш – якая ад жыцця карысць?
Тварыць!

Жыццё даецца, каб жыццё тварыць.
Не марнаваць, не нішчыць, не бурыць, –
Тварыць!

А. Вярцінскі.

Пяшчотныя, спачувальныя, строга патрабавальныя позіркы дарагіх людзей – бацькі і маці – з першага дня твайго жыцця становяцца надзейнымі павадырамі і ў маленстве, і ў даросласці. І нават калі твае скроні пасівеюць, ніхто з такой самаахвярнасцю не абароніць цябе перад жыццёвымі нягодамі, як маці і бацька.

Як мы любілі ў хованкі гуляць!
Азарт і смех зліваліся ў адзінстве.
Матулі вочы, здольныя схаваць,

не раз дапамагалі мне ў дзяцінстве.
– Схавай мяне, мама!
Я маму зноў прымушана прасіць:
Ад здрады і памылак, ад маркоты,
Ад болю і жыццёвых навальніц,
Ад жорсткасці, ад зла і ад гаркоты
схавай мяне, мама!

Г. Пасканная.

Самыя добрыя вочы – матчыны.
Самыя дбайныя рукі – матчыны.
Самае чуйнае сэрца – матчына.
Самая шчырая песня – матчына...
Самы салодкі сон,
Самы святочны настрой,
Самы святлісты ўспамін,
Самы празрысты сум –
Дома, у мамы...

Цалуйце рукі любыя матуль,
Прапахлыя работаю і сонцам.
З душой, прачуленай да донца,
Цалуйце рукі любыя матуль!

М. Пазнякоў.

А якім спакойным, упэўненым і абароненым
выглядае малое дзіця на бацькавых руках!

Я сам зайздросціў гэтакім рукам
З мазольнымі, цяжкімі кулакамі:
Іх сталь пякла, студзіла іх рака,
Яны ў пясок крышылі цвёрды камень.
А трэба – дрэва з крэкам упадзе,
Яны гару ў далонях утрымаюць,
І гэтыя вось рукі да грудзей,
Глядзі, дзіце малое прыціскаюць.

Шкада малага? Выручаць бяжы,
А то яно ў абдымках задыхнецца...
Дзіце ж у бацькі на руках ляжыць,
Сваім ратком маленечкім смяецца.

Я. Сіпакоў.

Мы тройчы дзеці ў вечным крузе:
Мы дзеці роднае сям'і,
Мы – дзеці Маці-Беларусі
І дзеці матухны-Зямлі.

Н. Гілевіч.

Як ад нараджэння звяры, што ходзяць у пус-
тыні, ведаюць ямы свае, птушкі, што лятаюць у
паветры, ведаюць гнёзды свае, рыбы, што плава-
юць па моры і ў рэках, чуюць віры свае, пчолы і
тым падобныя бароняць вуллі свае, так і людзі:
дзе нарадзіліся і ўскормлены, да таго месца вя-
лікую ласку маюць!

Ф. Скарына.

Радзіма для чалавека – самае блізкае і дара-
гое. Але ці заўсёды мы адчуваем душой тое, што
называем Радзімай? Ці заўсёды цэнім і беражом
тое месца на зямлі, дзе нарадзіліся і выраслі? Ці
добра ведаем гісторыю сваёй Радзімы? Ці глы-
бока пранікліся гонарам за яе слаўную мінуў-
шчыну?!

Толькі ў сэрцы трывожным пачую
За краіну радзімую жаж, –
Ўспомню Вострую Браму святую
І ваякаў на грозных канях.
Ў белаі пене праносяцца коні, –
Рвуцца, мкнуцца і цяжка хрыпяць...
Старадаўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.

У бязмерную даль вы ляціце,
А за вамі, прад вамі – гады.
Вы за кім у пагоню спяшыце?
Дзе шляхі вашы йдуць і куды?
Мо яны, Беларусь, панясліся
За тваімі дзяцямі уздагон,
Што забылі цябе, адракліся,
Прадалі і аддалі ў палон?

Біце ў сэрцы іх – біце мячамі,
Не давайце чужынцамі быць!
Хай пачуюць, як сэрца начамі
Аб радзімай старонцы баліць...
Маці родная, Маці-Краіна!
Не ўсцішыцца гэтакі боль...
Ты прабач, Ты прымі свайго сына,
За Цябе яму ўмерці дазволь!..

М. Багдановіч.

Беларусь! Зялёная, залатая!
Край мой светлы, што выпіў мора пакут!
Да апошняй бярозы благаслаўляю
Светлы дзень, калі я нарадзіўся тут.

У. Караткевіч.

Братцы мілыя! Дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам
ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць
трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай
спрадвечнай мове, каторую мы самі, ды і не ад-
ны мы, а ўсе людзі цёмныя “мужыцкай” завуць,
а завецца яна “беларускай”. Я і сам калісь думаў,
што мова наша – “мужыцкая”. Але, паздароў Бо-
жа добрых людцаў, як навучылі мяне чытаць-пі-
саць, з той пары я шмат дзе быў, шмат чаго ба-
чыў і чытаў: і пераканаўся, што мова наша ёсць
такая ж людская і панская, як і французская,
альбо нямецкая, альбо іншая якая...

Шмат было такіх народаў, што страцілі най-
перш мову сваю, а потым і зусім замёрлі. Не
пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не
ўмёрлі! Наша мова святая, бо яна нам ад Бога
даная!

Паводле Ф. Багушэвіча.

З легендаў і казак былых пакаленняў,
З калосся цяжкаго жытоў і пшаніц,
З сусор'яў і сонечных цёплых праменняў,
З грымучага зьяння бурлівых крыніц,
З птушынага шчэбету, шуму дубровы,

І з гора, і з радасці, і з усяго
Таго, што лягло назаўсёды ў аснову
Святыні народа, бясмерця яго, –
Ты выткана, дзіўная родная мова.

М. Танк.

Ад прадзедаў спакон вякоў нам засталася
спадчына... Кожны чалавек павінен захоўваць
памяць пра сваіх продкаў.

...Род звядзецца, калі магіл не шанавець.
Чаго ж мы ходзім на магілы?
Што нас вядзе пад сосен шум?
Ці жаль? Ці страх? Ці проста звычай?
Ці неўсвядомлены абрад?
Ці нейкай сілай таямнічай
Жыве ў нас памяць цяжкіх страт?

.....
Чаго ідзём? Паплакаць горка?
Паспавядацца? Клятву даць?
Ці, можа, з гэтакіх пагоркаў
Сваё жыццё нам лепш відаць?

...А мы ідзём і садзім кветкі
І з болей думаем падчас:
Ці будуць так нашчадкі-дзеткі
Прыходзіць некалі да нас?
Чаму ж нам ведаць гэта важна?
Таму, што ў вечны супакой
Нам не з жыцця сыходзіць страшна,
А з добрай памяці людской.
Калі б ды так! Калі б ды кожны
З маленства думаў, з першых лет:
Які – ці светлы, ці прыгожы –
Пакіне ў памяці ён след!

Н. Гілевіч.

Вечныя маральныя каштоўнасці – вера, на-
дзея, любоў, праўда, дабро, вернасць, справяд-
лівасць, шчасце, каханне... Кожны выбірае для
сябе тое, што для яго дорага і важна.

Простае шчасце людское,
Так як і наша з табою,
Пэўна, складаецца з солі,
З хлеба, сабранага ў полі,
З поту, дарожнага пылу,
З роднага небасхілу,
З дружбы, мацнейшай ад смерці,
З песні... І так мне здаецца:
Каб з чаго іншага скласці,
Дык ці было б яно шчасцем.

М. Танк.

Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любові,
Нават самая простая ява.
І тады душой не крыві
На дарозе жыцця шырокай.
Пачынаецца ўсё з любові –
Першы поспех і першыя крокі.
Прыручаюцца салаўі,

І змяняюцца краявіды.
Пачынаецца ўсё з любові –
Нават ненавісць і агіда...
Ты пакліч мяне. Пазаві.
Сто дарог за маімі плячыма.
Пачынаецца ўсё з любові,
А інакш і жыць немагчыма.

Я. Янішчыц.

Найвялікшае праяўленне любові да Радзі-
мы – гэта подзвіг у імя Радзімы. На жаль, са-
мыя яркія прыклады мы бачым падчас шмат-
лікіх войнаў.

Войны! Злачынная справа – вайна выклікае
Гнеў мой, і слёзы, і боль...
Спынім забойствы! Сумленне, і розум, і гонар
Ўладна загадваюць кніжніку: як са званіцы,
Бі ў сваё звонкае слова, узбройвай народы
Супраць разбою! Бясконца купае і губіць
Марс збраяносны людзей

у крываваых купальнях.

М. Гусоўскі.

Не можам абмінуць у сённяшняй размове боль і
памяць народа – Другую сусветную вайну. Прайш-
ло ўжо больш за 70 гадоў пасля яе заканчэння, але
гэтая тэма не адпускае нас. Чаму так? Можа, таму,
што не ўся праўда раскрыта, не ўсе высновы зроб-
лены, не ўсе мёртвыя пахаваны, не ўсе злачынцы
пакараны, не ўсе героі праслаўлены?..

Злосна сказаў: “Уставай, пяхота!
Мы не на пляжы, а на вайне”.
І лёг на змяіныя скруткі дроту.
І дзвесце салдацкіх запаленых ботаў
Прайшлі па яго спіне.

Не ён, а другія ішлі ў атаку,
Гранаты кідалі ў бліндажы,
Калолі фрыцаў, палілі танкі
І сцяг перамогі ўзнялі ранкам
На заваёваным рубяжы.

А ён свае косці з іржавых калючак
Сваімі рукамі без стогну аддзёр,
Зваліўся на травы, і стала балюча
І травам, і росам, і ветрам гаючым,
Што прыляцелі з валдайскага азёра.

П. Панчанка.

Здабытае такой вялікай цаной мірнае жыццё
трэба берагчы і шанавець.

Што ні кажы, а жыццё, ужо само па сабе,
ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспэчны дар.
Ёсць важныя дзве часціны, з якіх складаецца
жыццё і яго глыбокі сэнс і характава, – чалавек і
прырода. Бо ніколі не страціць для нас цікава-
сці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмеж-
на, бо дарогі яго не вызначаны, бо формы яго
жыцця і яго адносін да другіх людзей бясконца
разнастайныя, канчаткова не выяўлены і ні-
колі не могуць стаць канчатковымі. А прырода!
Колькі вялікага здавальнення дае нам яна! Бо

прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас.

Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё несузмерна малое для таго, каб начытацца гэтай кнігай.

Я. Колас.

О, край родны, край прыгожы!
 Мілы кут маіх дзядоў!
 Што мілей у свеце божым
 Гэтых светлых берагоў,
 Дзе бруяцца срэбрам рэчкі,
 Дзе бары-лясы гудуць,
 Дзе мядамі пахнуць грэчкі,
 Нівы гутаркі вядуць;
 Гэтых гмахаў безгранічных
 Балатоў тваіх, азёр,
 Дзе пад гоман хваль крывічных
 Думкі думае прастор;
 Дзе увосень плачуць лозы,
 Дзе вясной лугі цвітуць,
 Дзе шляхам старым бярозы
 Адзначаюць гожа пучь?..

Я. Колас.

Прырода нашай Беларусі прыгожая, багатая і разнастайная.

Для ўсіх і кожнага на свеце
 Найпрыгажэйшы родны край!
 Для нас – прыроды болей мілай,
 Чым беларуская, няма.
 Яна ж усіх нас надзяліла
 Душой такою, як сама!
 ...У нас – ці ў лесе ты, ці ў полі –
 Садзіся смела, дзе стаіш:
 Не бойся – сцэгны не паколеш,
 Як на падушцы, пасядзіш!
 ...У нас зямля – якую краску,
 Якую былку ні сарві –
 Кладзі да сэрца як лякарства
 І – здаравей, брат, і жыві!

Н. Гілевіч.

Любіць і берагчы родную прыроду мы вучыліся не толькі ў сям'і, ад бацькоў, але і дзякуючы добрым і цікавым крыніцам – кнігам.

Шчаслівы той чалавек, хто любіць чытаць. Ён заўсёды сярод шчырых і надзейных сяброў – кніг. Кніга – найвышэйшы здабытак людской мудрасці. Яна не толькі захоўвае гісторыю шматлікіх пакаленняў, памяць чалавечага роду, яго спадзяванні і мары, але і падтрымлівае нас у цяжкую хвіліну, дапамагае разабрацца ў складаных жыццёвых сітуацыях, канфліктах, засцепагае ад магчымых памылак.

Прачытаныя ў дзяцінстве кнігі маюць вялікае значэнне для будучыні.

І прыйдзе новых пакаленняў
 На наша месца грамада

Судзіці суд, ці мы сумленна
 Жыццё прайшлі, ці чарада

Зняваг мінулых нас не з'ела,
 Пакінуўшы свой дым і чад,
 І мы па-даўняму нясмела
 Жылі не ў лад і неўпапад?

Ці аб свой гонар дбайна дбалі,
 І дабравольна, без прынук,
 Самі сабой не гандлявалі,
 Не неслі ў петлі дум і рук?

І ці пакінуці на памяць
 Мы песень гэтакіх змаглі,
 З якіх бы можна было ўцяміць,
 Што мы свабоднымі былі?..

А ўжо свой выдасць непадкупны
 Аб нас гісторыя прысуд,
 Калі аглядам гляне рупным
 І разбярэ, ў чым справа тут.
 У сведкі запісы пакліча,
 Паданні клікне ў час такі
 І ўсё паліча, пераліча...
 А суд гісторыі цяжкі!..

І засумуецца патомак,
 Калі дазнаецца аб нас,
 Што нейкі з нас хоць быў не зломак,
 А плечыгнуў у крук не раз;
 Не йшоў з адкрытымі вачыма
 У свет і сцежкі не прастаў,
 А ўсёй магчымасці магчымай
 Таптаў сляды, сябе таптаў.

Я. Купала.

З дзяцінства мы пачынаем разумець, што сама важныя рэчы ў жыцці – гэта сям'я, радзіма, прырода, добрая памяць аб продках, сяброўства, чыстае сумленне. Што яшчэ патрэбна чалавеку?

Чалавеку патрэбна не слава,
 А людская увага і ласка,
 І сардэчнае шчырае слова,
 І вясёлая добрая казка.

Чалавеку патрэбна усмешка
 Незнаёмых вачэй і знаёмых,
 Каб дажджамі размытая сцежка
 Стала лёгкай на кручах і стромках.

Чалавеку не трэба спагады, –
 Дабрата чалавеку патрэбна,
 Каб, мінаючы прорвы і спады,
 Узбірацца на стромкія грэбні,
 Каб сяброў сустракаў клапатлівых
 На дарогах, далёкіх ад дому,
 І каб сам быў заўсёды шчаслівы,
 Калі шчасце прыносіш другому.

С. Грахоўскі.

Так незаўважна прайшло дзяцінства. Чаму навучыліся? Што зразумелі? Якія мэты перад сабой паставілі? І юнацтва – цудоўны час чалавечага жыцця, калі засяваецца зерне бу-

дучыні. А якія парасткі яно дасць – жыццё пакажа.

Плывуць, плывуць удалеч караблі.
І маладосць таксама праплывае,
Ды за сабой, як дзіва, пакідае
Дзіцячы смех на радаснай зямлі.

Людзі – птушкі. Птушаняты – дзеці.
Клопат наш заўсёды аб адным,
Каб усё найлепшае на свеце
Выпала на долю маладым.

М. Мінчанка.

Не разгубіцца ў бездані начэй.
На чыйсьці крык хоць поглядам азвацца.
Ці ведаеш, што ўсё-ткі не лягчэй
Нікога і нічога не баяцца?

Не асмяяць бы шчырасці надзей
І нашай апантанасці адвечнай,
Каб чалавекам быць сярод людзей
З душою непрытворна чалавечай.

І. Шарай.

Безумоўна, кожнаму наканаваны свой лёс,
свая дарога, але бяспрэчным застаецца адно –
быць на зямлі чалавекам.

Вы выйшлі ўдалеч, маладыя,
Вам доўга крочыць праз гады.
Не забывайцеся ж,

якія

Вы пакідаеце сляды.

П. Броўка.

На гэтым апошні ўрок у вашым школьным
жыцці закончаны. Запішыце дамашняе заданне:
быць на зямлі чалавекам.

Таццяна КАРПЕЧЫНА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 55 г. Мінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Мая Радзіма – Беларусь

СВЯТА НАРОДНАЙ ПРОЗЫ

У Кастрычніцкім раёне горада Мінска існуе культурна-адукацыйная праграма “Традыцыйная культура і моладзь”, арыентаваная на выхаванне дзяцей і моладзі сродкамі традыцыйнага фальклору. Яе арганізатары імкнуцца праз конкурсы і іншыя формы далучэння маладога пакалення да беларускага народнага мастацтва знаёміць яго з творчасцю ў традыцыйным жанравым праяўленні.

Так, у сакавіку ў Цэнтры дадатковай адукацыі дзяцей і моладзі “Ветразь” горада Мінска адбыўся Першы раённы конкурс апавядальнікаў беларускай народнай прозы, арганізаваны сумесна з упраўленнем адукацыі, спорту і турызму Кастрычніцкага раёна сталіцы. Аўтар праекта і галоўны ідэйны натхняльнік – этнахарэограф Мікалай Аляксеевіч Козенка, лаўрэат спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзеячам культуры і мастацтваў 2014 г.

У конкурсе ўзялі ўдзел трынаццаць устаноў адукацыі: вучні СШ №№ 1, 11, 30, 71, 97, 110, 119, 194, гімназіі № 75 сталіцы, выхаванцы Цэнтры дадатковай адукацыі дзяцей і моладзі “Ветразь”, студэнты Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў і Міжнароднага інсты-

тута працоўных і сацыяльных адносін. Акрамя мінчан, у конкурсе ўдзельнічалі вучні Мётчанскай школы Барысаўскага раёна.

Маленькія канкурсанты прыгожа, з імпэтам расказвалі казкі, забаўна прамаўлялі хуткамоўкі і лічылкі. Старэйшыя дзеці пераказвалі легенду ці паданне, а самыя дарослыя ўдзельнікі спаборнічалі ва ўменні складаць казкі, імправізаваць на прапанаваную тэму. Была і намінацыя, дзе цэлы калектыў мог разыгрываць казку пры дапамозе ілюстрацыйна-выяўленчых сродкаў, уласцівых розным відам і жанрам народнага мастацтва.

Падчас мерапрыемства ў зале панавала радасная і ўзнёслая атмасфера, не было патрэбы сачыць за парадкам ці сцішваць дзяцей. Маленькія артысты выклікалі ў глядачоў і шчыры смех, і сапраўдныя слёзы. Вядома, бо ў фальклорных творах ёсць і бліскучы гумар, і невымоўны душэўны боль. У наш час тэхнічнага прагрэсу і звышхуткасцей важна тое, што будзе вяртаць чалавека да самога сябе, дапаможа яму супакоіцца і знайсці ўнутраную апору. Слухаючы беларускія казкі і легенды, сутыкаешся з сілай беларускіх традыцый, назапашаных праз стагоддзі, і ў пэўны момант разумееш: чалаве-

На сцэне – удзельнікі Першага раённага конкурсу апавядальнікаў народнай прозы.

ку найперш неабходныя любоў, радасць, творчасць, дабро, ісціна, справядлівасць...

Удзельнікі конкурсу пачулі шмат цёплых слоў ад экспертнай рады. Яе членамі сталі навуковыя супрацоўнікі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, сярод якіх былі лаўрэаты спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзесячам культуры і мастацтва 2014 г. Тамара Варфаламеева, Алена Боганева і лаўрэат прэміі “За духоўнае адраджэнне” Таццяна Кухаронак. Групу экспертаў конкурсу ўзначаліла доктар філалагічных навук Таццяна Валодзіна.

Дзякуючы падтрымцы Кастрычніцкай раённай арганізацыі БРСМ усе ўдзельнікі Першага конкурсу апавядальнікаў беларускай народнай прозы атрымалі салодкія падарункі, магніты з лагатыпам раённай праграмы “Традыцыйная культура і моладзь”, прыгожыя дыпломы, дызайн якіх распрацавала метадыст ЦДАДіМ “Ветразь” Надзея Ізвекава. Лаўрэатаў уганаравалі яшчэ і медалямі. Былі ўручаны спецыяльныя прызы ад часопіса “Бярозка” і газеты “Переходный возраст”.

Сярод пераможцаў конкурсу малодшай узроставай групы – Рагнеда Акуневіч (I месца), Зоя Казакова (III месца) – удзельнікі гурта “Мілавіца” ЦДАДіМ “Ветразь”, Ганна Дзядзюля (III месца) – вучаніца СШ № 71. Дыпломы II ступені атрымалі Вікторыя Кандратава і Іван Гузан з Мётчанскай СШ. Сярод школьнікаў 5 – 8-х класаў перамаглі вучань СШ № 71 Уладзіслаў Лічко (I месца), Аляксандра Гірына (II месца) з Мётчы і выхаванец студыі “Тэатр юнага акцёра” ЦДАДіМ “Ветразь” Аляксей Сыракваш (III месца). У намінацыі калектыўнага разыгрывання казкі першае месца занялі Стас Сіліч і Дар’я Зяюліна (цэнтр “Ветразь”), а другое – Максім Гу-

рыновіч і Валерыя Церах (СШ № 71). Дыпламамі і медалямі лаўрэатаў сярод самых дарослых удзельнікаў узнагароджаны студэнты Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў Аляксандр Шулюк (II ступень) і Ірына Хамутова (I ступень), якая таксама з’яўляецца ўдзельніцай калектыву “Мілавіца”.

Паміж конкурснымі выступамі прысутным былі прапанаваны гульнявыя і танцавальна-песенныя інтэрактыўныя праграмы, падрыхтаваныя педагогам-арганізатарам Таццянай Ярмашук і педагогам дадатковай адукацыі Мацвеем Лішыным. Сваё мастацтва прадэманстравалі фальклорны калектыў “Мілавіца” ЦДАДіМ “Ветразь” пад кіраўніцтвам Марыі Снітко.

У рамках конкурсу быў праведзены круглы стол “Народная проза: традыцыя, захаванне, аднаўленне” з удзелам настаўнікаў, навучэнцаў школ, студэнтаў, магістрантаў, аспірантаў, экспертаў і ганаровых гасцей, дзе падводзіліся вынікі мерапрыемства, абмяркоўваліся важныя пытанні патрыятычнага выхавання асобы сродкамі традыцыйнай культуры беларусаў.

18 красавіка 2017 г. у межах культурна-адукацыйнай праграмы “Традыцыйная культура і моладзь” адбудзецца III раённы адкрыты конкурс выканаўцаў беларускіх народных танцаў “Ветразь”, які пройдзе на базе СШ № 71 горада Мінска. Гэты конкурс па-свойму ўнікальны, бо там будуць выконвацца танцы, якія сёння, на жаль, рэдка пабачыш. Хопіць пальцаў адной рукі, каб пералічыць тыя дзіцячыя калектывы сталіцы, дзе можна навучыцца народным танцам “Лявоніха”, “Мікіта”, “Верабей”, “Пцічкі”, “Матылёк”, “Бобік”, “Картузэ”, “Трачанікі”, “Мальвіна”, “Тапак”, “Войра” і нашай славутай беларускай польцы.

У наступным навучальным годзе стартуюць яшчэ два новыя праекты праграмы “Традыцыйная культура і моладзь” – вакальны і інструментальны конкурсы беларускай народнай музыкі, таксама арыентаваныя на аўтэнтчны фальклор. Хочацца спадзявацца, што яны стануць сапраўдным святам беларускай песні, танцаў і роднай мовы.

Святлана ЧАМЕЦЬЕВА,
загадчык аддзялення
інструментальнай музыкі і вакальнай творчасці
Цэнтра дадатковай адукацыі дзяцей і моладзі
“Ветразь” г. Мінска.

Рубрыку вядзе Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“СТАНЕ ШЧАСЦЕ ТВАЁ АДЛЮСТРОЎВАЦЦА ў ПОДЫХУ СЛОВА...”

Валянціна Драбышэўская – паэтэса, педагог, намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце СШ № 168 у Мінску. Педагагічныя і кіраўнічыя клопаты не перашкаджаюць ёй шчодро дзяліцца сваім талентам з прыхільнікамі творчасці.

Гэты веснавы “Літаратурны ветразь” прадстаўляе нашым чытачам вопытнага педагога як паэта. Тым больш што ў хуткім часе Валянціна Драбышэўская, спадзяемся, стане сябрам Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Валянціна Станіславаўна з тых жанчын, якія перакананы, што шчасце – побач, трэба толькі ўбачыць і распазнаць яго. У простых жаночых клопатах, у светлым і шчырым каханні, у хваляванні маці за сваіх дзяцей, у любімай працы. Ды і шмат у чым іншым, што ад нараджэння на канавана чалавеку небам. “Недзе блізка ходзіць шчасце” – піша аўтар у адной з праявітых замалёвак пад назвай “Жаночая рэфлексія”.

Філасофія пачуццяў, узаемасувязь стану прыроды і душы чалавека, свет эмоцый яскрава выражаны ў паэтычных творах аўтаркі. Вершаваныя радкі дапамагаюць паэтэсе годна, з вераю ў сэрцы, жыць, каб адчуваць сябе “зярняткам жытнім”, любаватца сонцам, якое “сэрца сагравае”, верыць у “пяшчотную сілу вечнасці” і адлюстроўваць шчасце сваё ў магутным “подыху слова”. Прапануем, сябры, яшчэ раз пераканацца ў гэтым.

Валянціна ДРАБЫШЭЎСКАЯ

КВІТНЕЮЧАЙ ЗОРКАЙ АСТРАЛА

Ці шчаслівы ты там, за квітнеючай зоркай астрала?
Памінанне маё не пытанне гарэзлівых думак.
Дзе знайсці для душы ў зямным асяроддзі
прытулак?..
Я шукаю цябе, як і сотні стагоддзяў шукала.

Ці шчаслівы ты там, дзе каханне не адлюстраванне,
А крыніца жыцця наймагутнага Духу Святога,
Над якім прагучала найпершае Божае Слова,
Ад якога ўзнікла і ранне, і наша спатканне?

І адкажа мне нехта: – Шчаслівыя там не сыходзяць
Да зямнога, а думкі твае не пясчынка сусвету,
Толькі імпульс, які, як натхненне, даецца паэту
Праз празрыстыя ніці, што ў небе заўжды карагодзяць.

Сутыкніся душой – і квітнеючай зоркай астрала
Стане шчасце тваё адлюстроўвацца ў подыху слова,
І крыніца жыцця наймагутнага Духу Святога
Стане увасабленнем таго, што так доўга шукала.

У СТАНЕ ГАМАКА

Не пішацца. Нічога. Ні радка.
Няма жыцця? Альбо, наадварот,
Адлічваецца колькасць перашкод,
Калі рука у стане гамака?!

Натхненне не замерзне у крыві,
Калі бурліць яно як сто крыніц!
– Пяром, як і душою, не крыві! –
Кажу сабе, каб не упасці ніц!

Не пішацца нічога? Дык танцуй!
Аблок яшчэ ніхто не адмяніў!
Сярод прыгожых беларускіх ніў
Зярняткам жытнім ты сябе адчуй!

Кажу сабе?! Кажу табе: – Танцуй!

НЕ ЛІСТ

Чаго сумуеш? Свет у вокны!
Чужыя вокны... Усё адно...
Да дрыжкаў лісток пажоўклы
Жыцця гаротнага твайго.

Чаго сумуеш у палоне
Бясконцы думак і ідэй?!
Ідзі! Аддай сябе іконе!
Яна да веры прывядзе!

На кожны крок малітвы хопіць!
На кожны стук! На кожны ўздых!
Не ліст, а цэлая аповесць
Жыцця ад дрыжкаў тваіх.

МАЛІТВА

Божа мілы,
Дай мне сілы
Патрымацца на зямлі!
І ад гора, літасцівы,
Зберажы і захіні!
Дай жыцця яшчэ глыточак,
Усемагутны, я прашу!
Не страфу, дык хоць радочак
Пражыву і напішу!

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

З архіваў часу

АГАТА ГРУШЭЦКАЯ

ЦАРЫЦА РАСІЙСКАЯ, РОДАМ З ЗЯМЕЛЬ ЛІЦВІНСКІХ

УДК 93/94

У артыкуле апісваецца біяграфія царыцы Агаты Грушэцкай. Разглядаецца паходжанне царыцы і яе найбліжэйшых продкаў з беларускіх зямель. Паказаны ўплыў на тагачасную моду, навуку і асветніцтва, побыт маскоўскага двара. Прааналізаваны роля і значнасць асобы Агаты Грушэцкай для Маскоўскай дзяржавы.

Ключавыя словы: *Агата Грушэцкая, Фёдар Аляксеевіч, паходжанне, вяселле, беларускія (ліцвінскія) землі, Маскоўскі двор, прыватная мода.*

The article describes the biography of the Tsarina Agatha Grushetskaya. Discusses the origin of her and her immediate ancestors from the Belarusian lands. Shows her influence on contemporary fashion, science and the enlightenment, life in the Moscow court, its role and importance for the Muscovite state.

У сярэдзіне XVII стагоддзя (розныя крыніцы прыводзяць 1663 – 1665 гг.) у сям’і смаленскага шляхціча Сямёна Грушэцкага нарадзілася дачка, якую назвалі Агатай.

Смаленск, як вядома, доўгі час уваходзіў у склад Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага. Аднак у верасні 1654 г. пасля двухмесячнай аблогі горад быў здадзены войскам рускага цара Аляксея Міхайлавіча і ў 1667 г. юрыдычна далучаны да Маскоўскай дзяржавы Андрэяўскім перамір’ем. Такім чынам вынікае, што найбліжэйшыя продкі Агаты жылі на Смаленшчыне, калі гэтая зямля была яшчэ ліцвінскай, беларускай.

Бацька Агаты быў кіраўніком маёнткаў вялікага гетмана літоўскага Міхаіла Казіміра Пазны. Пазней – дваранін маскоўскі (1658 – 1668), з 1668 г. – чарнаўскі ваявода. Дзед Агаты, Фёдар, быў службовым дваранінам; вярнуўся на радзіму – спачатку ў Смаленскае [1, с. 658 – 659], потым у Віцебскае ваяводства, а пазней зноў апынуўся ў

Маскоўскай дзяржаве. Як бачым, яны мелі непасрэднае дачыненне да ВКЛ, ды і шлюбам браліся, хутчэй за ўсё, з мясцовымі шляхціцкамі.

Продкі Агаты паходзілі са старажытнага шляхецкага роду Грушэцкіх герба “Любіч”, які вядзе свой пачатак з часоў Грунвальдскай бітвы. Родапачынальнік рыцар Мацей (Мацвей) быў каронным харунжым польскага караля Ягайлы. У 1411 г. рыцар Мацей атрымаў ад яго за “крававыя заслугі” [2, с. 301 – 302] сёлы Грушкі (Грушыцы) пад Люблінам (Польшча), ад якіх і ўтварылася прозвішча.

Расійская галіна (да якой належыць Агата) бярэ пачатак ад Карпа Яўстаф’евіча Грушэцкага (нарадзіўся ў 2-й трэці XVI ст.), які выехаў з Польшчы ў Маскву паміж 1584 і 1598 гг. на службу да цара Фёдара I Іаанавіча. Аднак пакуль не вядома, з якой дакладна тэрыторыі выехаў ён у Расію, бо гаворка можа ісці пра Рэч Паспалітую, куды ў той час уваходзілі і Польшча, і Беларусь (Літва) са Смаленскімі землямі.

Беларуская галіна Грушэцкіх таго ж роду занесена ў VI частку дваранскай радаводнай кнігі Магілёўскай губерні (указам Сената 1850 г. занесены ў I частку гэтай кнігі). Сын заснавальніка беларускай галіны (першага з вядомых у гэтай галіне), Себасцьян Грушэцкі, у 1663 г. меў, як і продкі Агаты, маёнтак у Смаленскім ваяводстве, пра што сведчыць загад гетмана літоўскага Паўла Сапегі ад 27 кастрычніка 1663 г. [3, арк. 2]. А ў гербоўніку польскага гісторыка і генеалога Адама Банецкага паказана, што ў 1660 г. у Смаленскім ваяводстве жылі два браты: Себасцьян і Казімір Грушэцкія [4, с. 145]. Акрамя гэтага, у дакументах, што апісваюць аблогу Смаленска (руска-польская вайна 1654 – 1667 гг.), які тады знаходзіўся ў складзе Вялікага Княства Літоў-

Выява герба, паддзенага Грушэцкімі ў 1680-я гг. у Палату радаводных спраў са спасылкай на гербоўнік “Orbis Polonus” Сымона Акольскага (1642).

скага, гаворыцца пра нейкага Рыгора Грушэцкага. Улетку 1654 г. ён атрымаў прыпаведны ліст на 600 чалавек, якіх павінен быў прывесці для абароны горада [5, с. 165].

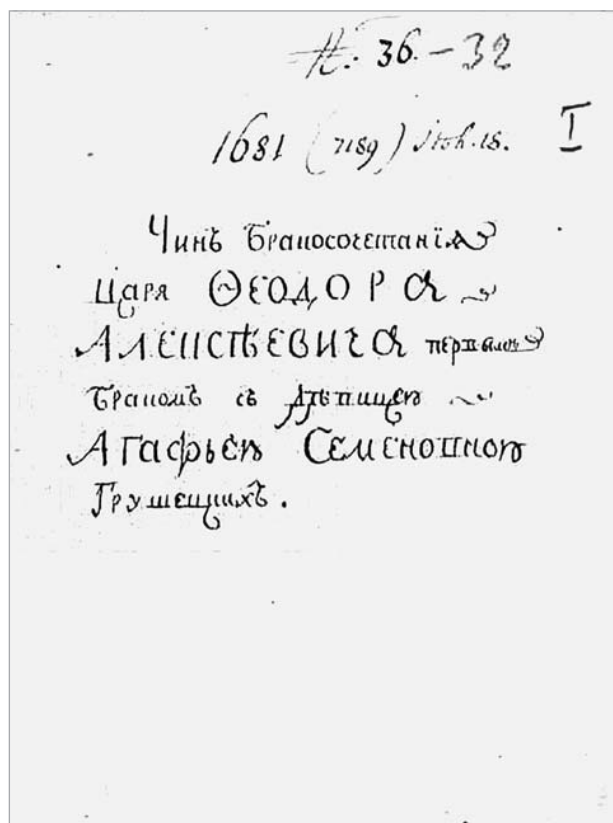
Такім чынам, на сёння цяжка сказаць дакладна, адкуль у Расіі з'явіўся родапачынальнік галіны Агаты Грушэцкай – з польскіх ці беларускіх (ліцвінскіх) зямель. З упэўненасцю можна сцвярджаць адно: яе продкі доўгі час жылі і валодалі маёнткамі на тэрыторыі як гістарычнай, так і сучаснай Беларусі.

Маладая шляхцянка са старажытнымі польскімі каранямі выхоўвалася па-еўрапейску, больш вольна, чым дзяўчаты таго часу пры маскоўскім двары. Агата Грушэцкая мела смелыя погляды і ўмела абараніць сваё меркаванне. Яе манера апранацца, на думку гісторыка П. Сядова, не адпавядала маскоўскім звычаям, дзяўчына аддавала перавагу тагачаснай польскай модзе. Расійскі пісьменнік А. Красніцкі ў рамане “Царыца-палячка” (1902) апісваў геранію як адну з самых прыгожых жанчын свайго часу. Акрамя гэтага, ён падкрэсліваў яе адукаванасць: умела чытаць і пісаць, размаўляла па-польску, разбіралася ў лацінскіх кнігах, мела даволі яснае ўяўленне пра жыццё на Захадзе, разумела французскую мову, іграла на клавесіне. Пра блакітнавокую прыгажуню Агату гаварылі: “Тварам – анёл нябесны, і розумам светла”.

4 красавіка 1680 г., на Вербніцу, падчас хроснага ходу 18-гадовы цар Фёдар Аляксеевіч упершыню ўбачыў прыгажуню сярод народа. Дзяўчына вельмі спадабалася цару, і ён даручыў царскаму пасцельнічаму Івану Максімавічу Языкаву даведацца пра яе. Высветлілася, што гэта Агата Сямёнаўна Грушэцкая, жыве яна разам з маці ў Кітай-горадзе ў стрыечнага дзядзькі, думнага двараніна Сямёна Іванавіча Забароўскага, які да 1677 г. кіраваў Манастырскім прыказам. Цар загадаў перадаць Забароўскаму, “каб ён тую сваю пляменніцу бярог і без укажу замуж не выдаваў”. П. Сядоў лічыць, што не толькі прыгажосць, але і манера апранацца таксама магла прыцягнуць увагу Фёдара Аляксеевіча да Агаты ў натоўпе.

Малады цар закахаўся ў юную, модна апранутую прыгажуню, але, каб не парушаць старадаўнія звычаі, загадаў склікаць у ліпені 1680 г. усіх прыгожых дзяўчат вышэйшага саслоўя для агляду нявест. Разам з Агатай Грушэцкай іх было дзевятнаццаць – дачок баяраў і князёў. Аднак вынік быў прадвызначаны: цар абраў у жонкі ўпадабаную Агату, дзяўчыну з дваранскай, але не вельмі багатай сям'і.

Адзін з найбліжэйшых сваякоў Фёдара Аляксеевіча, яго дзядзька Іван Ільіч Міласлаўскі (брат маці цара), які не жадаў дапускаць да ўла-

Тытульны ліст чыноўнага спісу вяселля цара Фёдара Аляксеевіча з Агатай Сямёнаўнай Грушэцкай.

ды нікога, акрамя Міласлаўскіх, даведаўшыся пра выбар пляменніка, пачаў распаўсюджваць пра царскую нявесту ганебныя чуткі. З'яўленне на першых ролях у царскім палацы Агаты ішло ў разрэз з планамі сваяка і магло аслабіць уплыў яго роду пры двары. Словы Міласлаўскага засмуцілі юнага цара, але набліжаныя да яго людзі ўгаварылі праверыць гэтыя чуткі. Іван Максімавіч Языкаў і Аляксей Цімафеевіч Ліхачоў (выхавальнік царэвіча Аляксея Аляксеевіча) пайшлі да дзядзькі Агаты, у якога яна жыла. Госці Сямёна Забароўскага сталі разважаць, як запытацца ў дзяўчыны пра такую далікатную справу. Аднак Агата, пачуўшы іх гутарку, сама выйшла да гасцей і сказала, што можа паклясціся ў сваёй чэснасці пад страхам смерці.

Такім чынам, спроба Івана Міласлаўскага абгаварыць царскую нявесту разбілася аб настойлівасць жаніха і зайздросную для таго часу адвагу самой дзяўчыны, якая аказалася здольнай пастаяць за сябе. Міласлаўскі сваім паклёпам выклікаў на сябе гнеў пляменніка, і толькі заступніцтва Агаты Сямёнаўны выратавала яго ад царскай няміласці. Па просьбе літасцівай царыцы Фёдар Аляксеевіч дазволіў Міласлаўскаму зноў з'яўляцца пры двары, але ранейшы яго уплыў ужо не вярнуўся.

18 ліпеня 1680 г. ва Успенскім саборы Масквы адбыўся шлюб цара Фёдара Аляксеевіча з Ага-

Багдан Салтанаў.
Пасмяротная парсуна
(партрэт) “Цар Фёдар
Аляксеевіч перад
іконай Спаса Нерука-
творнага”. 1686 г.

тай Сямёнаўнай Грушэцкай. Вяселле адсвяткавалі вельмі сціпла. Нідэрландскі рэзідэнт барон Іаган Келер у данясенні ад 20 ліпеня так апісаў царскае вяселле: “...в прошлое воскресенье его царское величество праздновал обряд своей свадьбы; его супругой не стала ни одна из княгинь, о которых я писал в постскриптуме моего последнего письма и которые были сопровождены во Дворец для того, чтобы его царское величество мог выбрать себе невесту среди них, а ею стала особа из не очень богатой семьи и принадлежащей скорее к польской нации, чем к русской; его величество этим хотел открыто доказать... что он непременно хочет выразить свою волю, а не следовать в этом отношении воле вельмож Двора... ведь если он породнится со знаменитой семьей, которая посредством этого станет чересчур важной и чересчур могущественной и будет стремиться таким образом притеснять менее знатных, то это может привести к опасным ссорам” [6, с. 355].

Настаўнік цара Сімяон Полацкі і яго вучань, новы прыдворны паэт манах Сільвестр Мядзведзеў, склалі оды на гэтую “вялікую і радасную для ўсёй зямлі Рускай урачыстасць”. А дзяржаву апавясцілі лаканічнай акруговай граматай.

Пасля вяселля цар адарыў радню жонкі чынамі і маёнткамі. Так, стрыечны дзядзька Агаты з боку маці, Сямён Забароўскі, стаў думным дваранінам, а з 20 ліпеня – баярынам. У 1681 г. цар падараваў яму сяло Васільеўскае (Рузскі раён Маскоўскай вобласці). Родных сясцёр Агаты, Ганну і Фёклу, выдалі за знатных жаніхоў: першая стала жонкай сібірскага царэвіча

Васіля, другая – княгіняй Урусавай; да таго ж яны атрымалі шчодры пасаг. Стрыечныя браты Грушэцкія, Кандрат і Міхайла Факічы, былі адораны баярскім званнем “жыльца” (малодшы чын пры двары). 2 мая 1680 г., яшчэ да вяселля, Фёдар Аляксеевіч прызначыў стрыечнага брата будучай царыцы Васіля Факіча Грушэцкага страпчым, 17 ліпеня, за дзень да вяселля, ён стаў стольнікам, а ўжо 20 ліпеня – спальнікам. 31 ліпеня стрыечных братоў царыцы Кузьму Восіпавіча, Кандрата і Міхайлу Факічоў цар зрабіў сваімі пакаёвымі стольнікамі. Яе бацька, Сямён Фёдаравіч, атрымаў у 1680 г. чын баярына (праўда, у некаторых крыніцах гаворыцца пра яго смерць у 1669 г., хутчэй за ўсё памылкова). Маці Агаты, баярыні Марыі Іванаўне Грушэцкай (у дзявоцтве Забароўскай), было падаравана сяло Васільеўскае з Ардынцамі, Барысаўскай, Быкаўкай і Бяконтавым (Падольскі раён Маскоўскай вобласці). Новыя царскія сваякі адразу занялі прывілеяванае становішча сярод маскоўскіх чыноў. Грушэцкія і Забароўскія, а таксама іх блізкая і далёкая радня вялікім кланам увайшлі ў склад вярхоў сталічнага дваранства [6, с. 356].

Пасля вяселля цар заняўся ўзвядзеннем новага драўлянага палаца не толькі для сябе і жонкі, але і для сваіх сясцёр, старэйшых і малодшых царэўнаў. Царскі палац быў пабудаваны каля заходняй сцяны Уваскрэсенскай царквы; туды ж перанеслі і палац царскай мачахі Наталлі Кірылаўны.

Царыца Агата Сямёнаўна, у адрозненне ад сваіх шматлікіх папярэдніц, іграла істотную ролю ў прыдворным жыцці і моцна ўплывала на мужа. Пад яе ўздзеяннем значна змяніўся і прыдворны побыт. Так, цар Фёдар Аляксеевіч першым з рускіх апрануў польскі кунтуш, што ўслед за ім зрабілі і ўсе прыдворныя. Ён адмяніў звычай галіць галаву і пачаў насіць доўгія валасы. Гісторык І. Голікаў (1735 – 1801) пісаў: “Цар не любіў пышнасці ні ў вопратцы, ні ў стане, ні ва ўборах. Гэтую эканомію манарх падтрымаў наказам не насіць татарскага адзення і загадаў хадзіць у падобным да польскага, ці старажытным расійскім, паўночнаму клімату ўласцівым” [7, с. 249].

З’явіліся шматлікія новаўвядзенні і ў царскіх палатах. Так, многія прыдворныя, уключаючы і важных пажылых баяраў, сталі падстрыгаць бароды і адкрыта паліць тытунь. Акрамя гэтага, некаторыя з іх пачалі насіць караткаполую нямецкую вопратку.

Агата Грушэцкая прынесла Маскоўскай дзяржаве шмат карысці: “угаворила мужа уничтожить охабни, безобразные женские платья... ввести бритьё бород и стрижку волос, польские

сабли и кунтуши и, что ещё важнее, допустить в Москве закладку польских и латинских школ” [6, с. 516 – 517]. Па патрабаванні маладой царыцы было закладзена некалькі такіх школ, што гаворыць і пра яе асветніцкую дзейнасць. Таксама дзякуючы ўплыву Агаты Сямёнаўны было загадана прыбраць абразы ў храмах, што ставілі для сябе вернікі, нахштальт уласных патронаў (маліцца і ставіць свечкі перад такімі абразамі дазвалялася толькі іх гаспадарам) [8, с. 183].

Маладая царыца дзякуючы больш вольнаму, чым было заведзена на той час у Маскве, выхаванню, вылучалася рэдкай адвагай. Яна дазваляла сабе адкрыта з’яўляцца перад людзьмі і часта сядзела і хадзіла побач з царом, чаго ніколі не бывала раней. Рашучы характар, на думку гісторыка П. Сядова, дазволіў ёй пераадолець векавыя забароны маскоўскага двара. Прысутнасць царыцы Агаты Сямёнаўны побач з царом Фёдарам Аляксеевічам змяняла звыклы ўклад прыдворнага жыцця таго часу [6, с. 358 – 360].

Аднак новаўвядзенні выклікалі ў Маскве пэўныя плёткі і інтрыгі. У горадзе сталі з’яўляцца чуткі пра намер цара прыняць “польскую (ляцкую) веру”, згадалі і Дзмітрыя-Самазванца з жонкай, палячкай Марынай Мнішак. Паводле гісторыка Д. Мардоўцава, гэтыя плёткі ішлі ад уладнай і славалюбнай царэўны Соф’і, сястры Фёдара Аляксеевіча.

Царыца Агата здзейсніла своеасаблівы пераварот у жаночай прыдворнай модзе таго часу. Яна насіла шапку па польскай модзе, якая пакідала валасы адкрытымі [6, с. 351], што выходзіла за межы маскоўскіх звычаяў (варта згадаць рускі какошнік, пад які хавалася кожная валасінка). Такія шапачкі нават сталі называць “польскімі”, яны былі аксамітавымі з футравымі закаўрашамі з куніцы, бобра і собаля. Пад іх надзявалі рантух (намітку; традыцыйны польскі жаночы галаўны ўбор – вялікае пакрывала з лёгкай тонкай тканіны, што закрывае галаву і плечы). Краі рантуха аздаблялі гафтам ці залатым шыццём. Такі галаўны ўбор надзейна прыкрываў валасы, але ў дзяўчат яны маглі быць толькі злёгка прыкрытымі. Польскія прыдворныя дамы другой паловы XVII ст. ужо пакідалі валасы адкрытымі. Аднак у палацавых дакументах таго часу звесткі пра матэрыялы для такога рантуха адсутнічаюць. Таму, паводле П. Сядова, можна выказаць меркаванне, што царыца Агата не закрывала валасы цалкам, а прыбірала іх карункамі, з-за чаго ў маскоўскіх дакументах яе галаўны ўбор называлі часам “дзявоцкім”.

Вывоз белакаменных саркафагаў у падземную палату паўднёвай прыбудовы Архангельскага сабора перад разбурэннем Узнясенскага манастыра. 1929 г.

Першае згадванне пра “польскую шапачку” Агаты адносіцца да 19 верасня 1680 г. У гэты дзень у палацы адзначаліся імяніны царэўны Соф’і Аляксееўны, і для Агаты Сямёнаўны была пашыта “шапка бархат на полское дело, на окол пара соболей... в кроенье вышло бархоту два вершка, на испод четверть полы хребтов белых. Взять делать Новомещанской слободы поляк Семен Васильев сын Карешенков. Ему ж дано делать и другая шапка бархот ал же, на окол соболей... круживо серебряного аршин” [6, с. 516 – 517]. Ужо на наступны дзень для самых вялікіх модніц у царскім цераме – маладых царэўнаў Кацярыны і Марыі – таксама былі пашыты “польскія шапачкі”, што сведчыць пра поспех новага галаўнога ўбору царыцы на палацавым свяце.

Царэўна Марыя Аляксееўна гэтак жа апраналася “па-польску”, а царэўна Кацярына Аляксееўна і пасля смерці цара Фёдара Аляксеевіча насіла “шапку и платье в польском вкусе, забросила московские кафтаны, перестала заплетать волосы в одну косу” [6, с. 516 – 517]. Другая жонка цара, шаснаццацігадовая Марфа Мацвееўна Апраксіна, з якой ён ажаніўся пасля смерці Агаты Сямёнаўны, таксама захапілася новай модай [6, с. 518]. Сведкам гэтых новаўвядзенняў быў і Пётр I, будучы імператар усерасійскі, якому на момант праўлення Агаты Сямёнаўны было ўжо дзевяць гадоў. Маладой царыцы ён даводзіўся шваграм (братам мужа). Таму нельга выключыць, што яна магла мець пэўны ўплыў на яго захапленне ўсім еўрапейскім.

Гісторык П. Сядоў характарызуе Агату Грушэцкую як набожную жанчыну, дабрадзейную і міласцівую [6, с. 358 – 360]. Апроч згаданага ўжо факта заступніцтва Агаты за Івана Міласлаўскага, пра яе дабрадзейнасць сведчыць яшчэ адна

Міхаіл Мілюцін. Абраз “Святы Фёдар Страцілат і вялікапакутніца Агаф’я”. 1680 – 1681 гг. Выява святых заступнікаў царскай сям’і – унёсак цара Фёдара Аляксеевіча і царыцы Агаты Сямёнаўны Грушэцкай у Аляксандраўскі Успенскі манастыр.

гісторыя. Прыказны суддзя Багдан Фёдаравіч Палібін, чалавек праўдзівы і паважаны, якога таксама не любіў Міласлаўскі, маючы крайнюю патрэбу, пазычыў 300 рублёў, заклаўшы вёску, аднак не здолеў своечасова аддаць увесь доўг. Пад’ячы параіў Палібіну ўзяць суму, якой не хапала, са сродкаў прыказа, а пасля вярнуць грошы. Пра гэта данеслі Міласлаўскаму, які даклаў цару пра крадзеж з казны. Фёдар Аляксеевіч паверыў гэтаму і загадаў пакараць Палібіна. Пачуўшы гэта, Агата Сямёнаўна запыталася ў Міласлаўскага пра абставіны здарэння, але той не ведаў, як усё адбывалася. На гэта гасударыня з гневам сказала, што ён абвінавачвае чалавека без суда і, не ведаючы дакладна справы, даносіць пра гэта гасудару. Царыца загадала пачаць расследаванне, распытала пра Палібіна і, даведаўшыся пра ўсё ў дэталях, паслала абвінавачанаму з Іванам Пацёмкіным 300 рублёў. Агата Сямёнаўна не толькі пазбавіла Палібіна ад бяды, але яшчэ і шчодро ўзнагародзіла яго [9, с. 310].

Падчас праўлення Агаты Грушэцкай царэўны атрымалі пэўную фінансавую самастойнасць. Калі раней у іх пакоі прыносілі тавары, купленыя імі ці ўзятыя ў крэдыт прыказам майстэрскай палаты, то цяпер яны маглі самі набыць тую ці іншую рэч, загадаўшы аплаціць яе ў прыказе [6, с. 382].

У ноч з нядзелі на панядзелак 11 ліпеня 1681 г. царыца нарадзіла сына, якога назвалі ў гонар

прадзеда Ільі Данілавіча Міласлаўскага. 17 ліпеня дзіця хрысцілі ў палацавай царкве. Хросным бацькам царэвіча стаў ігумен Фларышчавай пустэчы Іларыён, а хроснай маці – царэўна Таццяна Міхайлаўна. Спадчынніка даручылі клопатам баярыні Ганны Пятроўны Хітравой, якая даглядала ў дзяцінстве і самога цара.

Аднак праз тры дні пасля нараджэння немаўляці Агата Сямёнаўна памерла ад радзільнай гарачкі [10, с. 19]. Яе смерць стала цяжкім ударам для Фёдара Аляксеевіча: ён здолеў правесці труну толькі да ганка, але не змог прысутнічаць на пахаванні ва Узнясенскім манастыры; толькі на саракавы дзень цар быў на паніхідзе [7, с. 249].

Пра гэты перыяд у жыцці цара Фёдара Аляксеевіча гісторык В. Тацішчаў пісаў: “Как сей государь супружеством своим с царицею Агафиею Семионовною в полном веселии крайнею любовью одарены были и образом супружеской любви истинную добродетель на себе изъявляли, которое ко увеселению как их величеств, так и всех подданных знаком чреватства великую надежду к желаемому наследию подало. Но соизволением высшего, родя его величество царевича, вскоре к великой всех печали представилась, и по ней вскоре оный новорожденный царевич воспоследовал. Которым его величество настолько опечалился, что несколько дней ни с кем говорить и брашна употреблять не хотел. И хотя ближние его всеми мерами о увеселении его прилежали, но ничего учинить не могли, и его величество от такой печали вскоре заболел” [9, с. 53].

Нованароджаны царэвіч перажыў маці толькі на тыдзень. Засмучаны бацька зноў правёў труну толькі да ганка і не здолеў прысутнічаць на пахаванні ў Архангельскім саборы.

Праз паўгода пасля гэтых страт Фёдар Аляксеевіч узяў за жонку Марфу Мацвееўну Апраксіну (1664 – 1715), але праз два месяцы пасля вяселля раптоўна памёр на 21-м годзе жыцця, не пакінуўшы спадчынніка. У 1682 г., у дзесяцігадовым узросце, на расійскі прастол узышоў Пётр I. У 1692 г. ён пахаваў свайго другога сына, Аляксандра Пятровіча, побач з царэвічам Ільёй Фёдаравічам [11, с. 421].

Узнясенскі манастыр, які служыў у сярэднія вякі месцам пахавання прадстаўніц маскоўскага велікакняжацкага роду і дзе была пахавана Агата Сямёнаўна Грушэцкая, у 1929 г. разбурылі бальшавікі. Белакаменныя саркафагі вывезлі ў падземную палату паўднёвай прыбудовы Архангельскага сабора, дзе яны знаходзяцца і дагэтуль. На вечку саркафага Агаты Сямёнаўны напісана: “Лета 7189 июля в 14 день в четверток в 14 часу дня в первой четверти на память святаго апостола Акильи преставись раба божия

благовернаго государя царя и великаго князя Феодора Алексеевича всея великия и малыя и белыя России самодержца супруга благоверная государыня царица и великая княгиня Агафья Симеоновна погребена на сем месте июля в 15 день” [12, с. 237].

Першым пра жыццё Агаты Сямёнаўны Грушэцкай распадзе гісторык Васіль Тацішчаў. Звесткі пра царыцу ён атрымаў ад дыпламата Барыса Іванавіча Куракіна [13, с. 1], які быў жанаты з пляменніцай Агаты Грушэцкай, княгіняй Марыяй Фёдараўнай Урусавай (дачкай князя Фёдара Сямёнавіча Урусава і княгіні Фёклы Сямёнаўны Грушэцкай, роднай сястры Агаты Сямёнаўны). У працах гісторыка апісваецца перыяд з моманту знаёмства дзяўчыны з царом і да яе апошніх дзён*. У наш час пры вывучэнні біяграфіі Агаты Грушэцкай даследчыкі нярэдка абаліраюцца на архіўныя матэрыялы, што захоўваюцца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў (РДАСА)**.

Спіс літаратуры

1. **Гунин, Л.** Пацы : Магнаты ВКЛ. Сокрачэнная родова, служэбна-політычная, судэбная і владельцкая гісторыя [Электронны режим] / Л. Гунин // Бобруйск. – Режим доступа : http://www.balandin.net/Gunin/Bobruisk/CHAPTER_4/rasy.htm 699 с.

* У даследаванні “Гісторыя Расійская” В. Тацішчава звесткі пра царыцу Агату Грушэцкую знаходзяцца ў I і VII тамах.

** РДАСА. – Ф. 396. Воп. 2. Спр. 872, 873.

2. **Niesiecki, K.** Gruszecki herbu Lubicz / K. Niesiecki // Herbarz Polski. – Lipsk : J. N. Bobrowicz, 1839 – 1845. – Т. 4. – 518 с.

3. **НГАБ.** – Ф. 2066. Воп. 1. Спр. 16.

4. **Boniecki, A.** Gruszeccy v. Grusieccy h. Lubicz z Gruszk / A. Boniecki // Herbarz polski. – Warszawa : skł. gf. Gebethner i Wolff, 1904. – Т. VII. – 408 с.

5. **Рахуба, А.** Мабілізацыйны высілак ВКЛ пад час вайны 1654 – 1667 гг. / А. Рахуба // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2008. – Т. 15. – Сш. 1 – 2 (28 – 29). – 448 с.

6. **Седов, П. В.** Закат Московского царства, царский двор конца XVII века / П. В. Седов. – СПб. : Петербургский институт истории, изд-во “Дмитрий Буланин”, 2008. – 604 с.

7. **Корсакова, В. И.** Федор Алексеевич / В. И. Корсакова // Русский биографический словарь : в 25 т. / под ред. А. А. Половцова. – СПб. : Санкт-Петербургское Императорское Русское историческое общество, 1913. – Т. 25. – 493 с.

8. **Мордовцев, Д. Л.** Русские исторические женщины (Женщины до-петровской Руси) / Д. Л. Мордовцев. – СПб. : Изд-во Н. Ф. Мертца, 1902. – Т. 35. – 214 с.

9. **Татищев, В. Н.** История Российская / В. Н. Татищев. – М. : Наука, 1968. – Т. VII. – 483 с.

10. **Особы великокняжеской и царской фамилии, в бозе почивающих в Московском Вознесенском девичьем монастыре.** – М. : Тип. Ефимова, 1902. – 22 с.

11. **Пчелов, Е. В.** Монархи России / Е. В. Пчелов. – М., 2003. – С. 668.

12. **Путеводитель к древностям и достопримечательностям Московским.** – М., 1792. – Ч. 1. – 358 с.

13. **Кузьмин, А. Г.** Татищев / А. Г. Кузьмин. – М. : Молодая гвардия, 1987. – 95 с.

Алег ГРУШЭЦКІ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Мастацтва ў кантэксте часу

МЕДЫЯТЭХНАЛОГІІ ЯК НОВЫ МАСТАЦКІ СРОДАК СТВАРЭННЯ ВІЗУАЛЬНАГА ВОБРАЗА ДЗІЦЯЧАГА ЛЯЛЕЧНАГА СПЕКТАКЛЯ

УДК 792.073:[792.97.021+004.9](476)

Артыкул прысвечаны аналізу вынікаў анкетнага апытання аўдыторыі дзіцячага спектакля з выкарыстаннем новых сродкаў сцэнічнай выразнасці, створаных з дапамогай медыятэхналогій. Высветлена, што медыятэхналогіі ў спектаклі служаць для стварэння відовішчнасці пастаноўкі і ўяўляюць сабой новы мультымедыны тып сцэнаграфічнай выразнасці ў лялечным тэатры, які становіцца ўспрымаецца дарослай і дзіцячай аўдыторыяй. Пры гэтым пастаноўшчыкам дзіцячых спектакляў неабходна выіць аксіялагічны патэнцыял медыятэхналогій як дзейснага сродку выразнасці.

Ключавыя словы: *тэатр лялек, вынікі апытання глядача, медыятэхналогіі, візуальны вобраз спектакля, мультымедыны тып сцэнаграфіі, аксіялагічны падыход, тэатральнасць.*

The article is devoted to analysis of the results of a questionnaire survey of the audience of children's performance. The author explores new means of stage expression in the puppet theater, created with the help of media technologies, and reveals, that media technologies in the play serve to create entertainment productions and present a new multimedia type of stage design expressiveness in the puppet theater, which is positively perceived by the adult and child audience, but Directors and designers of stage of children's plays is necessary to identify the axiological potential as an effective means of expression.

За апошняе дзесяцігоддзе візуальны вобраз сучасных пастановак у тэатры лялек істотна змяніўся дзякуючы новым мастацкім сродкам, у якасці якіх выступаюць медыятэхналогіі. У сучасным тэатры да іх адносяць мультымедыныя

праекцыі на экраны рознай велічыні, відэатрансляцыю, камп'ютарную анімацыю, 3D-мэпінг і інш. Сцэнічнае дзеянне і акцёрскі тэкст на тэатральнай сцэне дапаўняюцца камп'ютарнымі “малюнкамі”, якія замяняюць рэальныя дэкара-

Сцэна са спектакля “Русалачка” Брэсцкага абласнога тэатра лялек. 2010 г.

цы, электроннымі праекцыямі (рэпрэзентацыяй) вядомых мастацкіх твораў, анімацыяй персанажаў п’есы, у структуру спектакля ўводзяцца фотаздымкі, мультфільмы, урыўкі з кінахронікі, мастацкіх і дакументальных фільмаў, рэкламы, спецыяльна рыхтуюцца да пастаноўкі арыгінальныя гуказапісы і відэазапісы, камп’ютарная графіка, відэа- і медыя-арт і інш.

Сёння ў Рэспубліцы Беларусь існуе сем дзяржаўных прафесійных тэатраў лялек, калектывы якіх мэтанакіравана займаюцца эстэтычным выхаваннем маленькага глядача і далучаюць дзяцей да тэатральнага мастацтва. З улікам прыросту насельніцтва, што назіраецца ў апошні час у краіне, мастацтва тэатра лялек павінна быць запатрабаваным у глядача (бацькоў і дзяцей). Таму існуе неабходнасць пастаяннага вывучэння культурных запытаў і асаблівасцей успрымання спектакля наведвальнікамі тэатра лялек.

Маніторынг адносінаў глядачоў да спектакля як твора тэатральнага мастацтва ляжыць не зусім у плоскасці даследаванняў мастацтвазнаўства, а больш датычыцца сферы сацыялогіі тэатра. Аднак, як лічыць доктар мастацтвазнаўства Р. Бузук, аналізуючы механізмы ацэнкі спектакля глядачом, можна выявіць спецыфіку сацыяльна-мастацкага ўспрымання пастаноўкі публікай, “вызначыць структурныя характарыстыкі знакавых сістэм тэатра, а таксама асаблівасці функцыянавання алфавіта тэатральнай мовы” [1, с. 4]. Сацыялагічны ракурс даследавання ў інтэграцыйным мастацтвазнаўстве выкарыстоўваецца не часта і яшчэ радзей прымяняецца пры мастацтвазнаўчым аналізе пастановак тэатра лялек, што абумоўлівае навізну і актуальнасць зместу гэтай публікацыі. Артыкул прысвечаны аналізу вынікаў анкетнага апытання аўдыторыі дзіцячага спектакля з выкарыстаннем запатрабаваных у сучаснага глядача новых сродкаў сцэнічнай выразнасці – медыятэхналогій.

Мэта артыкула – выявіць прызначэнне медыятэхналогій як новага мастацкага сродку ў стварэнні візуальнага вобраза дзіцячага лялечнага спектакля. Пры інтэрпрэтацыі вынікаў анкетнага апытання мы абапіраліся на прынцып каштоўнасці (аксіялагічнасці), які дазволіў адлюстравать значнасць і праблематыку выкарыстання медыятэхналогій у жыцці грамадства і іх уплыў на тэатральна-пастановачы працэс.

Візуальны вобраз спектакля даследчыкі разглядаюць як мастацтва сцэнаграфічнага вырашэння пастаноўкі, якое лічыцца яе важным форм

маўтваральным і сэнсаўтваральным элементам. Асаблівасцю вывучэння мастацтва сцэнаграфіі айчыннымі даследчыкамі з’яўляецца яго разгляд у рамках агульнага тэарэтычнага мастацтвазнаўства (Г. Барышаў, Т. Гаробчанка, П. Карнач, Т. Катовіч, У. Няфёд, Р. Смольскі, А. Сабалеўскі). Сярод апошніх навуковых прац, прысвечаных даследаванню мастацтва сцэнаграфіі сучаснай Беларусі, вылучаюцца працы Т. Катовіч, А. Савіцкай, В. Ярмалінскай, К. Дубоўскай і інш. Некаторыя пытанні сцэнаграфіі тэатра лялек распрацаваны ў дысертацыйных даследаваннях В. Ярмалінскай, закранаюцца ў навуковых публікацыях Г. Алісейчык, разглядаюцца ў рэцэнзіях Л. Грамыкі, Т. Команавай, Н. Панкратавай, Н. Бунцэвіч і іншых тэатразнаўцаў. Аднак выкарыстанне медыятэхналогій у візуальнай арганізацыі прасторы лялечнай сцэны яшчэ не мае ґрунтоўнага асэнсавання ў працах айчынных аўтараў.

У даследаванні сцэнаграфічнага мастацтва адсутнічае адзіны агульнапрыняты тэарэтычны падыход. Сярод найбольш абгрунтаваных вылучаюцца падыходы да сцэнаграфіі як часткі агульнага гісторыка-культурнага працэсу; як вызначанага этапу ў развіцці мастацкага афармлення спектакля; як прасторавага рашэння спектакля; як візуальнага ўвасаблення драматургічнай асновы спектакля. Апошні з іх цесна звязаны з неаксіялагічнай трактоўкай (паводле В. Салеева), якая ґрунтуецца на стварэнні тэатрам каштоўнасцей, іх засваенні і ацэньванні [3, с. 154]. Таму ў гэтым артыкуле была зроблена спроба разгледзець медыятэхналогіі як мастацкі сродак стварэння візуальнага вобраза спектакля ў аксіялагічным полі.

На сцэне лялечных тэатраў у 2008 – 2010 гг. з’явіліся спектаклі, якія акрэслілі новую тэндэнцыю ў сцэнаграфіі. Даследчыкі К. Дубоўская і С. Крывашэева вызначаюць такое візуальнае афармленне, як мультымедычны тып сцэна-

графічнага вырашэння пастаноўкі, у прэсе яны часта называюцца медыя-спектаклямі. Мадэрнізацыя сучасных тэатраў, камп'ютарызацыя сцэнічнага абсталявання спрыялі пашырэнню выразных сродкаў сцэнічных пастановак. Мова тэатра лялек робіцца ўсё больш складанай і патрабуе сёння ўдакладнення рамак жанру. Напрыклад, пастаноўкі калектываў “Гратэск” (Кракаў), “Маска” (Жэшаў), “Тэатр лялькі і акцёра” (Ломжа) і іншых, якія ўдзельнічалі ў фестывалях ляльных тэатраў у Беларусі, паказваюць, што пытанне жанравай вызначанасці цэлага корпуса артэфактаў, створаных за апошнія дзесяцігоддзе, адкрыта не толькі ў нашай краіне. Даследчыкі працягваюць апераваць звыклым тэрмінам *тэатр лялек*, нават калі гаворка ідзе пра сцэнаграфію спектакляў, дзе лялек зусім няма, а артысты выкарыстоўваюць замест іх смартфоны і камеры відэазапісу. Гледачы (асабліва дзеці) такія пастаноўкі часта ўспрымаюць на ўзроўні “не зразумела, але прыгожа”, але ў айчынных крытыкаў яны выклікаюць шмат пытанняў.

Разгледзім некаторыя спектаклі айчынных ляльных тэатраў даследаванага перыяду, якія вылучаюцца новым візуальным вобразам, уражваюць гледачоў, а таксама адзначаны ўвагай крытыкаў і мастацтвазнаўцаў.

Пастаноўка “**Русалачка**” (2010) паводле Н. Гернет рэжысёра Д. Нуянзіна Брэсцкага абласнога тэатра лялек удзельнічала ў V Беларуска-міжнародным фестывалі тэатраў лялек (Мінск, 2010) і ўпершыню прадэманстравала новы прыём маштабнага мультымедычнага сцэнічнага афармлення ляльнага спектакля (сцэнаграфія і лялькі Т. Нерсіян). Галоўную ролю ў стварэнні чароўнай атмасферы марскога дна мела відэаграфія на паўпразрыстым экране, які знаходзіўся перад сцэнай [з тэхнічнага боку – гэта 3D-тэхналогія, што мае назву *ві-*

дэ-мэпінг (video mapping show) ці *праекцыйны мэпінг*]. Відэаграфія ў “Русалачцы” (І. Пракаповіч) рабіла ілюзію сапраўднай “віртуальнай рэальнасці”: шторм, тоўшча вады, якую рассякалі кіты і скаты, што плылі проста на гледача. Дапаўняла эфект сітуацыйна дакладнае вобразна-музычнае (шумавое) афармленне пастаноўкі, якое выклікала асацыяцыі з шумам хваляў і рухам вады.

За неардынарнае візуальнае вобразнае вырашэнне ляльнага спектакля лаўрэатам II Нацыянальнай тэатральнай прэміі Рэспублікі Беларусь у намінацыі “Найлепшы спектакль для дзяцей” стала пастаноўка “**Чароўны пэндзаль**” (2011), створаная рэжысёрам І. Казаковым у Магілёўскім абласным тэатры лялек. На сцэне былі скарыстаны багатыя тэхнічныя магчымасці тэатра, які толькі адчыніўся пасля рэканструкцыі.

Аўтары вызначылі пастаноўку як музычную казку-размалёўку для дзяцей малодшага школьнага ўзросту і для сямейнага прагляду, што цалкам адпавядае вобразнаму вырашэнню і сцэнарна-рэжысёрскай задуме гэтага маштабнага і яркага дзіцячага спектакля. Галоўная гераіня – маленькая дзяўчынка, як усе ў дзяцінстве, з захапленнем малюе і стварае свой дзіўны маляўнічы свет. Дзякуючы медыятэхналогіям гледачы бачаць гэты працэс у рэальным часе: на экранах на задніку сцэны з’яўляюцца выявы яе малюнкаў. Нечакана клякса, якую выпадкова зрабіла дзяўчынка, ператварылася ў страшнага караля Безабраза, які перафарбаваў усё ў цёмныя колеры. Выратаваць свет ад шэрасці дапамагаюць гераіні чароўны пэндзаль, сем цудоўных фарбаў і сапраўдныя сябры.

Дэкарацыйна-вобразнае рашэнне спектакля (мастак Т. Нерсіян) грунтуецца на мультымедычных тэхналогіях – камп’ютарнай графіцы і мультыплікацыі. Гледач бачыць захапляльнае

дзеянне, што арганічна дапоўнена якасна выкарыстанымі высокімі тэхналогіямі: спецыяльна для пастаноўкі быў створаны мультыплікацыйны фільм, у які літаральна паглыбляюцца героі спектакля. Непаўторную атмасферу дзяцінства ўзмацняюць песні і музыка, напісаныя С. Залескай-Бень – лідарам беларускай музычнай групы “Серебряная свадьба”, і зладжаны акцёрскі ансамбль.

Медыятэхналогіі як сродак выразнасці ляльнага спектакля ў пастаноўцы “Чароўны пэндзаль” дазволілі стварыць сапраўдны маляўнічы свет і вызначылі выдатную якасць мастацкага рашэння сцэнаграфіі.

Сцэна са спектакля “Чароўны пэндзаль”
Магілёўскага абласнога тэатра лялек. 2011 г.

Разгледжаныя прыклады паказваюць, што функцыянальная роля тэатральнай дэкарацыі ў ляльным спектаклі выяўляецца ў дзвюх формах. Функцыя мадэлявання медыятэхналогій вызначае сучасныя мастацкія сродкі сцэнаграфіі, якія ствараюць тэатральнасць. Камунікатыўная функцыя медыятэхналогій як дэкарацыйнага фону характарызуе здольнасць перадаваць мастацкі змест глядачу і адпаведнай выявай арганізуюць сам працэс успрымання, гэта значыць ажыццявіць псіхалагічны ўвод у дзеянне, далучыць глядача да пэўнай мастацкай рэальнасці. “Медыятэхналогіі разумеюць у вузкім сэнсе як сродкі інфармацыйнай дзейнасці, а ў шырокім сэнсе медыятэхналогіі могуць разумецца як тэхналогіі сацыяльнай дзейнасці, якія фарміруюць медыякультуру людзей” [2, с. 12]. Глобальная медыяпрастора ўздзейнічае на тэатр, медыяасроддзе фарміруе глядацкае ўспрыманне, медыяпрацэсы ствараюць высновы медыяграмадства, дзе прысутнічае новая сістэма каштоўнасцей, сфарміраваная медыятэхналогіямі.

Успрыманне спектакля – гэта вынік усталявання зваротнай сувязі яго творцаў з глядачамі. Каб выявіць асаблівасці ўспрымання спектакля ляльнага тэатра з выкарыстаннем медыятэхналогій, намі ў 2015 г. было праведзена анкетнае апытанне аўдыторыі (472 чалавекі) дзіцячай пастаноўкі “**Марозка**” (узроставае катэгорыя – ад чатырох гадоў). Вядомая руская казка была пастаўлена ў Беларускім дзяржаўным тэатры лялек у 2008 г. (аўтар п’есы М. Шурынава, рэжысёр А. Жугжда), але па-ранейшаму карыстаецца заслужанай папулярнасцю ў наведвальнікаў рознага ўзросту, асабліва ў час навагодніх святаў.

У сцэнаграфіі спектакля выдатны мастак В. Рачкоўскі выкарыстаў прынцып класічнага чорнага кабінета, нацягнутую празрыстую тканіну, дзе транслюецца ўся анімацыя, дэкарацыі ў стылі беларускай выцінанкі, планшэтных

лялькі з выразнай знешнасцю, якімі кіруюць акцёры ў чорных касцюмах. У пастаноўцы былі задзейнічаны найлепшыя артысты тэатра, якія ўвасобілі яркія вобразы. Цёплыя і гарманічныя фарбы дэкарацыйнага афармлення стварылі на сцэне і ў глядзельнай зале па-сямейнаму добрую атмасферу, напоўненую энергіяй прадчування цуду і свята. Арыгінальная музыка А. Кандыбы ўзбагаціла гукавую палітру і тэмпарытм сцэнічнага дзеяння.

Старадаўняя казка пераносіць глядачоў у засыпаны снегам дзівосны свет. Тут жывуць стары са старой, а з імі дзяўчынкі – скупая, гультаяватая Паша і добрасардэчная, працавітая Даша. На першы погляд, “Марозка” – вельмі простая казка, але рэжысёр А. Жугжда заклаў у сюжэтную лінію спектакля звышскладаныя педагагічныя задачы, актуальныя для сучасных дзяцей і бацькоў. Пастаноўка атрымалася надзвычай арыгінальнай (вельмі нязвыкла бачыць камп’ютарную анімацыю ў старадаўняй казцы), а самае галоўнае – павучальнай.

На адно з самых папулярных пытанняў у тэатры “Ці спадабаўся вам спектакль?” (адрасаванае як дзецям, так і бацькам) пераважная большасць глядачоў адказала “Вельмі спадабаўся” ці “Спадабаўся”. Дзеці (ад 2,6 да 18 гадоў) часцей за бацькоў выбіралі адказ “Вельмі спадабаўся”, і іх меркаванне далёка не заўсёды супадала з бацькоўскім.

У каментарыях да адказаў глядачы звярталі ўвагу на відовішчнасць пастаноўкі, запамінальнасць сцэнаграфіі. Дадатковыя пытанні паказалі, што высокімі баламі (прапаноўвалася шкала ад 1 да 5 балаў) большасць аўдыторыі адзначыла лялек, ігру акцёраў, дэкарацыі, спецефекты, музычнае афармленне. Многія паставілі па ўсіх пазіцыях 5 балаў.

Неабходна, аднак, адзначыць, што 4 балы ад некаторых дарослых атрымалі сюжэт казкі, дэкарацыі, спецефекты. Здаецца, што гэта не так паказальна, але задачай даследавання было максімальна дакладна выявіць ацэнку якасці выразных магчымасцей медыятэхналогій у дзіцячым спектаклі і ступень іх уздзеяння на маленькіх глядачоў і іх бацькоў (ці дарослых, з якімі дзеці наведалі тэатр), бо “паўнавартаснае тэатральнае ўспрыманне прадугледжвае не толькі разумна-крытычнае стаўленне глядача да таго, што адбываецца, але і абавязковае яго духоўна-эмацыйнае ўдасканаленне” [4, с. 42].

Стваральнікі спектакля “Марозка” вельмі тонка адлюстравалі атмасферу зімы, казачнасці і навагодняга свята

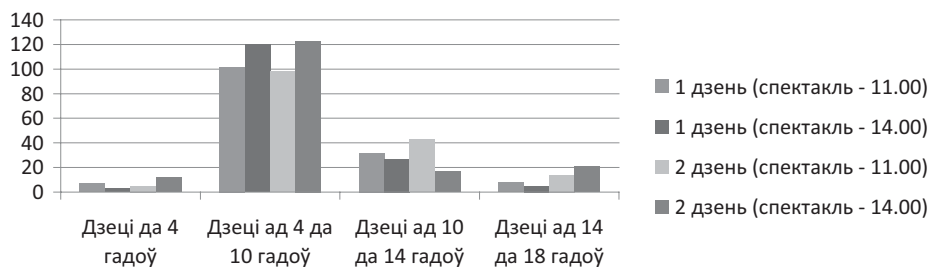
Сцэна са спектакля “**Чароўны пэндзаль**”
Магілёўскага абласнога тэатра лялек. 2011 г.

пры дапамозе светлавых і мультымедыных эфектаў. Карункі, падобныя да сняжынак, і сняжынкі, як карункі, з першага погляду звяртаюць увагу ў дэкарацыйным афармленні сцэны. Гледачы таксама найбольш часта адзначалі, што пасля прагляду спектакля ў іх памяці засталіся карункі, сняжынкі і Дзед Марозка. Ролі Дзеда Марозкі і Мядзведзя выконваюць акцёры (астатнія персанажы – лялькі). Час ад часу Дзед Марозка пераўтвараецца ў камп'ютарнага (анімаваны) персанажа – яго праекцыя з'яўляецца на вялікім празрыстым экране-заслоне, што знаходзіцца перад сцэнай. Дзеці з захапленнем рэагуюць на вынаходніцтва рэжысёра, але, відаць, за сем гадоў з моманту стварэння спектакля візуальная культура дарослага гледача значна пашырылася, бо менавіта бацькі больш крытычна ацанілі спецефекты ў пастаноўцы. Тым не менш анкетаванне, на наш погляд, пацвярджае ўплыў на ўспрыманне гледача і яго доўгачасовую памяць сучасных медыятэхналогій (праекцыі і анімацыя героя), з дапамогай якіх створаны візуальны вобраз.

У творчым аспекце медыятэхналогіі з'яўляюцца важным элементам мастацка-пастановачнага вырашэння спектакляў, які вабіць дзяцей і ўплывае на іх рэфлексію, гэта значыць на тое, як яны будуць успамінаць спектакль пасля прагляду і перадаваць свае ўражанні ў аповедах, малюнках, гульнях і інш.

“Марозка” быў адным з першых спектакляў, дзе рэжысёр А. Жугжда і яго група спецыялістаў па візуальнай графіцы (В. Стрыгельская, А. Торбік, Д. Жугжда) выкарысталі камп'ютарную анімацыю персанажа, што не проста ўпрыгожыла дзеянне як спецефект, а стварыла атмасферу казачных пераўтварэнняў. Медыятэхналогія як тэхнічна-вытворчая і рэжысёрска-пастановачная дзейнасць робяцца тым інавацыйным фактарам, які дазваляе пашырыць спосабы стварэння персанажаў ляльных спектакляў: сёння ўвасобіць вобраз можна не толькі праз ігру акцёра, “ажыўленне” лялькі, але і праз анімацыю камп'ютарнага героя. Адзначым высокі ўзровень пастаnovaчнай культуры: выкарыстанне медыятэхналогій не парушыла цэласнасці ўспрымання і жанравыя межы ляльнага спектакля.

Узрост дзяцей, якія прысутнічалі на спектаклі “Марозка”.
Паводле звестак сацыялагічнага даследавання 2015 г. (У. Жыдовіч).

Сярод функцый медыятэхналогій у дачыненні да сцэнічнай дзейнасці можна вылучыць пераўтваральную, каштоўнасна-арыентацыйную, экспрэсіўную і пазнавальную. Дзякуючы навукова-сацыяльнай навізне медыятэхналогій іх вытворчая дастасавальнасць у тэатры з кожным годам павялічваецца, і яны робяцца комплексным сродкам асваення чалавекам (як пастаноўшчыкамі, так і гледачамі) навакольнага свету ў яго сацыяльных, маральных, мастацкіх і псіхалагічных аспектах. Узаемадзеянне медыятэхналогій і тэатральнай дзейнасці носіць дывергентны характар: з аднаго боку, гэтыя тэхналогіі ўплываюць на гледача, з іншага боку, яны з'яўляюцца, каб задаволіць запатрабаванні глядацкай аўдыторыі.

Сучасныя пастаноўкі часта з'яўляюцца “рэбусам” для гледача, бо маюць шматузроўневую структуру прадстаўленых тэкстаў – мета-тэкст. Інфармацыя, якой валодае глядач яшчэ да прагляду спектакля (візуальныя вобразы кінастужак, раней убачаных пастановак, медыйнага кантэнту вакол пастаноўкі – рэпартажы, інтэрв'ю рэжысёра, меркаванні крытыкаў і інш.), дапамагае разгадаць сэнс пастаноўкі на сцэне, “прачытаць” адсылкі да ранейшага медыйнага кантэнту. Таму ў нашай анкеце былі пытанні, звязаныя з падрыхтоўкай маленькага гледача

Сцэна са спектакля “Марозка”
Беларускага дзяржаўнага тэатра лялек. 2008 г.

да прагляду спектакля: «Ці чыталі вы казку “Марозка”?», «Ці бачылі мастацкі фільм, мультфільм “Марозка”?». Пытанні задаваліся з мэтай даведацца, як уплываюць экранныя (медыйныя) вобразы на сацыяльна-мастацкае ўспрыманне спектакля публікай. Літаратура – найстаражытнейшы тып медыя, але нечакана высветлілася, што казку “Марозка”, добра вядомую дарослым яшчэ з дзяцінства, бацькі сваім дзецям раней не чыталі.

Паўстае трывожнае пытанне: “А як жа сёння здзяйсняецца сувязь паміж пакаленнямі?” Застаецца спадзявацца, што тэатр лялек можа стаць тым важным звяном, якое злучыць пакаленні.

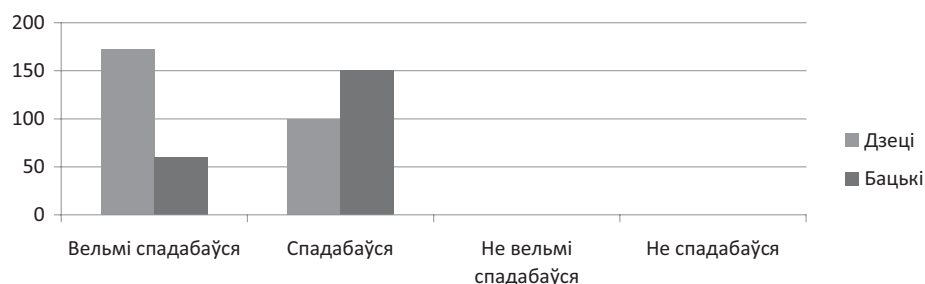
Безумоўна, вырашае рэжысёр, ці ставіць перад спектаклем такую задачу і ўводзіць экранныя вобразы ў кантэкст пастаноўкі (адсылаць да медыявобразаў), каб забяспечыць трансляцыю візуальных кодаў на сцэне ад сталага да маладога пакалення. Важна іншае – звярнуць увагу пастаноўшчыкаў на тое, што ў лялечным тэатры, які сёння відазмяняецца разам са зменай пакаленняў, тэхнікі і тэхналогій, запытамі часу і глядачоў, медыятэхналогіі поруч з лялькамі і акцёрамі з’яўляюцца не толькі тэхнічнымі і пастановачнымі навінкамі, але і адмысловым спосабам трансляцыі мастацкіх, эстэтычных і агульначалавечых каштоўнасцей.

Зразумела, што нельга экстрапаляваць вынікі аднаго апытання на корпус усіх дзіцячых спектакляў у тэатры лялек, але наватарскі характар сцэнаграфіі і яе мастацкая вартасць, як і праблемы мастацка-вобразнага вырашэння спектакля, часам вызначаюцца нават у адным эпизодзе пастаноўкі.

На наш погляд, відавочнае аднадушнае прызнанне глядачом дасканаласці візуальнага вобраза пастаноўкі “Марозка” пацвярджае, што медыятэхналогіі маюць высокі патэнцыял для стварэння тэатральнасці і рэпрэзентацыі вядомых казак з дапамогай новай візуальнай мовы сучаснага тэатра. У адпаведнасці з класіфікацыяй сучасных мастацкіх сродкаў арганізацыі сцэнічнай прасторы медыятэхналогіі ў спектаклі служаць для стварэння відовішчнасці пастаноўкі і прадстаўляюць новы мультымедыйны тып сцэнаграфічнай выразнасці ў лялечным тэатры. Даследаванне паказала, што гэты тып сцэнаграфіі становіцца ўспрымаецца дарослай і дзіцячай аўдыторыяй.

Ацэнка спектакля “Марозка” глядачамі.

Паводле звестак сацыялагічнага даследавання 2015 г. (У. Жыдовіч).

Такім чынам, сацыялагічнае даследаванне (апытанне) дазволіла разгледзець медыятэхналогію як самадастатковую мастацкую з’яву, што становіцца ўплывае на сацыяльна-мастацкае ўспрыманне тэатральнай аўдыторыі рознага ўзросту.

Узровень медыятэхналогій на сцэне павінен адпавядаць узроўню медыякультуры глядача (яшчэ лепш – ураджаць самымі перадавымі тэхналогіямі). Вынікі нашага даследавання адлюстроўваюць значнасць і праблематыку выкарыстання медыятэхналогій у тэатральна-пастановачным працэсе: пастаноўшчыкі недастаткова ўлічваюць магчымасці медыятэхналогій для рэпрэзентацыі медыявобразаў вечных каштоўнасцей на сцэне (у аксіялагічным вымярэнні сучаснай сцэнаграфіі).

Феномен медыятэхналогій у мастацтве тэатра лялек патрабуе вывучэння прадуктыўнасці ўспрымання спектакля глядачом. Прызначэнне медыятэхналогій як новага мастацкага сродку ў стварэнні візуальнага вобраза дзіцячага лялечнага спектакля – быць новай тэатральнай мовай, здольнай ствараць тэатральнасць сцэнічнай пастаноўкі і захоўваць сувязь паміж пакаленнямі.

Спіс літаратуры

1. Бузук, Р. Л. Некоторые закономерности восприятия сценического искусства / Р. Л. Бузук // Вести института современных знаний. – 2016. – № 2 (67). – С. 3 – 8.
2. Константинова, А. П. Философские проблемы медиатехнологий : автореф. ... дис. канд. филос. наук : 09.00.08 / А. П. Константинова ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2011. – С. 11.
3. Салееў, В. А. Нарысы тэорыі беларускага тэатра / В. А. Салееў. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 172 с.
4. Юдчиц, Г. В. Театральное пространство. Теория и практика / Г. В. Юдчиц. – Минск : Право и экономика, 2007. – 220 с.
5. **Отзывы о спектаклях для детей** [Электронный ресурс] // Живой Журнал. – Минск, 2016. – Режим доступа : <http://pelirroxy.livejournal.com/82126.html>. – Дата доступа : 12.11.2016.

Уладзіслаў ЖЫДОВІЧ,
аспірант кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 18 лістапада 2016 г.

ЛІТАРАТУРНА-КРАЯЗНАЎЧАЕ ПАДАРОЖЖА ПА БЕЛАРУСІ: ПУХАВІЦКІ КРАЙ

Працяг. Пачатак у № 3.

Яшчэ адна літаратурная сцежачка была пракладзена ў Мар’іну Горку да вайны. У гарадской сярэдняй школе з 1939 г. настаўнічаў паэт **Янка Непачаловіч**. Відаць, да самага пачатку вайны, бо ў гады акупацыі літаратар быў сувязным партызанскай брыгады імя С. Кірава, якая дзейнічала і на Пухавіччыне.

Нарадзіўся Янка (Іван Данілавіч) Непачаловіч 12 мая 1917 г. у вёсцы Мінкавічы Старадарожскага раёна. Скончыў Мінскі педагагічны інстытут у 1940 г. Пасля вайны настаўнічаў у Дзяржынску, Старадарожскім раёне. Працаваў у выдавецтве “Народная асвета”. Друкавацца пачаў у 1936 г. Значыць, нешта пісаў і ў Мар’інай Горцы. Аўтар зборнікаў паэзіі “Мера любові” (1958), “Позні паром” (1967), “Перад захадам сонца” (1977). Памёр Янка Непачаловіч у 1969 г.

Мар’іна Горка ваеннай пары – прыстанішча празаіка **Макара Паслядовіча** (нарадзіўся ў вёсцы Караваева 21 жніўня 1906 г.). Яшчэ да вайны ўбачылі свет яго кнігі “Зруйнаваныя межы”, “Людзі вясны” (1930), “Марсель” (1931), “Хада ў заўтра” (1933), “Чатырнаццаты нумар” (1934), “Снайпер” (1937). У гады акупацыі М. Паслядовіч узначальваў мар’інагорскую падпольную групу, быў сувязным асобнага партызанскага атрада. Па падазрэнні ў сувязі з партызанамі ў 1943 г. быў арыштаваны і адпраўлены ў Германію.

З раённымі цэнтрам Пухавіччыны звязаны лёс партызанскай паэтэсы **Яніны Крайнік**. Яна ваявала з ворагам у складзе партызанскай брыгады “Полымя”. Вершы Я. Крайнік ваеннага часу ўвайшлі ў зборнік “Лясныя песні”, укладзены партызанам, этнографам Я. Зазекам.

У творчай біяграфіі Я. Крайнік цікавы наступны факт. Пухавіцкі раён быў вызвалены ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў 2 ліпеня 1944 г. І ў гэты ж дзень у Мар’інай Горцы былі наладжаны ўрачыстасці. Перад жыхарамі горада, усімі, хто патрапіў у той дзень у Мар’іну Горку, на плошчы выступілі прадстаўнікі партызанскага камандавання і воінскіх злучэнняў. Адбыўся вялікі канцэрт партызанскай мастацкай самадзейнасці, дзе прагучала і песня “Людміла” Яніны Ігнатаўны Крайнік (Лілія Лясной). Гэты твор прысвечаны камсамолцы Людміле Грыгаровіч,

якая загінула ў баі з гітлераўцамі, паўтарыўшы подзвіг Аляксандра Матросова. Выконвалася “Людміла” на матыў рускай народнай песні “Рабіна”. Упершыню верш быў надрукаваны ў пухавіцкай раённай газеце “Сцяг працы” 1 ліпеня 1971 г.

Кожны з твораў Я. Крайнік – дакументальнае сведчанне гераізму і мужнасці беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

...А пачыналася ўсё з балачанскіх ваколіц. Каля ракі Балачанкі быў невялікі пасёлак Новая Балачанка, на краі якога стаяла хата бацькоў Яніны. Яна, настаўніца, разам з мужам Іванам Іванавічам тут і сустрэла вайну... З часам наладзілася сувязь з партызанамі. Яніна выконвала шматлікія заданні лясных мсціўцаў. Была знаёмая з падпольшчыкамі Сяргеем Паслядовічам, Сцяпанам Буцянцом, Марыяй Амяніцкай і інш. Перадавала лістоўкі, прыносіла звесткі па гарнізоне карнікаў у Мар’інай Горцы. Вывела ў лес дактароў з пухавіцкай бальніцы, якія падтрымлівалі сувязь з партызанамі. Яны патрапілі пад падазрэнне СД і маглі быць арыштаваныя ў любы час. Пасля і сама прыйшла ў партызаны...

Сярод літаратараў, якія былі цесна звязаны з Мар’інай Горкай, – публіцыст **Анатоль Ярохін** (1940 – 1995). Анатоль Паўлавіч нарадзіўся ў Краснапольскім раёне. Член Беларускага саюза журналістаў і Асацыяцыі пісьменнікаў-баталістаў. У 1963 г. закончыў Маскоўскі завочны ўніверсітэт мастацтваў імя Н. Крупскай, а ў 1968 г. – факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Быў адказным сакратаром пухавіцкай раённай газеты “Сцяг працы”, другім сакратаром Пухавіцкага райкама ЛКСМБ. Працаваў лектарам і інструктарам ЦК ЛКСМБ. Апошнія пятнаццаць гадоў яго жыцця звязаны з выдавецкай дзейнасцю: спачатку ў выдавецтве “Полымя”, потым – у Рэспубліканскім цэнтры па выданні гісторыка-дакументальнай хронікі “Памяць”. Выступаў пераважна ў жанрах ваеннай дакументалістыкі і біяграфічнай літаратуры. Удзельнічаў у падрыхтоўцы кніг “Памяць”, прысвечаных Чэрыкаўскаму, Лунінецкаму, Клімавіцкаму, Краснапольскаму раёнам, а таксама гораду Бабруйску.

Успамінае Браніслаў Зубкоўскі, які ў свой час разам з А. Ярохіным працаваў у газеце “Сцяг працы”, быў яго сябрам: «Яго візіт увесну 1968 г. у рэдакцыю “Сцяга працы” пакінуў сімпатычнае ўражанне. Спартсмен (пасля высветлілася, што займаўся боксам), кантактны, з твару падобны на артыста Марка Бернеса... Такім ён запомніўся супрацоўнікам рэдакцыі. Рэдактар Аляксандр Грышан вердыкт на запыт, а ці можна працаўладкавацца, вынес наступны: “Залічым пакуль у штат на пасаду літсупрацоўніка. Дапаможам знайсці кватэру. Словам, даю тры дні завершыць усе мінскія клопаты – і да справы”. Першае камандзіровачнае заданне Анатоля выканаў своєчасова. Трэба было напісаць матэрыял пра сяўбу ў калгасе імя Жданава. Праўда, матэрыял атрымаўся крыху ілюстрацыйны, на што і звярнуў увагу вопытны рэдактар. Але і падтрымаў: маўляў, у агуле ўсё добра, факты збіраць і апрацоўваць малады журналіст умее. Але хацелася б яшчэ дадаць аўтарскае “Я”. Патрэбны высновы, вартыя ўвагі чытача назіранні...

Мяне асабіста здзіўляла, што Толя добра ведае жыццё. Ён ва ўсім выглядаў чалавекам ад зямлі, сялянскім сынам. Сумленнасць, настойлівасць у выкананні любога клопату – вось што імпаніравала. Памятаю такі выпадак. Прыехалі да знакамітай даяркі дахаты. Якраз у абед патрапілі. Не паспелі адчыніць веснічкі, а яна нясе ежу кабанчыку. Анатоля спыніў жанчыну: “Рана панеслі. Яшчэ ж не астыла”. Жанчына здзівілася: “А вам адкуль ведаць?!” “У мяне вока навучанае”, – адказвае і здымае пінжак, закасвае рукаў і пад прамым вуглом апускае руку ў вядро, локцем тэмпературу мерае. “Вельмі гарачае пойла... Хвілін праз дваццаць будзе ў самы раз... А пакуль некалькі хвілінак пагутарце, калі ласка, з намі”. З вышыні часу мо і някідкі факт, але мяне, гарадчука, ён уразіў...

І хоць за плячымі ў Анатоля Паўлавіча была вышэйшая адукацыя, ён завочна паступае ў Мар’інагорскі сельскагаспадарчы тэхнікум. Жаданне вучыцца растлумачыў усім наступным чынам: “Хачу займець сур’ёзныя агра-тэхнічныя веды. Пісаць пра калгасы і саўгасы, закранаць пытанні агра-тэхнічнай вытворчасці і не ведаць многіх рэчаў – сорамна”.

...Зраблю кароткае адступленне. Мяне з пухавіцкай “раёнкай” звязвае даўняе супрацоўніцтва. Першая мая заметка ў газеце “Сцяг працы” была надрукавана ў 1977 г., калі вучыўся ў сёмым класе. Бачу перад сабой постаці журналістаў тых гадоў: Аляксандр Барысавіч Ісачанка, Галіна Анатольеўна Мазанік, Валерый Уладзіміравіч Паўловіч, Мікалай Шмарлоўскі,

Людміла Лабачэўская... Што па-добраму ўражвала, дык гэта жаданне карэспандэнтаў паказаць дасведчанасць, веданне прадмета. Агульнымі словамі не абыходзіліся. Асабліва памятаю матэрыялы Мікалая Шмарлоўскага. Амаль адразу пасля публікацыі ў “раёнцы” іх перадрукоўвала абласная газета “Мінская праўда”...

Але вернемся да ўспамінаў Б. Зубкоўскага: «Анатоль Паўлавіч сустракаўся з Петрусём Броўкам, Пятром Глебкам, Максімам Лужаніным, якія адпачывалі ў нашым раёне ў Беразьянцы, Падбярэжжы. Яны і расказалі яму пра тыя часы, калі ў нашых мясцінах бывалі разам з Якубам Коласам. І ўжо пасля гэтых аповедаў ездзіў Анатоль Паўлавіч у Балачанку, Падбярэжжа, іншыя “коласаўскія” вёсачкі. Падрыхтаваў серыю артыкулаў “Якуб Колас і Пухавіччына”. Менавіта з прыходам Ярохіна ў нашу рэдакцыю ў газеце пачала фарміравацца гісторыка-краязнаўчая, патрыятычная тэматыка. Анатоля моцна пасябраваў з настаўнікам Шацкай СШ Іванам Пятровічам Чуйковым, які даведаўся, што ў раёне вёскі Старынкi ў чэрвені 1941 г. мясцовымі жыхарамі пахавана шмат нашых салдат. Іван Пятровіч з дазволу сельсавета заняўся раскопкамі з мэтай перазахаваць астанкі ў брацкай магіле. Знайшоў у загінулых асабістыя медальёны, звязаўся з роднымі. Тыя і не ведалі, дзе знайшлі супакой іх блізкія – сыны, бацькі, браты. Родзічы прыязджалі на сустрэчу ў школу, а Іван Пятровіч стварыў у шацкай дзесяцігодцы краязнаўчы куток. На некаторых медальёнах тэкст узнавіць не ўдалося. Тады Анатоль Паўлавіч адвёз медальёны ў Мінск экспертам-крыміналістам. Тыя і дапамаглі ў далейшым высвятленні ісціны. Пра ўсю гэтую работу, пра настаўніка Чуйкова і яго пошукі Анатоль Паўлавіч расказаў на старонках раённай газеты...»

Публікацыі маладога журналіста зацікавілі першага сакратара Пухавіцкага райкама партыі І. Філімончыка, які прапанаваў А. Ярохіну перайсці ў райкам камсамола. Працуючы ў райкаме, а потым у Мінску, Анатоль Паўлавіч працягваў цікавіцца гісторыяй Пухавіччыны, часта наведваў Мар’іну Горку, сустракаўся з сябрам Б. Зубкоўскім. Разам яны напісалі дакументальную аповесць пра Героя Савецкага Саюза воіна-“афганца” Мікалая Чэпіка “Героямі не нараджаюцца”. Анатоль Паўлавіч ездзіў да бацькоў мужа на салдату, знаёміўся з яго лістамі. Аповесць пра героя-земляка была напісана дастаткова хутка. З ёю аўтары ўдзельнічалі ў рэспубліканскім конкурсе на найлепшы твор пра моладзь, які праводзіў ЦК ЛКСМБ, і былі ўзнагароджаны ганаровымі граматамі. Праз пэўны

час аповесць “Героямі не нараджаюцца” выйшла асобнай кнігай.

«Анатоль Ярохін працаваў надзвычай напружана, – успамінае Браніслаў Аляксандравіч Зубкоўскі. – У шэсць гадзін раніцы звычайна садзіўся за пісьмовы стол. У выдавецтве “Полымя” пабачыла свет яго кніга “Людзі з сэрцам Данка”. Рыхтаваў яе перавыданне, атрымаўшы ў архівах дадатковы матэрыял. Напісаў аповесць пра героя Вялікай Айчыннай вайны, ураджэнца вёскі Турын Фёдара Аляксеевіча Смяяновіча. На вялікі жаль, пасля смерці аўтара і рукапіс, і падрыхтоўчыя матэрыялы некуды зніклі... Здраоўе не вытрымала такой напружанай працы. Пасля смерці матулі Анатоль перанёс мікраінфаркт. Другі ўдар заспеў яго ў снежні 1995 г. Пахавалі літаратара ў Блужы. Развітацца з Анатолем Паўлавічам прыехалі землякі з Краснапольшчыны, пісьменнікі і сябры па вучобе ва ўніверсітэце Уладзімір Паўлавіч Вялічка, Алесь Андрэевіч Марціновіч ды шмат хто яшчэ...»

Літаратурным кансультантам пухавіцкай раённай газеты ў 1986 – 1988 г. працаваў паэт **Мечыслаў Шаховіч**. Нарадзіўся ён у гарадскім пасёлку Крывічы Мядзельскага раёна, закончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1962), Мінскую вышэйшую партыйную школу пры ЦК КПБ (1968). Аўтар паэтычных кніг “Па загаду сэрца” (1975), “Паклон зямлі” (1979), “Бераг дабрыні” (1990), а таксама адрасаваных дзецям вершаваных зборнікаў “Падарунак”, “Сунічная палянка”.

Пачынаючы з 1981 г. і да 2009 г. галоўным рэдактарам пухавіцкай “раёнкі” быў **Браніслаў Яблонскі** (нарадзіўся ў 1947 г. у вёсцы Дубейкі Нясвіжскага раёна), член Беларускага саюза журналістаў, аўтар краязнаўчых кніг, прысвечаных гісторыі Старадарожскага раёна.

Доўгія гады пры рэдакцыі пухавіцкай раённай газеты працуе літаратурнае аб’яднанне. Некалі і аўтару гэтых радкоў давялося ўдзельнічаць у яго рабоце. Памятаю, як збіраліся ў кабінэце рэдактара па вуліцы Ленінскай, 2. У адным двары размяшчаліся і рэдакцыя, і друкарня. Спачатку літаб’яданне называлася “Алеся” (мажліва, таму, што заняткі з пачаткоўцамі праводзіў паэт Алесь Пісарык, які нарадзіўся ў 1954 г. у Мінску), цяпер яно носіць назву “Мар’інка”. Ці не штомесяц раённая газета змяшчае літаратурныя старонкі, складзеныя пераважна з вершаў мясцовых паэтаў, тых, хто жыве і працуе ў Мар’інай Горцы і Пухавіцкім раёне. Звернемся да артыкула “Пра паэзію і не толькі...” Вольгі Лугавой (псеўданім Вольгі Савасцюк): «У Дзень беларускага пісьменства ра-

ботнікі раённага цэнтра культуры сустрэліся з мясцовымі паэтамі – членамі літаратурнага аб’яднання “Мар’інка”, якое працуе пры раённай газеце.

Вітала паэтаў намеснік дырэктара цэнтра Алена Сяргееўна Салагубава. Яна напаміла, што наступны год – юбілейны для нашай краіны. Мы будзем адзначаць 60-годдзе вызвалення Беларусі. Зараз ідзе распрацоўка мерапрыемстваў, прысвечаных гэтай даце. Магчыма, будзе аб’яўлены конкурс на лепшы верш, песню пра Беларусь, пра нашу Пухавіччыну.

Удзельнікі сустрэчы падтрымалі гэту ідэю.

Людміла Каладзінская, Алена Радкевіч, Леанід Дубоўскі прапанавалі часцей сустракацца з моладдзю.

У школах раёна ёсць нямала дзяцей, якія спрабуюць пісаць вершы, казкі, апавяданні. Алена Гладышава расказала пра літаратурны гурток, які працуе пры мар’інагорскай СШ № 1.

Было вырашана правесці для старшакласнікаў паэтычны вечар пра каханне. Ішла шчырая, зацікаўленая размова. Свае вершы прачыталі Ганна Морава, Галіна Шаўчэнка, Алена Радкевіч, Людміла Каладзінская, Уладзімір Рунцэвіч і іншыя.

У час сустрэчы выспелі новыя задумкі, якія дапамогуць ажыццявіць работнікі раённага цэнтра культуры. Мясцовыя паэты засталіся задаволеныя сустрэчай, у час якой яны знайшлі сабе новых сяброў і аднадумцаў» (Пухавіцкія навіны, 2003, 17 вер.).

У Мар’інай Горцы жыве член Саюза пісьменнікаў Беларусі **Мікалай Гурын**, які займаецца падрыхтоўкай і выданнем серыі кніг “Пухавіччына памятае”, прысвечаных пераважна тэме Вялікай Айчыннай вайны. Выйшла і яго кніга пра ўдзельнікаў вайны ў Афганістане.

Не адно дзесяцігоддзе ў літаратурна-мастацкай перыёдыцы з’яўляецца імя **Браніслава Зубкоўскага**. Дасведчаны знаўца беларускай літаратуры, сур’ёзны публіцыст, ён нарадзіўся 15 сакавіка 1938 г. у Мар’інай Горцы ў сям’і рабочага. Пасля заканчэння Мар’інагорскай СШ № 1 паступіў на філалагічны факультэт Магілёўскага педагагічнага інстытута (сёння Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. Куляшова). Размеркаванне атрымаў на Палессе, настаўнічаў у Пінскім раёне Брэсцкай вобласці. У 1964 г. вярнуўся ў Пухавіцкі раён, працаваў дырэктарам Зоркаўскай васьмігадовай школы. У 1968 г. завочна закончыў аспірантуру пры Беларускам дзяржаўным універсітэце. Працаваў загадчыкам аддзела пухавіцкай раённай газеты “Сцяг працы”, але педагогіка ўсё ж перацягнула на свой бок. Больш за дзесяць гадоў

жыцця аддаў працы інспектара аддзела асветы Пухавіцкага райвыканкама. Па асабістай просьбе быў пераведзены дырэктарам у Блужскую сярэднюю школу, дзе вучыўся Герой Савецкага Саюза воін-інтэрнацыяналіст Мікалай Чэпik, які загінуў у Афганістане. Арганізаваны Браніславам Аляксандравічам школьны музей М. Чэпика цяпер з'яўляецца філіялам Пухавіцкага раённага краязнаўчага музея. Блужскай школе рашэннем Савета міністраў БССР было прысвоена імя героя. Працаваў Б. Зубкоўскі і ў Амяльнянскай сярэдняй школе, больш за дзесяць гадоў быў дырэктарам Светлаборскай сярэдняй школы.

Браніслаў Зубкоўскі – адзін з аўтараў кнігі “Блонь” (Мінск, 2007). Многія гады займаецца даследаваннем жыцця і творчасці Якуба Коласа. Руплівы краязнаўца, ён абышоў усе мясціны, дзе летаваў з сям'ёю народны пясняр, сустракаўся з многімі знаёмцамі паэта. Вынікам гэтай працы сталі шматлікія публікацыі ў перыядычным друку, кніга апавяданняў пра Якуба Коласа для дзяцей “Чаму Загібелька лепш Парыжа” (выдадзеная на беларускай мове ў Курску, яна ў 2007 г. адзначана Мінскай абласной літаратурнай прэміяй). Апавяданні Б. Зубкоўскага друкаваліся ў “Настаўніцкай газеце”, газетах “Мінская праўда”, “Піянер Беларусі” (“Раніца”), “Пухавіцкія навіны”, “Звязда”, часопісах “Бярозка”, “Беларуская думка” і іншых выданнях, у перакладзе на ўкраінскую мову – у часопісе “Барвінок”.

Яшчэ ў 1962 г. з падтрымкі пісьменніцы, вядомага літаратурнага крытыка Веры Палтаран Браніслаў Зубкоўскі выступіў у часопісе “Малодосць” з артыкулам “Аб ілюстрацыйнасці і маралізатарстве”. З таго часу шмат займаецца літаратурнай крытыкай. Адгукаецца на часопісныя публікацыі раманаў і аповесцяў, новыя кнігі беларускіх пісьменнікаў. Літаратурна-крытычныя артыкулы, рэцэнзіі Б. Зубкоўскага друкаваліся ў газеце “Літаратура і мастацтва”, часопісах “Нёман”, “Польмя”, “Беларусь”, у маскоўскіх выданнях “Детская литература”, “Народное образование”.

Браніслаў Аляксандравіч настойліва працуе і сёння. У полі яго зроку знаходзіцца не толькі класічная, але і сучасная дзіцячая літаратура. У памяці – рэцэнзіі мар’інагорскага аўтара на творы Раісы Баравіковай, Алеся Наварыча, Алеся Бадака, Анатоля Смалянкі, Васіля Гурскага і іншых пісьменнікаў.

У 1997 г. у серыі “Паэты Пухаўшчыны”, якую спланаваў дырэктар Пухавіцкага раённага краязнаўчага музея Аляксандр Аляксандравіч Прановіч, убачыла свет кніга “Голас чалавека на зямлі” *Уладзіміра Рунцэвіча*. Аўтар – сталы

сябра літаратурнага аб’яднання пры пухавіцкай “раёнцы”. Прадмову да кнігі вершаў напісала Вольга Савасцюк: «Валодзю Рунцэвіча ведаю яшчэ са школьных гадоў з пасяджэнняў літаратурнага аб’яднання пры раённай газеце. Як і цяпер, ён быў адным з самых актыўных аўтараў. Сарамліва, дрыготкім голасам у час знаёмства паведамляў пра сябе: “Рабочы льнозавода. Вершы пішу з дзяцінства”.

Такім простым, добразычлівым ён застаўся і сёння. Не часта забягае пасля змены ў рэдакцыю, але абавязкова з цэлым шпыткам вершаў. Не чакае, каб друкавалі ўсё. А проста пакладзе на стол: “От, выберы, калі ёсць што добрае”.

Кожны сшытак – цэлая гама вобразаў, пачуццяў, назіранняў. Яго хвалюе ўсё, што адбываецца сёння ў нашым жыцці. У вершах У. Рунцэвіча замілаванне роднымі краявідамі, высокае светлае каханне, трывога за лёс роднага краю. А колькі вершаў прысвечана землякам, знакамітым і простым людзям-працаўнікам, роднай вёсцы Дайнава, дзе ён нарадзіўся крыху больш як чатыры дзесяцігоддзі назад. А назваць яго афіцыйна Уладзімірам Міхайлавічам неяк не атрымліваецца. Валодзя шчыры, добразычлівы чалавек. І гэтай шчырасцю пранізаны яго вершы, якія друкаваліся на старонках “Чырвонай змены”, “Мінскай праўды”, штотыднёвіка “Літаратура і Мастацтва”. У. Рунцэвіч быў удзельнікам семінара маладых літаратараў Міншчыны.

У першы зборнік вершаў Уладзіміра Рунцэвіча ўвайшла толькі невялікая частка твораў з тых тоўстых сшыткаў, што змяшчаюць цэлыя дзесяцігоддзі. Няхай жа будзе ён добрым стартамам у паэтычнай творчасці нашага земляка» (Рунцэвіч У. Голас чалавека на зямлі. – Мар’іна Горка, 1997. – С. 1 – 2).

Уладзімір Рунцэвіч – з катэгорыі тых рупліўцаў паэтычнай нівы, якія асабліваю ўвагу аддаюць моўнаму афармленню твораў. Паэт уважлівы да класічнай літаратуры, адчувальны ва ўсім начытанасць. Але ж Уладзімір Рунцэвіч размаўляе з чытачом сваім голасам. Апошнія гады мар’інагорскі рабочы часта завітвае ў Мінск на пасяджэнні паэтычнага клуба “Жывіца” пры Мінскай абласной бібліятэцы імя А. Пушкіна. Сустрэчы з калегамі па творчай працы, абмеркаванні вершаў, першых паэтычных зборнікаў – тая жыватворная атмасфера, што спрыяе развіццю таленту, дапамагае рабіць наступныя крокі.

Працяг будзе.

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

АЎДЫЯЛЬНАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА НА БЕЛАРУСКІМ РАДЫЁ

УДК 792.096(476)+070:654.191:821.161.3.09

Артыкул распавядае пра аўдыяльнае ўвасабленне паэзіі Максіма Танка на Беларускаму радыё, пра супрацоўніцтва паэта з рэдакцыяй. Аўтар даследаваў радыёфонды, выявіў мастацкія і дакументальныя запісы, створаныя пры ўдзеле паэта або паводле яго твораў, прывёў храналогію гэтых перадач. Вялікая ўвага аддаецца мастацкаму аналізу радыё-спектакля “Янук Сяліба”, запісанага па аднайменнай паэме Максіма Танка.

Ключавыя словы: *Беларускае радыё, Максім Танк, радыёкампазіцыя, радыёперадача, мастацкае радыёвяшчанне, паэзія на радыё, радыёспектакль, “Янук Сяліба”, Зінаіда Браварская, Ігар Лапцінскі.*

This article is about audio works of Maksim Tank on the Belarusian Radio, about collaboration of poet with editorial office. Author researched radio fund, revealed artistic and documental programs which created with poet and with his works, wrote chronology of these programs. Author analysed audio drama Januk Sialiba, which was recorded by poem of the same name by Maksim Tank.

Мастацкія традыцыі радыёвяшчання, закладзеныя дзевяць дзесяцігоддзяў таму, сёння працягваюць Першы нацыянальны канал, які застаецца візітоўкай дзяржаўнага радыёвяшчання нашай краіны, і канал “Культура”, што таксама ўваходзіць у структуру Беларускага радыё і выконвае функцыю папулярызачыі айчынных і замежных мастацкіх каштоўнасцей. Спецыялізаваны канал “Культура” вылучаецца кантэнтам, разлічаным найперш на прыхільнікаў музыкі і літаратуры. Першы нацыянальны канал у сваёй праграме таксама мае разгалінаваную вяшчальную сетку культурнага зместу, але такія перадачы займаюць значна менш эфірнага часу, бо канал, паводле канцэпцыі, стварае перадачы іншых жанраў і скіраванасці: палітычныя, сацыяльныя, забаўляльныя, дзіцячыя і інш.

Менавіта на Першым нацыянальным канале закладзены і развіты традыцыі мастацкага вяшчання. З 1925 г. на ім апрабоўваліся розныя формы і жанры, ён расказваў пра жыццё краіны і свету, выхаваў не адно пакаленне радыёслухачоў перадачамі мастацкага характару. Агуча-

ныя старонкі паэтычнай і праязічнай спадчыны з’явіліся ў эфіры амаль у першыя гады дзейнасці беларускай радыёстудыі. Супрацоўнікі рэдакцыі запрашалі да мікрафонаў аўтараў, якія чыталі свае вершаваныя творы, фрагменты апавесцей, апавяданняў, раманаў, дзяліліся творчымі планами, разважаннімі пра лёс нацыянальнай літаратуры і культуры. Архіўныя запісы захавалі галасы айчынных літаратараў ХХ ст., чья творчасць стала класікай. Сярод іх Я. Купала, Я. Колас, В. Быкаў, Н. Гілевіч, Я. Брыль, К. Крапіва, І. Шамякін, У. Караткевіч, Г. Бураўкін і інш. У гэтым пераліку асобнае месца адведзена паэтычнай і публіцыстычнай дзейнасці народнага паэта Беларусі Максіма Танка.

Трывалыя творчыя стасункі М. Танка з Беларускаму радыё пацвярджае вялікая колькасць унікальных матэрыялаў, якія захоўваюцца ў фанатэцы Дома радыё. Найстарэйшы запіс, даступны ў нашы дні, датуецца 1952 г., тады паэт чытаў перад мікрафонам уласныя вершы. Супрацоўніцтва М. Танка з Беларускаму радыё пачалося ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Агульнай рысай перадач таго часу была палымная публіцыстыка. Для грамадзян краіны яна стала “зброяй” у змаганні з ворагам. Перад мікрафонам выступалі афіцыйныя асобы (сакратары ЦК КП(б), адказныя работнікі ЦК, члены ўрада), штатныя супрацоўнікі радыёстанцыі, а таксама пісьменнікі Я. Купала, Я. Колас, А. Куляшоў, К. Чорны, П. Броўка, П. Глебка, М. Танк і іншыя [4, с. 70]. У пасляваенныя гады ў творах паэтаў, што выходзілі ў эфір па радыё, гучалі радасць сустрэчы з роднай зямлёй, горыч ад страт і разбурэнняў. Слухачы чулі ў тым ліку верш “Мы ў свой горад прыйшлі” М. Танка [4, с. 119].

Надзвычай плённымі ў папулярызачыі вершаванай спадчыны М. Танка і яе захаванні для наступных пакаленняў сталі 1960-я гады, пра што сведчаць фондавыя запісы 1961, 1962, 1965, 1966, 1967 гг. Варта адзначыць, што паэт прыходзіў у

18426		№ А-3137	СКОРОСТЬ
Государственный комитет Совета Министров БССР по радиовещанию и телевидению		Дата записи 5/VI-64 г.	38
Редакция Літаратурная		Дата переписки	
		Общее звучание 49"38"	
		Вариант арыгінал	
Название передачи " ЯНУК СЯЛІБА "			
/р-пастаноўка па паэме М.Танка/			
Композитор			
Автор текста (комментатор, писатель, поэт, обозреватель)		З.Браварская	
Исполнитель (актер, чтец, диктор)			
ар-ты: Тимофеева, Новосельский, Лебедев, Володин, Лапцінскі, Галкин, Внук, Янков.			
Сопровождение			
Время записи 2 мин. № I Звучание 33 см 46 сек			

Афармленне плёнкі з запісам радыёпастаноўкі па аднайменнай паэме “Янук Сяліба” Максіма Танка. 1964 г.

радыёстудыі не толькі з вершамі, але і ў якасці вядучага дакументальных перадач. У 1961 г. М. Танк агучыў свае “Недыпламатычныя нататкі” пра паездку ў ЗША на 15-ю сесію Генеральнай Асамблеі ААН. Праз год Беларускае радыё перадало выступленне паэта, прысвечанае вызваленню Польшчы ад фашыстаў і яе пасляваеннаму развіццю. Да 50-годдзя М. Танка ў 1962 г. была запісана перадача “Слова сяброў”, удзел у якой бралі Я. Брыль, Р. Шырма, Ю. Семяняка. Гэта ўнікальны запіс з пазнакай “залаты фонд”, які дае магчымасць “сустрэцца” са знакавымі постацямі нацыянальнага мастацтва. У перадачы 1964 г. “След бліскавіцы” слухачы зноў маглі чуць пра творчасць М. Танка. У гэтае дзесяцігоддзе, дарэчы, па-новаму пачало развівацца драматычнае радыёвяшчанне, паколькі з’явіліся мантаж, што дазваляў выбраць найлепшы дубль запісу, і тэлебачанне, якое стала моцным канкурэнтам для радыёшчыкаў у заваёванні аўдыторыі. Творчыя пошукі радыёрэжысёраў прыводзілі да поспехаў, прызнаных на Цэнтральным (маскоўскім) радыё. Да найлепшых радыёспектакляў 1960-х гг. адносіўся і твор “Мікалай Дворнікаў” паводле паэмы М. Танка [4, с. 178].

“Паэзія Максіма Танка ў музыцы” – так называлася радыёперадача 1963 г. пра сувязь паэтычнай спадчыны творцы з музыкай. Падобная, але значна большая па працягласці анталогія складзена ў 2012 г. Фондавыя запісы ўтрымліваюць творы беларускіх кампазітараў П. Падкавырава, Ю. Семянякі, А. Багатырова, А. Туранкова, У. Мулявіна, Э. Зарыцкага, У. Будніка, С. Бельцокова, Э. Тырманд, Д. Смольскага, В. Іванова і іншых, напісаныя на вершы М. Танка.

Для дзіцячай аўдыторыі таксама ствараліся перадачы, у аснове якіх была паэтычная спадчы-

на М. Танка. Напрыклад, у 1961 г. народны артыст СССР Г. Глебаў запісаў на радыё казкі “Пра мядзведзя”, “Жук і слімак”, “Журавель і чапля”. Прафесійнае выкананне характарнага акцёра застаецца ўзорным і ў нашы дні. Глеб Глебаў удала карыстаўся інтанацыйным багаццем, шырынёй галасавога дыяпазону, ствараў з дапамогай голасу каларытныя вобразы, умела “маляваў” іх, “ажыўляў” і даводзіў да слухача змест павучальных гісторый. З 1979 г. на радыё захоўваецца перадача “Кніжчына свята”, якая зафіксавала на плёнцы выступленне М. Танка ў СШ № 19 г. Мінска і галасы вучняў. У 1980 г. народная артыстка Беларусі М. Захарэвіч агучыла “Быліну пра касмічнае падарожжа мураша Бадзіні”.

Колькасць паэтычных радыёкампазіцый, зробленых на аснове творчасці М. Танка, пастаянна павялічваецца. У 2011 г. да дзясяткаў запісаных дадалася перадача “Прайсці праз вернасць”, дзе паэзію класіка чытае А. Гарцуеў. Яна складзена з верлібраў, у якіх на першае месца пастаўлена не рыфма, а філасофскі змест, эмацыйная насычанасць вобразаў, што па-майстэрску перадаў артыст. Яго глыбокі голас, павольнае, удумлівае чытанне разам з удалым музычным афармленнем вельмі моцна ўздзейнічаюць на слухача, прымушаюць задумацца над кожным прамоўленым словам і глыбінным зместам вершаў, нават па-новаму адкрыць для сябе паэтычны дар М. Танка. У 2012 г. у фонды паступіла яшчэ адна кампазіцыя ў выкананні М. Захарэвіч “Праз вогненны небасхіл”. Гэтыя запісы сталі прысвечэннем Беларускага радыё стагоддзю з дня нараджэння народнага паэта Беларусі. Апрача перадач, цалкам пабудаваных на вершах М. Танка, у аўдыяфондах ёсць зборныя кампазіцыі розных гадоў, куды ўвайшлі творы іншых паэтаў.

Вяршыня мастацкага радыёвяшчання паводле М. Танка – радыёпастаноўка па аднайменнай паэме паэта “Янук Сяліба”. Гэты твор належыць да найбольш значных здабыткаў паэтычнага эпосу аб партызанскім руху на Беларусі [2, с. 170]. Аўтар лічыў паэму “Янук Сяліба” “найбольш удамай у сваёй творчасці” [3, с. 55]. У 1958 г. з крытыкай на яе адрас выступіў Р. Бярозкін [1, с. 148], але гэта не зменшыла цікавасці да паэмы супрацоўнікаў Беларускага радыё.

У цэнтры радыёспектакля – вобразы адважнага патрыёта Янука Сялібы, яго жонкі Раіны, ускосна праз радыётвор праходзяць фельчар Заруба, каваль Таўкач, старшыня Лукаш, музыкант Цішка. Сярод ворагаў у радыёпастаноўцы паказваюцца Гарыдавец, яго швагер Мітрафан, капітан Шарон і немец Курт.

Адаптацыяй паэмы для запісу на радыё займалася заслужаны работнік культуры Рэспублікі Беларусь Т. Абакумоўская, якая выступіла рэдак-

тарам аўдыятвора. Многія сцэны, якія маглі б замянаць успрымання асноўнай сюжэтнай лініі, аўтары інсцэніроўкі выдалілі: напрыклад, сцэны сну Янука, ночы маладых, прыходу брата Васіля Сялібы і інш. Пэўныя сюжэтныя лініі, прапісаныя М. Танкам (паляванне, прыход у партызанскі лагер фельчара, вяселле Янука і Раіны), скасаваны. Да арыгінальнага тэксту паэта дадаліся адаптацыйныя рэмаркі, характэрныя для твора, што ўспрымаецца на слых. Напрыклад, у некаторых дыялогах З. Браварская знарок прапісала звароты адных герояў да іншых па імені, каб слухач не пераблытаў адрасную скіраванасць рэплік. Адметна, што на тэмп вершаванага твора такія дапаўненні не паўплывалі.

Рэжысёр радыёпастаноўкі З. Браварская галоўнай дзейнай асобай зрабіла вядучага, які агучваў тэкст ад аўтара. На гэтую ролю быў запрошаны артыст Беларускага радыё Л. Валодзін, ён бліскуча справіўся з пастаўленай задачай. Праз шырыню інтанацый, розную сілу голасу, эмацыйную афарбоўку і чаргаванне маўленчай хуткасці вядучы ўводзіць слухача ў абставіны падзей. Ён і рамантычны апавядальнік, які быццам прысутнічае на вяселлі або апісвае навакольнае веснавое хараство, ён жа і неабякавы сведка жорсткіх сцэн крывавай расправы з немцамі. Вядучы задае тэмпарытм радыёпастаноўкі, падтрымлівае яе эмацыйны складнік.

Такія ж функцыі выконвае музычнае афармленне, якім займаўся гукарэжысёр В. Лешчанок. Ідэйная велічнасць паэмы, маштаб трагедыі падкрэслены напружанымі, трывожнымі мелодыямі ў выкананні сімфанічнага аркестра. Музыка то заціхае, то з'яўляецца зноў, каб падкрэсліць драматызм сітуацыі.

Пастаноўка атрымалася камернай з пункту гледжання гукавога афармлення, паколькі ў спектаклі “Янук Сяліба” яно амаль адсутнічае. Гукі, шумы заменены фразамі вядучага, які праз голас акрэслівае абставіны развіцця сюжэта. Гукавая падача артыстаў, задзейнічаных у радыёспектаклі, часам стрыманая, адчуваецца ўплыў абмежаванай студыйнай прасторы, але разнапланавая (блізка да мікрафона – інтымна, душэўна; аддалена – злосна, нервова, галасы другасных герояў).

Дзеянне радыёпастаноўкі ў пачатку развіваецца даволі імкліва, дынамічна, без лірычных адступленняў і вялікіх прамоў вядучага. У гэтым адрозненне аўдыятвора ад першаасновы М. Танка. Пасля сцэны знаёмства Янука з Раінай праз далучэнне знакамітай мелодыі “Мікіта”, што падкрэслівае прыналежнасць герояў да простага людю, дзеянне перамяшчаецца ў новую хату Янука, дзе ладзіцца вяселле. Праз колькі хвілін вядучы пад гукі ўзнёслай музыкі пера-

накіроўвае слухача ў іншую прастору – на поле, дзе сустракаюцца Раіна і закаханы ў яе Гарыдавец, сапернік Янука. Такі пераход нібы падводзіць нас да зараджэння канфлікту паміж персанажамі. Яшчэ праз колькі хвілін размова Янука з суседам Мітрафанам паведамляе слухачу пра пачатак вайны з немцамі, дзеянне пастаноўкі ўваходзіць у асноўную фазу – паказ барацьбы партызан з ворагамі.

Ролю Янука Сялібы выканаў артыст І. Лапцінскі, які перадаў шматгранны характар героя, нягледзячы на тое, што ў радыёпастаноўцы галоўны персанаж з'яўляецца не часта. Найбольш выразна акрэслена роля Раіны, якую выканала артыстка Л. Цімафеева. Як пісалі літаратурныя крытыкі, мастацкі вобраз Раіны атрымаўся найбольш удалым у творы М. Танка. Яна – самы яркі і дзейны характар паэмы [2, с. 174]. Падобнае зафіксавана і ў радыёпастаноўцы. Л. Цімафеева стварыла пяшчотны, жаночы вобраз адданай жонкі, клапатлівай маці, які не ламаецца пад цяжарам жыццёвых абставін, а, наадварот, з “простай бярэзіны ў бары” ператвараецца ў моцную, самаахвярную патрыётку. Прапісаныя М. Танкам думкі гераіні “ажылі” ў радыётворы праз лірычныя, шчырыя інтанацыі выканаўцы.

Асобна хочацца згадаць сцэну, калі Раіна трапляе ў палон і сустракаецца з Гарыдаўцом. Гэты момант у радыёспектаклі можна назваць кульмінацыйным, бо менавіта ў ім адбываецца эмацыйны напад дзеяння, падкрэслены пастаноўшчыкамі. Гарыдавец выдае перад немцамі і тым самым губіць Раіну словамі: “Даўно знаёмы з ёю я, даўно знаёмы з жонкай Янука!” Аўтар інсцэніроўкі радыёматэрыялу быццам знарок зрабіла націск на паўтарэнне слоў, каб падкрэсліць драматызм сцэны. М. Танк абышоўся фразай без паўтарэння: “Даўно знаёмы з жонкай Янука”. Абвостранасць сітуацыі ў аўдыятворы падкрэслівае паўза, цішыня, якая ў радыёвяшчання мае наймагутнейшае драматычнае значэнне. У спектаклі цішыня выкарыстана таксама ў сцэне, калі ворагі спальваюць сяло Чырвоны Лог, а Янук Сяліба атрымлівае раненне.

Кожны вобраз, зафіксаваны ў пастаноўцы, вылучаецца праўдзівасцю, шырынёй і паглыбленасцю ў матэрыял, што робіць радыётвор захапляльным. У запісе спектакля бралі ўдзел артысты В. Лебедзеў, які выканаў ролю Гарыдаўца, У. Яркой у ролі фельчара, А. Навасельскі, які сыграў капітана Шарона, а таксама Ю. Галкін і У. Унукаў.

Эстэтычную каштоўнасць паэме “Янук Сяліба” надаваў апісаны М. Танкам свет прыроды – прыгожы і трывожны. Непаўторная краса наваколля ў аўдыязапісе не надта вылучаецца. Радыёпастаноўка не ўтрымлівае эпілога, напі-

санага М. Танкам. Спектакль завяршаецца мажорнай, узнёслай мелодыяй і надзеяй Янука на вызваленне радзімы ад варожай сілы, надыход вясны як сімвала адраджэння. Пастановачная група радыётвора тым самым падкрэсліла геаграфічную прыналежнасць гісторыі пра Янука Сялібу да краіны, што моцна пацярпела ў гады вайны, але адраділася дзякуючы намаганням герояў, пра якіх расказваецца ў спектаклі.

Запіс радыёпастаноўкі ажыццявілі ў 1964 г. У 2012 г. адбылася рэстаўрацыя працы, якая і ў нашы дні гучыць актуальна, жвава і без пафасу. Паслухаць аўдыяверсію “Янука Сялібы” можна ў тэматычных перадачах Беларускага радыё, а таксама ў інтэрнэце*.

Такім чынам, спадчына народнага паэта Максіма Танка дзякуючы Беларускаму радыё набыла шырокае аўдыяльнае распаўсюджанне. У розныя гады ў студыях запісваліся вершаваныя радыёкампазіцыі, казкі, дакументальныя перадачы, якія захоўваюцца ў фондах і перыядычна трансляюцца на хвалях Першага нацыянальнага канала і канала “Культура”. Архіўныя запісы з аўтарскім прачытаннем вершаў ці сцэнарыя радыёперадачы – каштоўныя ўзоры дакумен-

* Запіс запампаваны на сайтах для прыхільнікаў аўдыякнігі і радыётэатра: http://knihi.com/Maksim_Tank/Januk_Sialiba_audio.html; <http://www.staroradio.ru/audio/23941>.

тальнага радыёвяшчання, яны ўтрымліваюць непасрэднае гучанне голасу, інтанацыі, разважанні і думкі класіка. Перадачы, створаныя з удзелам акцёраў, вылучаюцца эмацыйным выкананнем, павышаным “градусам” уздзеяння на слухача, што дасягаецца праз сінтэз акцёрскага майстэрства і музычна-шумавага афармлення. Галоўнай аўдыяпрацай паводле М. Танка стала радыёпастаноўка па аднайменнай паэме “Янук Сяліба”. Запіс твора, які належыць да здабыткаў паэтычнага эпасу пра партызанскі рух на Беларусі, увайшоў у залаты фонд нацыянальнага радыёвяшчання.

Спіс літаратуры

1. **Арочка, М. М.** Максім Танк: жыццё ў паэзіі / М. М. Арочка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 272 с.
2. **Бугаёў, Д. Я.** Паэзія Максіма Танка / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 311 с.
3. **Калеснік, У. А.** Максім Танк : нарыс жыцця і творчасці / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 189 с.
4. **Радкевіч, Я. Р.** Беларускае радыё: гісторыя, перспектывы развіцця / Я. Р. Радкевіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1983. – 197 с.

Уладзімір ТРАПЯНОК,

загадчык аддзела навін культуры дырэкцыі канала “Культура” Беларускага радыё, аспірант кафедры беларускай і сусветнай мастацкай культуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31 кастрычніка 2016 г.

Народныя абрады і звычай

ТРАДЫЦЫЙНАЕ КІТАЙСКАЕ ПАХАВАННЕ

Са старажытных часоў у Кітаі сфарміравалася ўнікальная пахавальная культура. Традыцыя пахавання ў Кітаі – гэта квінтэсэнцыя этнакультуры, у ёй асабліва адлюстраваліся іерархічнасць і прымхі феадальнага грамадства. Пахаванне – параджэнне уяўленняў пра душу, а ў кітайцаў гэта вера ў яе вечнасць. Лічыцца, што душа несмяротная і ахоўвае нашчадкаў. Такая канцэпцыя прывяла да ўзнікнення ўнікальнага народнага кітайскага звычаю пышнага пахавання.

Ключавыя словы: *пахаванне, кітайскія абрады, кітайская культура.*

Since ancient times, China has form its unique funeral culture, which contains both the essence of national culture and the dregs of feudal society especially hierarchy and superstition in feudal society. Funeral is the outcome of the concept of soul. The Chinese concept of soul is represented by the belief in the eternity of soul. It is believed that the soul is immortal and can bless descendants. Such concept gave rise to the unique Chinese customs of elaborate funeral.

Абрады выконваюць важную ролю ў традыцыйнай кітайскай культуры. Яны рэгулююць штодзённыя паводзіны і нават жыццё і смерць. Такім чынам быў сфарміраваны комплекс строгіх пакрокавых цырымоній [1].

Вядомы кітайскі мудрэц Лаа-цзы сказаў: “Уваходзіць у жыццё – значыць, уваходзіць у смерць”. Гучыць, канечне, даволі змрочна, затое сутнасць быцця адлюстроўвае дакладна: хтосьці сышоў у іншы свет, усе астатнія – у дарозе.

У Кітаі пахаванне называюць “sang zang”. У адпаведнасці са слоўнікам тлумачэння простых і

складаных іерогліфаў, *sang* – “уцячы, збегчы”, канкрэтна ў гэтым выпадку мае значэнне “пакідаць, сыходзіць”. Першабытныя людзі бачылі, што іх родзічы паміралі, але яны не разумелі, што адбываецца, і лічылі смерць адным са спосабаў сыходу душы. Канфуцый вучыў: “Глядзі на смерць як на жыццё. Глядзі на гібель як на існаванне”. Гэта значыць, што людзі павінны ставіцца да памерлага як да жывога. Такім чынам, *sang* абазначае не толькі сыход, але таксама і шэраг абрадаў і адпаведных культурных традыцый у адносінах да нябожчыка. Слова *zang* служыць для абазначэння

пахавання. Раней цела памерлага абгортвалі травой, таму ў іерогліфе “zang” ёсць графема “трава”. Сёння гэта найменне розных спосабаў пахавання пасля выканання шэрага цырымоній.

Асноўная рэлігія ў Кітаі – канфуцыянства, якое прадугледжвае асаблівае шанаванне бацькоў. Пахаванне – гэта апошні абрад у жыцці чалавека, таму ён самы ўрачысты і велічны, а таксама надзвычай складаны. Дзеці былі абавязаны падрыхтаваць вялікую цырымонію, пастарацца, каб старыя спалі спакойна. Пахавальная традыцыя сфарміравалася ўжо ў часы дынастыі Чжоу. Кожная сям’я цвёрда прытрымлівалася пэўных абрадаў, якія грунтаваліся пераважна на нормах сыноўняй пачцівасці.

Кітайскія пахаванне і вяселле ў народзе маюць аднолькавае найменне – “цырымонія радасці”, толькі вяселле – гэта “чырвоная цырымонія радасці”, а пахаванне называюць “белай цырымоніяй радасці” [2]. У правінцыі Шандун натуральную смерць называюць радасным пахаваннем старых і лічаць, што не варта гараваць, а лепш парадавацца за роднага чалавека, які пойдзе на той свет, дзе яго чакае новае жыццё. Да таго ж натуральная смерць сталага чалавека займае ў сям’і памерлага і грамадстве важнае месца, таму пахаванні заўсёды вельмі ўрачыстыя і ўключаюць абавязковыя для выканання абрады.

Варта адзначыць, што ў кітайскім пахавальным абрадзе назіраюцца відавочныя гістарычныя, рэгіянальныя і нацыянальныя адрозненні, гэта хаатычная сістэма, якую немагчыма абмежаваць пэўнымі рамкамі. Мы можам толькі дапамагчы чытачам атрымаць невялікае ўяўленне пра самыя важныя элементы, якія ўваходзяць у пахавальны абрад.

ПЕРШЫЯ ДНІ ЖАЛОБЫ

Існуе шэраг абрадаў, якія патрэбна здзейсніць да пахавання; яны найперш уключаюць у сябе падрыхтоўку цела нябожчыка. Гэтыя абрады адлюстроўваюць уяўленні кітайцаў пра смерць [3].

Натуральная смерць. Па народным звычаі пасля таго, як пажылы чалавек цяжка захворваў, неабходна было максімальна хутка паведаміць пра гэта яго дзецям, асабліва важна, каб сабраліся ўсе сыны і ўнукі. Калі стары ляжаў на смяротным ложы, яны павінны былі дзяжуріць каля яго, каб на свае вочы ўбачыць, як ён памрэ. Гэты звычай называўся выпраўленнем родных у апошні шлях і лічыўся вельмі ганаровай справай. Таму ў народзе выказванне “няма каму правесці ў апошні шлях” з’яўляецца лаянкай або гаворыць пра бяздзетнасць.

Падпальванне свяцільні, якая пакажа шлях. Пасля смерці старога чалавека сям’я адразу ж

рабіла папяровыя ліхтарыкі і запальвала іх адзін за адным да самых дзвярэй. Гэты абрад называўся “свяцільнія, якая паказвае шлях”, або “незгасальная лампада”. Мэта яго ў тым, каб дапамагчы нябожчыку паспяхова патрапіць у іншы свет. У народным уяўленні дарога на той свет змрочная і незразумелая.

Размяшчэнне нябожчыка. Цела памерлага старога дзеці пераносілі на так званы ложак нябожчыка, які ставілі ў цэнтры залы або з левага боку ад уваходу. Узгалоўе было накіравана на дзверы. Звычайна пярэдняю частку цэнтральнай залы прыстасоўвалі пад пахавальны пакой, дзе было зручна ўшаноўваць памяць памерлага і выказваць спачуванні яго сваякам.

Абмыванне. Гэтае дзеянне мае хутчэй сімвалічнае значэнне. Звычайна дзеці памерлага па чарзе абмываюць яго вадой. У раёне Цзяннані быў папулярны абрад купання вады: сын прыходзіў з вядром да берага ракі, кідаў у яе грошы, набіраў вады і ішоў дадому абмываць нябожчыка.

У кнізе “Народныя абрады маньчжураў і кітайцаў” напісана, што пасля абмывання цела «зноў бяруць міску з вадой і, выкарыстоўваючы кавалачак чыстай ваты, абмываюць нябожчыку вочы. Гэты звычай называецца “асвятленне”. Сын нябожчыка робіць гэта сам, іншыя людзі тут не патрэбныя. Калі не правесці гэты абрад, у наступным жыцці чалавек будзе сляпым».

Змена адзення. Пасля абмывання, перад тым як пакласці ў труну, нябожчыка апраналі ў пахавальнае адзенне. Калі нябожчык мужчына, то звычайна пра яго клапоцяцца сын і дачка, а калі жанчына, то дачка і нявестка.

Лічылася, што, каб не атрымаць на тым свеце старую вопратку, пасля смерці трэба быць апранутым ва ўсё новае. На нябожчыка нельга было апранаць кашулю, спачатку надзявалі тонкую ватоўку, потым яшчэ адну большую, а зверху – халат.

У старажытнасці кожны чалавек пасля пяцідзесяці гадоў пачынаў рыхтаваць тканіну для пахавальнага адзення, а шылі яго толькі пасля сямідзесяці гадоў, бо лічылася, што той, хто рабіў гэта раней, падганяў сваю смерць. Калі дзеці шылі пахавальную вопратку, нельга было праліць ніводнай слязінкі, каб нябожчык не сумаваў па сям’і.

Звычайна ў якасці матэрыялу для пахавальнага адзення не выкарыстоўвалі футра і шоўк, бо баяліся, што пры наступным перараджэнні чалавек стане жывёлай; часцей за ўсё выкарыстоўвалі бавоўну і тафту. Колькасць пахавальнай вопраткі не павінна была скласці цотную лічбу. Напрыклад, у правінцыі Шаньдун апраналі пяць прадметаў верхняга адзення і тры – ніжняга; у правінцыі

Цзянсу і Чжэцзян меў шырокае распаўсюджанне звычай апранаць на нябожчыка сем прадметаў верхняга адзення і пяць прадметаў ніжняга ці адзінаццаць верхняга і сем ніжняга.

У мужчынскім пахавальным адзенні перавагу аддавалі светла-блакітнаму колеру. Для жанчын выкарыстоўвалі чырвоны і зялёны колеры. Увогуле памерлых жанчын імкнуліся апрануць як нявест.

На падэшве жаночага пахавальнага абутку вышывалі кветкі лотаса (або выразалі з паперы і наклеівалі), зверху вышывалі выявы сабакі і гусі. Па народных вераваннях, лотас, сабака і гусь дапамагаюць нябожчыцы пераходзіць праз тагасветную раку і адольваць злога духа, які можа перашкаджаць. На падэшве таксама завязвалі нітачны вузел як сімвал таго, што нябожчык па дарозе ў іншы свет не паслізнецца і не ўпадзе.

Даўжыні рукава ў пахавальным адзенні павінна было хапіць, каб закрыць вялікі палец рукі. Лічылася, што гэта засцеражэ ад жабрацтва на тым свеце. З той жа мэтай памерлым клалі ў рот рыс або кавалачак срэбра.

Пакладанне ў труну. Раней існавала традыцыя рыхтаваць труну загадзя, гэта называлася “адвесці няшчасце, якое насоўваецца”; за труну, якую рабілі ў тэрміновым парадку, звычайна патрабавалі двайную плату. Труны пераважна былі лакаванымі, чорнага або чырвонага колеру. У правінцыях Цзянсу і Чжэцзян на пярэдняй частцы пісалі “шчасце”, “даўгалецце”, “дастатак”, а з адваротнага боку – “падвойнае шчасце”. У труну клалі падушку і падножжа, а нябожчыка пасля накрывалі пахавальнай коўдрай.

Пры закрыцці вечка труны памерлай жанчыны павінны былі прысутнічаць члены яе сям’і, інакш пахаванне не магло адбыцца.

Паведамленне пра смерць. Пасля смерці чалавека важна было адразу ж паведаміць трагічную вестку іншым. Пры гэтым указвалі імя, персанальныя звесткі, час нараджэння і смерці памерлага, дату і месца пахавання, каб сябры і сваякі маглі прысутнічаць на памятнай цырымоніі. Таксама адразу пасля смерці чалавека ў заможных сем’ях было прынята запрашаць астролога (варажбіта). Менавіта ён выбіраў дату пахавання, могілкі і г. д.

У правінцыях Цзянсу і Чжэцзян існаваў такі звычай: чалавек, які нёс вестку пра пахаванне, у любое надвор’е браў з сабой парасон. Прыбыўшы да сваякоў, ён прыхінаў парасон да сцяны на канечнікам уверх, і тыя, убачыўшы гэты знак, разумелі, што здарылася няшчасце і абменьвацца вітаньнямі не варта [4].

Ганаровая ворта каля труны нябожчыка. Дзеці і іншыя сваякі нябожчыка павінны прасіцца каля труны дзень і ноч, каб аддаць дані-

ну памяці. Падчас гэтай цырымоніі, раніцай і ўвечары, спальваюць ахвярныя грошы. Жанчыны, акрамя належнага ранішняга, паўдзённага і вячэрняга галашэння, час ад часу павінны аплакваць нябожчыка разам з тымі, хто прыйшоў выказаць спачуванне.

Існавала патрабаванне да мужчын не стрыгчы валасы, а жанчынам нельга было валасы расчэсваць. Сям’я памерлага мусіла спаць на цыноўках, паклаўшы пад галаву камяк зямлі, есці толькі вадкую кашу і вегетарыянскія стравы. Калі прыходзілі сваякі, трэба было аплакваць нябожчыка і класці зямныя паклоны разам з імі, а пасля нанесці візіт удзячнасці тым, хто прысутнічаў на пахаванні.

Траціны. Існуе павер’е, што на трэці дзень пасля смерці нябожчык вяртаецца ў дом сустрацца з роднымі. Таму ў гэты дзень трэба накрыць стол, паставіць ахвярнае віно і рытуальныя стравы. Вечарам пачцівыя сыны і ўнукі чакалі вяртання душы нябожчыка, спальваючы на скрыжаванні ахвярныя грошы.

ВЫНАС ЦЕЛА НЯБОЖЧЫКА І ПАХАВАННЕ

Вынас нябожчыка на могілкі называецца жалобным шэсцем. Гэта апошняя цырымонія пахавання, таму яна самая ўрачыстая [5].

Выбар даты пахавання. Як ужо згадвалася, час пахавання звычайна выбіраў астролог. Аднак грошай на яго хапала не ва ўсіх, таму бедныя сем’і звычайна хавалі нябожчыкаў пасля трацін. Перад пахаваннем родзічы рыхтавалі рытуальныя папяровыя грошы, папяровыя “залатыя і срэбраныя зліткі”, грашовае дрэва, чару багацця, коней, паланкіны і іншыя рэчы, якія маглі спатрэбіцца нябожчыку пасля смерці.

Вынас труны і шэсце на могілкі. Труну звычайна неслі ўчатырох або ўвасьмёх. Здаралася, што яе неслі ад шаснаццаці да шасцідзесяці чатырох чалавек.

У шэсці на могілкі ўдзельнічалі родныя і блізкія нябожчыка, а таксама музыканты і ўсе, хто сустракаўся па дарозе. Часта яно ператваралася ў своеасаблівае саборніцтва ў багаці, было адной з форм марнатраўства.

Гу Цзэган калісьці напісаў падрабязнае кіраўніцтва пра тое, як трэба выносіць труну. Яно ўтрымлівала каля 80 пунктаў і выглядала вельмі пераканальна, аднак у той час гэта было шараговае пахаванне [6].

Падчас цырымоніі вынасу труны важныя не толькі велічнасць, але і пэўная паслядоўнасць. Так, на паўночным усходзе Кітая першым ішоў сын, пасля дачка, потым неслі труну, за якой рухаліся музыканты і сваякі. У правінцыі Чжэцзян існавала іншая паслядоўнасць: спачатку ішоў заклінальнік духаў, за ім сын, далей жалобная ха-

ругва і музыканты, за імі пахавальны паланкін, пасля яго неслі труну, і апошнімі былі сваякі, якія праводзілі нябожчыка ў апошні шлях.

Падчас багатага пахавання сябры, родзічы і калегі памерлага часта рабілі ахвяраванні на апошні шлях, які так і называўся – дарога ахвяраванняў. Блізкія нябожчыка збіралі грошы, каб купіць крыху ежы і віна ў якасці дароў. Вядучым цырымоніі звычайна выбіралі старэйшыну. Як толькі выносілі труну, усе людзі падалі ніцма, а гаспадар, укланчыўшы і з трыма паклонамі, здзяйсняў прынашэнне багам, пасля чаго гаварыў прамову.

Жалобнае шэсце, прайшоўшы праз розныя рытуалы, прыбывала на могілкі. Усе члены сям’і пачыналі гучна крычаць, развітваючыся такім чынам з нябожчыкам апошні раз. Труну і адпаведныя пахавальныя рэчы апускалі ў яму і насыпалі з зямлі курган-магільню.

ЖАЛОБА ПАСЛЯ ПАХАВАННЯ

Члены сям’і, а таксама сябры і сваякі павінны былі несці жалобу, каб ушанаваць памяць нябожчыка [7]. Кожныя сем дзён пасля пахавання блізкія робяць ахвярапрынашэнні. Гэты звычай называецца сядзьмінамі. Сёмыя сядзьміны былі апошнімі, а на пятыя для правядзення абраду звычайна запрашалі манаха. Канкрэтных правілаў, што выконваюцца ў гэты час, вельмі многа, і ўсе яны маюць рэгіянальныя асаблівасці. На сорок дзвяты дзень усе блізкія прысутнічаюць на цырымоніі, пасля якой родзічы здымаюць жалобнае адзенне.

Працягласць жалобы залежала ад ступені сваяцтва з памерлым і магла доўжыцца ад трох дзён да некалькіх месяцаў ці нават трох гадоў. Гэты тэрмін вызначаўся на аснове крэўнага сваяцтва, шлюбных і сяброўскіх сувязяў. Жалоба па бацьках доўжылася тры гады. Чыноўнікі на гэты час пакідалі службу з захаваннем заробку і правам вяртання на пасаду пасля заканчэння жалобы. Тры гады нельга было гуляць вяселлі і адзначаць сямейныя святы. Сваякі памерлага не ўдзельнічалі ні ў якіх забавах.

Паводле старажытных пахавальных звычаяў, людзі ў жалобе прытрымліваліся строгіх правілаў у харчаванні, уладкаванні жылля і нашэнні вопраткі, захоўваючы прастату ў паўсядзённым жыцці. Чалавек у жалобе, які дазваляў сабе пакаштаваць смачнай, багатай ежы, што супярэчыла правілам, асуджаўся грамадскасцю і нават мог быць пакараны ў адпаведнасці з законам.

Яшчэ да пахавання для сына нябожчыка майстравалі “жалобны будан” з бамбука і саломы. Абсталяваны ён быў вельмі проста: саломы замест ложка і цагляна ў якасці падушкі. Сын павінен быў жыць адасоблена, смуткуючы па родным чалавеку. У некаторых выпадках пасля

пахавання бацькоў сын заставаўся жыць у будане каля самай магілы.

Традыцыя захавання жалобы ў сучасным Кітаі, вядома ж, зведала пэўныя змены, але яе асноўныя прынцыпы выконваюцца і да гэтага часу.

У традыцыйным кітайскім грамадстве існуе мноства табу, звязаных з пахаваннем. Так, падчас праводзінаў памерлага ў апошні шлях нельга вітацца або ўступаць у гутарку са знаёмымі, якія сустракаліся на шляху пахавальнай працэсіі. Калі пахаванне адбывалася на ўзвышшы, для звароту адзін да аднаго людзі маглі выкарыстоўваць толькі жэсты. Лічылася, што калі дух зямлі пачуе чыёсьці імя, ён можа памылкова прыняць гэтага чалавека за памерлага. У памяшканне, дзе стаяла труна, нельга было пускаць кошку [8]. Пакуль чалавек паміраў, яго сям’я не павінна была браць рэчы ад іншых людзей. Калі ўсё ж даводзілася нешта пазычаць, набытна было прынесці цукар у якасці падарунка. Падчас жалобы нельга было хадзіць у госці.

Смерць у розных рэлігіях і культурах успрымаецца па-свойму, але амаль усе яны, уключаючы нават першабытныя культы, сыходзяцца ў адным: смерць не вычэрпваецца чыста фізічным сэнсам – вяртаннем у прах, гэта заўсёды нешта большае. Тэма пахавання вельмі глыбокая і мае вялікае значэнне ў вывучэнні традыцый і культуры. У гэтым артыкуле была апісана толькі невялікая частка кітайскіх звычаяў пахавальнага абраду. Пахавальныя традыцыі як Кітая, так і Беларусі даюць багаты матэрыял для даследавання, і мноства цікавых рытуалаў чакаюць больш дэталёвага і глыбокага вывучэння.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Бэй, Дзі. Кітайскі фальклор: вяртанне кітайскіх народных рытуалаў / Дзі Бэй. – Шэньсі, 2008. – 318 с. (на кітайскай мове).
2. Біньджунь, Гаа. Запісы народных звычаёў / Гаа Біньджунь. – Шанхай, 1998. – 471 с. (на кітайскай мове).
3. Дзінвэн, Джунь. Кітайскі этыкет / Джунь Дзінвэн. – Хэфэй, 1997. – 700 с. (на кітайскай мове).
4. Дзёнсян, Чжан. Кітайскі фальклор: элементарныя пазнанні / Чжан Дзёнсян. – Ланьчжоу, 2011. – 289 с. (на кітайскай мове).
5. Шань, Лі. Кітайскі фальклор правінцыі Цзянсу / Лі Шань. – Ланьчжоу, 2004. – 419 с. (на кітайскай мове).
6. Тхай, Цзі. Кітайскі фальклор, традыцыі пахавання: краязнаўчы альманах / Цзі Тхай. – Шаньдун, 2005. – 411 с. (на кітайскай мове).
7. Шуцзюць, Чэнь. Народны пахавальны звычай / Чэнь Шуцзюць, Чэн Вэньхуа. – Пекін, 2008. – 217 с. (на кітайскай мове).
8. Дзуоі, Уань. Кітайскі традыцыйны народны этыкет / Уань Дзуоі, Уань Джы, Хэ Енчхунь. – Пекін, 2015. – 223 с. (на кітайскай мове).

Чжан ХУНШАНЬ.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 10 студзеня 2017 г.

ЧАРОМХАВЫ ВОДАР

Верш Т. Трафімавай

Музыка Л. Шурмана

Volando

mf

Am Bb E7 Am Dm6 E7 Am

Па-мя - та - ю у - сё, што бы - ло, ве-чар

G7 G7/B C A7 Dm E7 F

ка - зач - ны той па-мя - та - ю. І пя - шчот - ных да - ло - няў цяп - ло, і той

B7 E7 Am E7 Am

міг, як ска - за - ла: "Ка - ха - ю!" Пер - шы міг, пер - шы міг, першы міг... А - са -

A7 Dm Bb Am

ло - да па - чуц - цяў спат - кан - ня. І да - гэ - туй так ла - шчаць мой слых не - за -

1. B7 E7 2. Bb E7 Am

быў - ны - я сло - вы - прыз - нан - ні. Пер - шы // быў - ны - я сло - вы - прыз - нан - ні. Нас ча - //

Am Bb E7 Am

слых не - за - быў - ны - я сло - вы - пры - зан - ні.

Памятаю усё, што было,
Вечар казачны той памятаю.
І пяшчотных далоняў цяпло,
І той міг, як сказала: "Кахаю!"

Прыпеў:

Першы міг, першы міг, першы міг...
Асалода пачуццяў спаткання.
І дагэтуль так лашчаць мой слых
Незабыўныя словы-прызнанні.

} 2 разы

Нас чаромхавы водар хмяліў,
І ў душы нараджалася песня.
Ты мне цэлы Сусвет падарыў
Разам з зоркамі ў паднябесі.

Прыпеў.

Адцвітаюць чаромхай гады,
На той міг не магу я забыцца.
Ах, каб зараз магла, як тады,
Да каханай душы прытуліцца!

Прыпеў.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне "Саюз пісьменнікаў Беларусі". Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69,

рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40,

факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.04.2017. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1141 экз. Зак. 915.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.

© Роднае слова, 2017